

STATISZTIKAI VÁLSÁG MAGYARORSZÁGON, 1989—1994

VÉGVÁRI JENŐ

A válság szót¹ a társadalmi rendszerek megingása, szétesése, működésük súlyos zavarai, az ezzel járó nagy veszteségek s kevésbé súlyos esetekben a kedvező változások tartós hiánya esetén használják. Ilyen értelemben beszélünk egy ország, a kül- és belpolitika, a gazdaság, a társadalmi mozgások válságáról vagy például erkölcsi válságról, háborús válságról stb.

Statisztikai rendszerek esetében nem szokás válságról beszélni. Kétségtelen azonban, hogy a statisztikában is vannak válságjelenségek. Abban az esetben például, amikor a statisztika tartósan lemarad a fontos társadalmi-gazdasági-környezeti jelenségek statisztikai számbavételében; fontos folyamatok megfigyeléséhez tartósan nincs alkalmas módszertana; a mutatószámok pontossága, megbízhatósága erőteljesen romlik; a kibocsátott mutatószámok tömegének csökkenése vagy a mutatószámrendszer belső konzisztenciájának hiányosságai miatt megnehezül vagy lehetetlenné válik a statisztika által regisztrált jelenségek megítélése; különböző okok miatt megrendül a társadalom statisztikába vetett bizalma stb.

A statisztika válságáról akkor beszélhetünk, ha egyszerre, egy időben több válságjelenség sújtja a statisztikai rendszert, ha a rendszert önhibáján kívül vagy saját gyengeségei miatt összeomlás fenyegeti.

Az elmúlt években Magyarországon szokás volt a statisztikai rendszer összeomlását emlegetni. Összeomlásról akkor lehet szó, ha a statisztikai folyamat egy időszak folyamán teljesen vagy részlegesen megszűnik, megszakad. Ilyen értelemben a magyar statisztikai rendszer az elmúlt években nem omlott össze; a különböző válságjelenségek azonban olyan mértékben halmozódtak föl, hogy nem túlzás azt állítani: a közelmúltban a magyar statisztikai szolgálat súlyos válságon ment keresztül.

Jelen tanulmány a mai olvasó érdeklődésének kielégítésére törekszik abban a reményben, hogy megállapításai statisztikatörténeti távlatban is helytállók maradnak. A szerző statisztikusként az itt elemzett időszak első felében maga is a hivatalos statisztikai szolgálat centrumának, a Központi Statisztikai Hivatalnak (KSH) vezető munkatársa volt. Részt vett a döntések előkészítésében és meghozatalában, s így mindazért, ami abban az időben a statisztikai szolgálat ügyeiben történt vagy nem

¹ Válság: súlyos helyzet, döntő fordulat, amelynek kimenetele jó is, rossz is lehet. (Magyar értelmező kéziszótár, 1975.)

történt, valamilyen mértékig felelősség terheli. Bár tárgyilagosságra törekedett, nem tudott mindig elfogulatlan maradni. Ennek a feszültségekkel teli időszaknak minden szubjektívizmust kiküszöbölő értékelése a jövő évszázad eleje statisztikusainak, statisztikatörténészeinek a feladata lesz.

A VÁLSÁG OKAI ÉS SZAKASZAI

A magyar Központi Statisztikai Hivatal eddigi története során három alkalommal élt át válságos éveket: az első és a második világháborút követően, valamint a jelenkorban. Az első két esetben a krízis okai a vesztes háborúk, illetve a háborúvesztés belső következményei voltak. A statisztikai rendszer működőképessége az államhatalom és a közigazgatás konszolidációjával egyidejűleg mindkét esetben viszonylag gyorsan helyreállt. A harmadik válság az első kettőhöz annyiban hasonlít, hogy ezt is a történelem idézte elő, egyebekben azonban inkább a különbségek dominálnak: míg az első két esetben a krízist a statisztika környezetében fennálló súlyos problémák okozták, esetünkben a válságjelenségek együtt és egyidejűleg jelentek meg a társadalmi—gazdasági környezetben és a statisztikai rendszeren belül.

Bár e válság az egész statisztikai szolgálatra kiterjedt, a továbbiakban túlnyomórészt a KSH-ról lesz szó, hiszen a Hivatal működése, működésének színvonala avagy működésképtelensége az egész statisztikai rendszer megítélését eldönti.

A KSH mostani válságát — a részletektől elvonatkoztatva — a következő tényezők idézték elő:

— 1989—1990-ben rövid idő alatt, szinte egyik napról a másikra a megváltozott politikai helyzet következményeként gyors ütemben megkezdődött a jogi, a társadalmi és a gazdasági rendszer mélyreható átalakulása;

— mindeme változások a statisztikai rendszeren belül elméleti és gyakorlati problémák sokaságát hozták felszínre, s feszültségekkel és konfliktusokkal teli, sajátos versenyfutás kezdődött a környezet gyors változása és a statisztika szükségszerűen korlátozott alkalmazkodóképessége között (a statisztika nem képes a környezet változását nyomról nyomra, napról napra nyomon követni, az adatok összehasonlíthatóvá tételének alapkövetelménye miatt csak éves léptékekben és ütemben képes átalakulni és alkalmazkodni, ezért gyors változások esetén az átmeneti elmaradás szükségszerű);

— az állami költségvetés súlyos helyzete következtében a KSH költségvetési támogatása reálértékben (egyres években nominálértékben is) csökkent, s a Hivatal ennek következtében elvesztette eredeti létszámának mintegy egyharmadát;

— a személyi állomány is politikai-morális válságon ment át, s a közigazgatásban végzett munka követelményeivel összeegyeztethetetlen jelenségek is felszínre kerültek.

A krízis — már csak a pénzügyi-költségvetési összefüggések miatt is — a KSH teljes intézményére kiterjedt. A magyar gazdaságban lezajló folyamatokat visszatükrözve, legmélyebben azonban a gazdaságstatisztikát rázta meg.

A válság nem állapot, hanem folyamat. Ezt a folyamatot jelen elemzés időben két részre bontja: 1989—1990-re, illetve az 1991—1994-es időszakra.

A válság kirobbanása, 1989—1990

A statisztika szempontjából is új szellők fújdogalását első ízben a nyolcvanas évek első felében lehetett tapasztalni. Korábban nem létező kisvállalkozások (gazdasági

munkaközösség, polgári jogi társaság, szakcsoport stb.) jelentek meg nagy számban a gazdaságban, s állampolgári joggá vált a magánkiszármazás és a magánkereskedelem gyakorlása (bár a korlátozások egy része fennmaradt). Az új jelenségek azonban megmaradtak a tervgazdaság keretei között, s a változásból következő statisztikai problémákat még részben rutinból meg lehetett oldani.

A nyolcvanas évek második felében azután sorozatban történtek olyan változások, amelyek már — a korábbtól alapjaiban különböző — a piacgazdaság irányába mutattak. Ilyenek voltak: a kétszintű bankrendszer létrehozása; az új társasági törvény elfogadása; a magánvállalkozásokkal kapcsolatos korlátozások fokozatos felszámolása; a külkereskedelem, az árszabályozás részleges liberalizálása stb. Mindehhez társultak azok a politikai folyamatok, amelyekből kitűnt: nem a tervgazdaság más modellje, hanem új politikai rendszer felé haladunk.

Nagyjából 1988 végére érlelődött meg a KSH-ban az a felismerés, hogy az évtizedek során kialakult módszerekkel és eszközökkel az új jelenségeket már nem lehet kezelni, új utakat kell keresni. A felismerés azonban kezdetben nem terjedt túl azon, hogy a legkritikusabb területeken (például gazdaságstatisztikai adatgyűjtések) kiigazításokra van szükség. Az erőket emellett lekötötte a „tűzoltás”.

— A KSH-nak reagálnia kellett költségvetésének ismételt visszafogására. Az állami költségvetés kiegyensúlyozása érdekében a kormány a központi államigazgatási szervek támogatását lineárisan csökkentette (vagy az inflációs rátát figyelmen kívül hagyva nem növelte; a minisztériumok ezt funkcióik megszűnésével s létszámleépítéssel nemcsak ellensúlyozni tudták, hanem béremelési lehetőséghez is jutottak). A KSH kezdetben nem gondolt feladatcsökkentésre, tevékenységi körének szűkítésére, s így a reálértékben csökkenő erőforrások mellett megkezdődött, illetve felgyorsult a hivatali bérszínvonal relatív elmaradása. Ez a folyamat a szóban forgó két évben (1989—1990) súlyos belső feszültségekkel járt. Ebben a két kritikus évben a régi típusú költségvetési tervezés már, az új még nem működött. E köztes állapotban, a nagy politikai átalakulások idején a KSH szükségképpen felélte tartalékait, erőforrásainak egy részét elvesztette, s a legkisebb esélye sem látszott annak, hogy a nagy változásokra való felkészüléshez akár erkölcsi, akár pénzügyi támogatást kapjon.

— A csökkenő erőforrásokhoz való igazodás kényszerében a KSH minimálisra csökkentette publikációinak, főként elemzéseinek a számát, és 1989—1990-ben több hullámban erőteljesen visszafogta adatgyűjtési rendszerének a terjedelmét. (Előfordult például olyan eset is, hogy a már kinyomtatott kérdőíveket kellett visszavonni.) A feladatok és a kapacitások közötti egyensúly ezekkel a lépésekkel javult, de nem állt helyre. Az egyensúlytalanságok egyebek között hozzájárultak a statisztikai folyamatok lelassulásához, az átfutási idők meghosszabbodásához, a határidők föllazulásához.

— Kezdetben éltek olyan vélekedések, hogy az új helyzethez, a piacgazdaság kialakulásához való statisztikai alkalmazkodás elsősorban tartalmi-módszertani jellegű. Hamarosan kiderült azonban, hogy tartalmi változásokra ugyan szükség van, de a legnagyobb probléma: hogyan lehet megbízható adatokhoz jutni a vállalati-vállalkozói szférából (a lakossági szféra esetében, mint azt a népszámlálás lebonyolítása is jelezte, a fellépő nehézségeket kezelni lehetett). A gazdasági egységek — vállalatok, társaságok, egyéni vállalkozások — száma a korábban megindult fokozatos növeke-

dés eredményeként 1988-ra elérte a 360 ezret (mezőgazdasági kisüzemek nélkül). Ezt követően az egységek száma évenként több mint 100 ezerrel, három év alatt kétszerezésére nőtt. Az ilyen nagyszámú, kialakulóban levő, állandóan mozgó és bővülő vállalati szféra statisztikai megfigyelése akkor is nagy feladat, ha a statisztikai szolgálat rendelkezik tapasztalatokkal reprezentatív vállalati adatgyűjtések szervezésében. A tapasztalatlanság kezdeti hátrányait leküzdve azonban kitűnt, hogy a problémák túlnyomó része nem módszertani és szervezési jellegű. Maga a magyar vállalati-vállalkozói közeg tanúsít ellenállást a statisztikai — s természetesen nem csupán a statisztikai — számbavétellel és megfigyeléssel szemben.

— Ha nem is a válságnak, de a válságtudatnak a kialakulásához hozzájárult a statisztikai szolgálat jogi háttérének a szétesése. Az 1973. évi statisztikai törvény — már csak terminológiája miatt is — egyik napról a másikra elavult. Az aktuális követelményeknek megfelelő, tartósnak szánt statisztikai törvény kidolgozásához többek között szilárd és stabil jogrendszer szükséges. Ez a feltétel a nyolcvanas és kilencvenes évek fordulóján teljesen hiányzott, sőt az ország akkor egy többéves jogalkotási program előtt állt. Emellett az erők és energiák egy részét a jogi szabályozással kapcsolatos, gyakran felesleges és terméketlen külső és belső viták is lekötötték. Az új statisztikai törvény koncepciójának kidolgozásához tehát hozzá kellett kezdeni, annak ellenére, hogy nem lehetett tudni: az új törvénynek milyen jogrendszerhez kell majd alkalmazkodnia, és azzal együtt, hogy az ilyen elmélyült munkához szükséges légkör teljességgel hiányzott.

Ebben a lázas és a sorozatos sajtótámadások miatt is zaklatott állapotban kezdett hozzá a KSH az akkor még egyre mélyülő válságból kivezető szakmai cselekvési program kidolgozásához és egy reális önértékelés elvégzéséhez.²

A változások egy részéhez a KSH természetesen azonnal és konfliktusok nélkül alkalmazkodott. A többpárti politikai rendszer létrejötté például azonnali módosítást igényelt a tájékoztatási rendszerben (a szétosztási jegyzékek átalakítása, a titkosítás megszüntetése, az adatok nyilvánosságra hozatalának minden adatfelhasználó számára azonos időzítése stb.).

A válságkezelést illetően viszont gyorsan kiderült, hogy a politikai küzdelmekkel és a berendezkedéssel elfoglalt kormányzattól a KSH egyelőre nem várhat érdemi támogatást, lényegében magára van utalva, illetve — váratlan módon — a nemzetközi statisztikustársadalomtól számíthat segítségre.

A belső, hazai erőforrások mozgósításához elsősorban a célok meghatározására, munkaprogram kidolgozására volt szükség, mely program 1989 végén, 1990 elején el is készült.³ A program többé-kevésbé (inkább többé, mint kevésbé) helyesen értékelte a kialakult helyzetet, és határozta meg a válságból való kilábalás útjait és módjait. Rávezette a KSH-t arra az ösvényre, amely a tervgazdálkodás követelményeihez alkalmazkodó statisztikai rendszerből a piacgazdasághoz idomuló rendszerbe vezet át, s melynek helyességét a később szerzett nemzetközi tapasztalatok részben igazolták, részben kiigazították az irányát. A KSH kitermelte magából a válságkezeléshez szükséges intellektuális potenciált.

² Lásd: A KSH múltja, jelene, jövője. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 47 old.

³ Lényegét a 2. jegyzetben említett kiadvány foglalja össze (15. old.).

A szellemi felvérteződéshez nehezen túlbecsülhető támogatást adtak a különböző nemzeti statisztikai hivatalok és a nemzetközi statisztikai intézmények. Ahhoz, hogy ezt a segítséget megkapjuk, szükség volt arra a hazai stratégiai döntésre, hogy a magyar KSH a jövőben nem a maga nemzeti útját járja, hanem — az Európai Unióhoz való csatlakozás szándékát is figyelembe véve — ahol lehet, fokozatosan átveszi a nemzetközi ajánlásokat és szabványokat.

Ami 1990-től napjainkig a KSH nemzetközi kapcsolatait és a nemzetközi vérkeringésbe való bekapcsolódását illetően történt, statisztikatörténeti jelentőségű. A hazai statisztika 125 éves történetében alig volt példa arra, hogy a magyar statisztikusok ilyen mélyen és ilyen részleteiben megismerték volna a nemzetközi gyakorlatot, mint ezekben az években. Ehhez csupán két megjegyzés kívánkozik:

— a KSH elérte, hogy minden hazai fejlesztési döntés előtt mérlegelni tudja, hogy a legfontosabb partnereknél milyen megoldásokat alkalmaznak: nem feltétlenül másol le külföldi eljárásokat, de tudja, hogy mitől és miért tér el;

— a más országokban alkalmazott jól bevált gyakorlatot nem mindig lehet itthon alkalmazni, s ezt a külföldi partnerek néha értetlenül tapasztalják (a baj nem az ajánlott megoldásokkal van, hanem a nyugatitól eltérő magyar közeggel; olyan ez, mint a magyar narancs: hiába tanuljuk meg a narancstermelés technológiáját, a kívánatos szubtrópusi éghajlat nem importálható).

A legnagyobb nemzetközi segítséget a KSH számítástechnikai rendszerének PHARE-segélyből történő megújítása jelenti. Sikerült a külföldi és a hazai döntéshozókat meggyőzni, hogy a KSH akkor már elavult számítógéprendszerét nem lehet egyes részelemek cseréjével fejleszteni, teljes modernizálásra van szükség.

A nemzeti statisztikai hivatalok közül a magyar KSH az ismert okok miatt a legtöbbet a német hivataltól várta, mégis két angolszász ország, az Egyesült Királyság és Kanada statisztikai hivatala nyújtotta a legtöbbet, mondhatni, önzetlenül.

A válságból való kilábalás a statisztikai alaptevékenységek körében, 1991—1994

1. A nyolcvanas évek végén a statisztika számára az volt a legnagyobb veszély, hogy kicsúszik kezéből az adatszolgáltatói szféra, nem lesz képes kiterjeszteni az adatszolgáltatói kötelezettséget a havonta ezerszámra alakuló új vállalkozásokra, vagyis a statisztikai szolgáltatnak rövid időn belül nem lesznek megbízható alapadatai. Az akkor kialakult helyzetben egy kényszerű visszalépés volt a megoldás: az évközi adatgyűjtésekből kimaradtak az 50 főnél kisebb szervezetek. (Az adatszolgáltatók akkor a jogi személyiségű egységek voltak, a nem jogi személyiségű szervezetek és az egyéni vállalkozások akkori csekély súlyuk miatt kívül álltak az évközi megfigyelésen.)

A KSH-nak ez a lépése később súlyos bírálatokat váltott ki. Utóbb bebizonyosodott, hogy a kimaradó kör aránya a termelésben, a forgalomban stb. nem volt olyan jelentős, hogy emiatt meg kellett volna húzni a vészharangot. Ennek ellenére ma feltehetjük azt a kérdést: nem kellett volna-e a kimaradókra azonnal, már 1989-ben vagy 1990-ben bevezetni a mintavételes adatgyűjtést?

Az agg Görgey Artúr a múlt század végén egyszer állítólag így sóhajtott: „Ha a 48-as honvédseregnek akár csak egyetlen Schwarzlose-géppuskája lett volna!...”

A mintavételes megfigyelés azonnali bevezetéséhez akkor legalább három dolog hiányzott:

- nem volt a jogi személyiség nélküli egységekre, egyéni vállalkozókra is kiterjedő egyenkénti nyilvántartás, statisztikai regiszter;
- nem volt erre a célra költségvetési erőforrás;
- a gazdasági egységeknek a rendszeres megfigyelésből kimaradó köre számszerűen még nem volt olyan nagy, hogy abból korrekt, a statisztikai követelményeknek megfelelő mintát lehessen venni.

Az adatgyűjtési rendszer átalakítására a KSH három lehetőséget mérlegelt:

- a magyar hagyományoknak megfelelően különválasztani egymástól a vállalati és a kistermelői (kisipari, kézműipari) szférát, az előbbiben teljes körű, az utóbbiban reprezentatív megfigyeléssel (ilyen a gyakorlat Ausztriában, ahol a szétválasztás kritériuma az, hogy például egy új, kamarai tagságra kötelezett ipari cég az Ipari Kamarába vagy a Kézműipari Kamarába lép-e be); a hazai jogrendszer akkor ezt a lehetőséget kizárta (egy kft. is lehet mikroüzem és egy egyéni vállalkozás is fejlődhet nagyüzemi méretűvé);
- a vállalati-vállalkozói szférát az adatszolgáltatási kötelezettség szempontjából rétegezni kell, a rétegzés az árbevétel nagysága szerint történjék, annál is inkább, mert a számviteli-mérlegkészítési kötelezettség is az árbevétel nagyságához kötődött. Ezt a megoldási módot is el kellett vetni, elsősorban azért, mert az árbevétel nagysága nincs feltétlenül összhangban a szervezet nagyságával (vö. egy ékszerbolt árbevételét egy papírboltéval stb.), és mert inflációs időszakban az árbevétel labilis kategória;
- a Hivatal végül is — a legelterjedtebb nemzetközi gyakorlattal egyezően — a létszámnagyság szerinti rétegzés mellett foglalt állást.

Az elképzelés az volt, hogy 50 fő felett az adatgyűjtés teljes körű, az ez alatti létszám-kategóriákban, fokozatosan előre lépve, mintavételes lesz, a megfigyelést kiterjesztve a nem jogi személyiségű társaságokra és az egyéni vállalkozókra is. Ezen elképzelések szerint a legkisebb egységeknek lesz egy számszerűen elég nagy, de teljesítményük szerint elhanyagolható rétege, amely az évközi megfigyelésekből kimarad. Ehhez a programhoz a kilencvenes évek közepénx 3, második felében ágazati (ipari, építőipari, kereskedelmi stb.) cenzusok kapcsolódnának az évközi megfigyelésből kimaradó, a legkisebb egységekből álló kör meghatározása, valamint a vállalkozói regiszter ellenőrzése és kiegészítése céljából.

A program 1991-ben lépett a megvalósulás útjára időközi kitérőkkel, illetve kényszerű eltérésekkel (a kiskereskedelmi statisztika megfigyelési egysége például nem a vállalati szervezet, hanem az üzlet, a bolt lett). A technikai és egyéb nehézségek közötti előrehaladást az iparstatisztika példáján lehet jól szemléltetni.

1991-ben beindult — negyedéves gyakorisággal — az 50 fő alatti jogi személyiségű ipari egységek reprezentatív megfigyelése; negyedévenként egyszer becsülni lehetett a teljes ipari teljesítményt az „ipar összesenre” (az ipar egyes ágaira nem). A várakozásokkal ellentétben ezt a végül is szerény, de nagy erőfeszítésekkel járó előrelépést nem övezte igazi siker.

1992-ben terjedt ki első ízben az évközi adatgyűjtés a nem jogi személyiségű társaságokra és az egyéni vállalkozásokra, de csak azokra, amelyeknek mérlegkészítési kötelezettségük volt.

Tavaly, 1993-ban az „ipar összesen” adatai már valamennyi ipari vállalkozás adatát tartalmazták azok jogi státusára és nagyságára való tekintet nélkül. Az ágazati, alágazati adatok azonban csak a 20 fő feletti vállalkozásokra vonatkoztak.

Az idén, 1994-ben, a rendszeres havi ipari adatgyűjtés vonatkozási köre teljessé vált oly módon, hogy az 50 főnél nagyobb egységek megfigyelése teljes körű, a 10—50 fő közöttieké mintavételes, az ennél kisebbek teljesítményét pedig — az egységek számára és más kiegészítő információkra alapozva — megbecsülik. A számbavétel ilyen értelemben — szakágazati részletezésben is — teljes. Az alapstatisztikákban ezzel a lépéssel zárul le az új körülményekhez való alkalmazkodás folyamata.

Az előrehaladásnak ez a szerényen kifejezve is feszített tempója jelentős zavarok nélkül csak azért volt lehetséges, mert a KSH-ban évről évre megoldották az összehasonlíthatóság, a folyamatos bázisképzés problémáit. Kivétel a vonatkozási kör 1994. évi kiterjesztése: az új tartalmú adatok gyűjtése és becslése ez évben „csupán” arra szolgált, hogy az 1995. évi adatközlésekhez rendelkezésre álljanak az 1994. évi bázisadatok. Föltehetjük a kérdést: a több év alatt megtett lépéssorozatot nem lehetett volna egyetlen év alatt megtenni? Egy kanadai szakértő szerint a kanadai hivatalban egy ilyen vagy hasonló fejlesztést elméletileg, módszertanilag három év alatt készítenek elő. A negyedik évben próbafelvételt bonyolítanak le, s az ötödik évben vezetik be az így előkészített adatgyűjtést. Hozzá kell tenni, hogy Kanadában az ilyen fejlesztésekhez az anyagi és szellemi feltételek hozzánk képest ideálisak.

A nemzetközi tapasztalat tehát azt ajánlja, hogy a statisztikusok, mielőtt a kialakult gyakorlaton változtatnának, erőforrás-tartalékaik tudatában vonuljanak elefántcsont toronyba, és ott hosszabb ideig, esetleg évekig érleljék fejlesztési elképzeléseiket. Ilyen vagy ehhez hasonló tornyok és elméleti menedékházak ezekben az években Magyarországon nem léteztek. Aprólékosan előkészített nagy ugrások helyett a körülmények nyomására csak úgy lehetett előrehaladni, mint a hármassugró az atlétikai pályán. Ez a hármassugró-technika nemcsak módszertani felkészültséget, hanem találékonyságot, nagy munkaintenzitást és esetenként kockázatvállalási készséget igényelt a magyar statisztikusoktól.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a gazdaságstatisztikai adatgyűjtési rendszer egésze ezekben az években nem tartott mindig lépést az iparstatisztika fejlődésével, egyes szakstatisztikák attól elmaradtak.

2. A nyolcvanas és a kilencvenes évek fordulója idején a KSH jövőjéről folytatott viták során kialakult és képviselőt nyert az az álláspont, hogy a magyar statisztikai rendszer legyen egycsatornás, minden adatgyűjtést a KSH bonyolítson le, s így a Hivatal legyen minden statisztikai információ forrása. Ennek a vélekedésnek az volt a részben valós alapja, hogy a minisztériumok adatgyűjtései hátráltatják, akadályozzák az érdemi koordinációt.

Az egycsatornás statisztikai rendszer célul tűzése nem lett volna reális, részben az ettől eltérő magyar tradíciók miatt (amelyhez a partnerek érthetően ragaszkodtak), részben pedig azért, mert a statisztikai gyakorlat általános fejlődése ezt a problémát mellékessé minősítette: a fő problémává a statisztikai törvényen kívüli jogszabályok alapján más intézményekben képződő információk (az adózás, a társadalombiztosítás, a munkaügyi intézmények és a bankrendszer adatai stb.) megszerzése vált.

A vitákban a nyugvópontot az Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program (OSAP) intézményének azóta az 1993-ban meghozott statisztikai törvényben kodifikált gondolata jelentette. A programot a társintézményekkel (minisztériumokkal stb.) együttműködve a KSH dolgozza ki, az Országos Statisztikai Tanács vitatja meg és a kormány fogadja el.

3. A válság kialakulása, elmélyülése és a kilábalás is jól nyomon követhető a tájékoztatási rendszer terjedelmében és szerkezetében. A magyar KSH hagyományosan az ún. elemző hivatalok közé tartozott: a havi adatközlésekhez havi elemző (leíró) anyagok is társultak, és a Hivatal a különböző évkönyvek mellett évente kisebb könyvtárnyi szöveges anyagot is kiadott.

A pénzügyi válság hatására elsőként, még 1989—1990-ben az elemzések többségét törölték a munkatervekből. Kialakult az a kényszerű helyzet, amelyben a KSH elemző tevékenysége a minimálisra zsugorodott, és az erőket, a pénzügyi forrásokat a meglévő adatanyag publikálására kellett összpontosítani. Másfelől a begyűjtött adatanyag is jól érzékelhetően csökkent. Számos adatgyűjtés megszűnt vagy gyakorisága módosult (például haviról negyedévesre), sok megmaradó adatgyűjtés terjedelme pedig a még elfogadható minimumra zsugorodott. A kérdőíveket az adatszolgáltató kisvállalkozások lehetőségeihez és adatszolgáltatói készségéhez kellett igazítani. Hasonló okokból a beküldési határidőket is szét kellett húzni, s ehhez járult még a feldolgozási folyamat lelassulása is részben az adathibák szaporodása, részben pedig a mintavételes adatállományokkal kapcsolatos szervezési, adatbegyűjtési és módszertani problémák miatt.

A számtalan probléma első ízben az 1991. január havi szöveges tájékoztatóban csapódott le: a tájékoztató március második felében jelent meg mindössze 5 oldal terjedelemben, csupán néhány adattal. Ez volt a tájékoztatási rendszerben a válság mélypontja.

1991-re már kialakultak a tájékoztatási rendszerrel kapcsolatos statisztikai alapelvek, mint például az adatok teljes nyilvánossága; az objektivitás; a tájékoztatás „egyidejűsége” (vagyis minden adatfelhasználó egyidőben jusson hozzá a statisztikai információkhoz); a sajtókapcsolatok kiépítése és erősítése stb.

A tájékoztatásban a hangsúly az évközi adatközlésekre tolódott át olyan értelemben, hogy az adatközlésekben a havi, negyedéves adatok fő funkciójává az éveken átnyúló konjunktúra bemutatása, nyomon kísérése vált. Megnőtt a jelentősége az évközi adatok éveken átnyúló összehasonlíthatóságának, a szezonális hatások kiküszöbölésének, s új viszonyítási metódusok léptek előtérbe (a havi adatok kumulált év/év típusú közlése helyett a hó/hó, a tárgy hó az előző év azonos hónapjának százalékában, a tárgy hó az előző év decemberének százalékában). E követelményeknek részben egyszerűen, a feldolgozás módosításával lehetett eleget tenni, részben azonban az adatgyűjtéseket, a súlyszámrendszereket is módosítani kellett (például az árstatisztikában).

Merőben új követelmény volt az ún. konjunktúramutatók körének és közlési rendszerének a kialakítása s abban a statisztikai és a bankrendszerből származó monetáris mutatók integrálása. A konjunktúramutatók első, a lehetőségeket elég jól tükröző publikálására a Statisztikai Havi Közlemények című, havonta megjelenő adatgyűjtemény 1993. évi első számában került sor, s a mértékadó OECD-kiadványokban a kevésbé fejlett OECD-országok (Portugália, Görögország, Törökország) adatközléseivel lehet összevetni. A mediterrán országok színvonalán álló statisztika: ez nem kifejezett dicséret Magyarország számára. Az összevetés azonban nem reális (nem tudni mit értek volna el ezek az országok — vagy mások — a magyarországihoz hasonló helyzetben). Az összehasonlítás csak a hozzánk hasonló országokkal, például Csehországgal, Szlovákiával és Lengyelországgal reális.

Az 1991. év eleji mélypontot követően az évközi tájékoztatás terjedelme és színvonala nagy nehézségek mellett fokozatosan fejlődésnek indult. A rendelkezésre álló és kibocsátott évközi adatanyag terjedelmét egyszerű módon a már említett Statisztikai Havi Közlemények oldalszámával fejezhetjük ki: a kiadvány 1990 decemberében 67,

három évvel később, 1993 decemberében 154 oldal terjedelemben jelent meg, a növekedés több mint kétszeres. A terjedelem növekedésével egyidejűleg változott a közölt adatok és információk szerkezete is. A szerkezeti módosulást a Statisztikai Havi Közlemények 1990. és 1993. decemberi számainak összehasonlításával a mutatók számának változásával érzékeltetjük:

Tartalom	1990. december	1993. december
Konjunktúramutatók	—	4
Népmozgalom, egészségügy, társadalombiztosítás, baleset, igazságügy . .	5	11
Foglalkoztatás, kereset, létminimum	3	13
Ipar, építőipar, beruházás	9	16
Mezőgazdaság	3	5
Szállítás, belkereskedelem, idegenforgalom	6	20
Külkereskedelem	9	4
Pénzforgalom	2	5
Árstatisztika	8	15
Gazdasági szervezetek, csődeljárás, vegyes vállalatok	2	7
Nemzetközi adatok	8	18
Magyar és angol nyelvű módszertani leírás	—	26
Egyéb	12	11
Összesen	67	154

A fejlődés — a külkereskedelmet kivéve — mennyiségi értelemben általános volt. Viszonylagosan — a többi fejezethez képest — a legnagyobb mértékben a munkaügyi, a forgalmi (szállítás stb.) és a szervezetszámmal foglalkozó fejezet bővült.

Szembetűnő változás következett be az adatok prezentálásának módjában is: a havi adatok aggregálása és év/év típusú viszonyítása helyébe szinte teljeskörűen a havi adatok közlése és az egyes havi adatok jellegzetes viszonyítása (hó/hó, bázisév havi átlaga stb.) került. A havi (negyedéves) adatok több évre visszamenőleges közlése a gazdasági konjunktúra alakulásának megítéléséhez nyújt támpontot, s ezzel a KSH nagyot lépett előre a piacgazdasági szükségletekhez való alkalmazkodásban.

Nehezebb kérdés a kibocsátott adatanyag minőségének — pontosságának, megbízhatóságának, tartalmának stb. — az összehasonlítása. A mutatók többsége az 1990-es állapothoz képest az adatszolgáltatók szélesebb körét fedi le, s egyidejűleg az adatoknak nagyobb a hibahatára. Ma kétségtelenül nagyobb mértékű a letagadás, a tudatosan hibás adatok szolgáltatása. Ebből következően feltehetően ma jelentősebb a különböző forrásokból származó adatok közötti nyílt vagy rejtett, feltáratlan ellentmondás, inkonzisztencia.

Az 1990-ben és az 1994-ben kibocsátott évközi adatok minőségi értelemben nem hasonlíthatók össze: más alapanyagokból és más technológiával, más mikro- és makroklímában stb. készültek. Egyetlen reális mérce lenne: az adatállomány belső konzisztenciája, ha ezt mérni lehetne. Arra az álláspontra helyezkedhetünk, hogy az adatállomány belső konzisztenciája a nyolcvanas évek második feléhez képest nagy valószínűséggel romlott. Ebben főszerepet játszott a rejtett gazdaság terjedelmének az elmúlt évtizedhez viszonyított jelentős növekedése.

Az éves gyakoriságú, illetve eseti KSH-kiadványok száma csökkent az 1990-es állapotokhoz képest. A szöveges elemzések száma csekély, az évkönyvek, zsebköny-

vek, adatgyűjtemények száma is csökkent. Alig jelenik meg módszertani kiadvány. Az egész tájékoztatási rendszer szegényesebb a korábbiaknál. Mindez az anyagi és a szellemi erőforrások meggyengülésére, a kiadványok iránti fizetőképes kereslet visszaesésére vezethető vissza, s arra, hogy a kormányzati igények is főként az évközi tájékoztatás iránt nőttek.

Kérdés: időszerű-e, hogy a KSH célul tűzzön ki egy korábbi terjedelmű tájékoztatási rendszert? Ha választani kell, hogy a gyéren cseppenő költségvetési többletet az adatgyűjtési rendszerre, módszertani fejlesztésre, vagy az elemzések, évkönyvek stb. számának növelésére fordítsák-e, akkor ma inkább az adatgyűjtési rendszer és a módszertan fejlesztésére kellene több eszközt és erőt koncentrálni.⁴

4. A válságból való kilábaláshoz szükség volt és van a statisztikai tevékenység módszertani és szervezési hátterének fejlesztésére és megújítására, új szakstatisztikák létrehozására stb.

— Az adatgyűjtési rendszer fejlesztésének alapfeltétele a jól működő vállalkozói regiszter, a statisztikai alanyok korszerű nyilvántartása. A nyolcvanas években működő számítógépes regiszter a hetvenes években jött létre, körülbelül 10 ezer egységet tartott nyilván, és évente 3—4 ezer változást kezelt. Mára a regiszter információtartalma sokszorosára bővült: a nyilvántartott különböző státusú egységek száma megközelíti a 900 ezret; ide kapcsolódott a csődstatisztika is; a legfontosabb adatokat a KSH havonta közli. Ennek a jelentős változásnak a hátterében számos szervezési és jogi problémának a megoldása áll (az APEH-hez való jogilag korrekt együttműködés; a nyilvántartás bizonyos fokú decentralizálása; a technikai és személyi feltételek javulása stb.).

A jelentős fejlődés ellenére a KSH vállalkozói regisztere csak a legszükségesebb követelményeket elégíti ki, sok bizonytalan információt tartalmaz, és csak nagy erőfeszítésekkel tartható fenn. Ezért napirenden van a regiszter nemzetközi támogatással történő újabb fejlesztési fázisa. A fejlesztés — figyelemmel az új számítástechnikai háttérre is — időszerű és szükséges. Az alapítási hullám változatlanul folyik: 1994 első felében havonta 9—10 ezer vállalkozás alakult, s a megszűnők száma ma még csekély. A vállalkozói piramis 1988 óta még nem stabilizálódott. Változatlanul sok a fantom-vállalkozás, a vállalkozói szféra együttműködési készsége változatlanul sok kívánnivalót hagy maga után. A vállalkozások száma az ország nagyságához képest ma már túl nagy, de termelési potenciáljuk javarészt csekély; a nyilvántartott egységek egy része nem működik, a morális állapot rossz stb. Az erőfeszítések arra irányulnak, hogy minél precízebben regisztráljanak egy gyakorlatilag regisztrálhatatlan tömeget.

— A KSH egyik legjelentősebb módszertani vállalkozása az elmúlt három évben az új ágazati osztályozás kidolgozása és bevezetése volt. A KSH 1990 közepén döntötte el a bevezetését, s másfél év alatt meg is valósította. A feladat nagyságához és horderejéhez képest ez rövid idő volt. A megoldást elősegítette, hogy egy nemzetközileg használt és begyakorolt osztályozást adaptáltak, s ezt a hazai partnerek is támogatták. A valódi nehézséget nem annyira az új nomenklátúra kidolgozása, hanem a

⁴ A KSH annál is inkább így foglalt állást, mert a legfontosabb célban, a statisztikai adatok terjesztésében a Hivatal sikeres volt. 1992-ben az országos és helyi sajtóorgánumokban hetente átlagosan mintegy 50 sajtóközlemény közölt vagy értékelt KSH-adatokat, foglalkozott a statisztikával, a KSH-val (igaz, nem mindig hízelgően). A statisztika jelenléte a sajtóban azóta sem vesztett intenzitásából, a KSH-nak talán sohasem volt ilyen széles sajtónyilvánossága.

sokszor nehezen azonosítható, tényleges profiljukat nem feltáró gazdasági egységeknek a szakágazatokba való besorolása jelentette.

Az új ágazati osztályozást nemcsak dicsérni, hanem bírálni is lehetne (hiszen ez is nem mindig jó nemzetközi kompromisszumok eredménye). A lényeg azonban az, hogy 1993 januárja óta egy nemzetközileg használt és ismert osztályozás szerint publikálják az adatokat. Az adatok közvetlen összehasonlíthatóságát az 1992-es kétarcú évvel oldották meg; számolni kell azonban azzal is, hogy az adatokat előbb-utóbb hosszabb időre visszamenőleg is át kell dolgozni.

— A piaccgazdaságokra jellemző új intézmények kialakulása, új folyamatok megjelenése szükségessé tette új szakstatisztikák kidolgozását és bevezetését. Ezek — csődstatisztika, munkanélküliségi statisztika, sztrájkstatisztika stb. — azóta létrejöttek és működnek.

— A korábban is meglévő és funkcionáló szakstatisztikák közül a legnagyobb méretű és a legátfogóbb átszervezésen a külkereskedelmi statisztika esett át (áttérés a vámeljáráson alapuló számbavételre). Bár sejteni, sőt, tudni lehetett, hogy az áttérés nehézkes és konfliktusokkal terhes lesz, az új eljárás bevezetése idején, 1991 elején az érdekeltek (legalábbis a KSH-ban) legrosszabb álmaiban sem fordult elő az a lehetőség, hogy a külkereskedelmi statisztika még évek múlva is a statisztikai rendszer egyik gyenge pontja lesz az adattartalom bizonytalanságai, a gyakori pontatlanságok és késedelmek, az utólagos adatkorrekciók hosszú láncolatai stb. miatt.

— A válság kirobbanása, nyílttá válása idején a leghevesebb bírálatok az árstatisztikát, ezen belül a fogyasztóiár-indexet érték s ezzel közvetve az egész életszínvonalstatisztikát. Az újságírók kedvenc témája volt a KSH és az Újpesti Családsegítő Központ (ÚJCSAKŐ) létminimum-számításai közötti eltérés is. Ez a „zaj” azóta elcsitult. Ehhez hozzájárult a fogyasztóiár-index és a létminimum számításának a korszerűsítése, az átfutási idő lerövidítése.

A legsúlyosabb válságjelenségek részben-egészben történő leküzdése az elmúlt három évben súlyos napi gondok között, néhány egyébként is időszerű, nagy horderejű feladat megoldásának közepette folyt. Ilyen volt az 1990. évi népszámlálás adatainak feldolgozása s az adatok publikálása, az 1991. évi sokszektoros ágazati kapcsolatok mérlegével kapcsolatos munkálatok, az új Szolgáltatási Jegyzék kidolgozása, az 1992. évi jövedelemfelvétel, a háztartás-statisztikai felvételek korszerűsítése, a Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszerének átdolgozása, a munkaerőköltség-felvétel lebonyolítása 1992-ben, a külföldi vegyes vállalatok megfigyelése stb. Az eredményekhez hozzájárult az a kormányzati felismerés is, hogy nem elég a statisztikai rendszer indokolt-indokolatlan bírálata, nem nélkülözhető a fejlesztések költségvetési támogatása.

A statisztikai rendszer válsága az adatfelhasználók és a közvélemény reagálásaiban

Ezekben az években a KSH vezetőinek és munkatársainak kevés sikerélményben volt részük. A sokszor leküzdhetetlennek látszó nehézségek elviselését tovább nehezítette a szakértő és a laikus közvélemény jelentős részének negatív magatartása. 1992-ben a sajtóban megjelent s a statisztikát (a KSH-t) érintő cikkek, közlemények, interjúk mintegy 14—15 százaléka marasztalta el többé-kevésbé súlyosan a KSH-t.

A gyakori bírálatoknak több oka volt. Ilyen például a gazdaság évekig tartó rossz állapota, hanyatlása (növekvő gazdaságban könnyebb magyarázatot lelni a statisztika valós vagy vélt ellentmondásaira, s a rossz hír hozóját egyébként sem kedvelik); a gazdaság bonyolultabbá válása és ezzel együtt a statisztikai információk megcsappanása és pontatlanabbá válása; az a ma is tapasztalható naiv hit, hogy a „jó” statisztika megtakarítja a gondolkodást, az elemzőmunkát; gyakran tapasztalhatók a statisztikai kultúra hiányosságai olyan személyeknél is, akiktől egyébként elvárható volna a statisztikai műveltség; végül be kell látni, hogy a KSH esetenként rá is szolgált és szolgál a bírálatokra. A statisztikusok jól tudják, hogy a magyar statisztikai rendszer valahonnan indult és valahová meg kíván érkezni, s a pillanatnyi helyzet reális megítélése aligha nélkülözheti ezt a folyamatszempléletet. De a bírálók nem feltétlenül ismerhetik azt, hogy a statisztikai szolgálat ezen a „honnan-hová” pályán éppen hol tart. Ha a KSH valamely statisztikai teljesítményt egy korábbi állapothoz képest jelentős eredménynek tart (és joggal), egy külső szemlélő ugyanazzal a teljesítménnyel elégedetlen lehet (ugyancsak joggal).

Az 1989 óta eltelt éveket áttekintve a sajtóban megjelent KSH-kép három fázison ment keresztül.

— 1990—1991. Ebben az időszakban a sajtó a KSH-t mint a letűnő rendszer intézményét kezelte, besorolta a bűnbakok közé, s ennek megfelelően „kritizálta”. A KSH akkor a politikai küzdelmek egyik mellékszereplője volt, igazi szakkérdések nem kerültek terítékre (ha eltekintünk a fogyasztóiár-indexszel, a létminimummal stb. kapcsolatos hol dühödt, hol irónikus kommentároktól).

— 1991—1992. A válság elmélyülésének és következményei nyilvánvalóvá válásának időszakában a statisztikai rendszer összeomlásáról szóló nyilatkozatok, újságcikkek adták meg az alaphangot, főként vezető kormánytisztviselők, a tudományos szférában tevékenykedő egyes közgazdászok, szociológusok stb. szájából és tollából. Ezekben az években a statisztikai rendszer időnként valóban közel állt az összeomláshoz, de a folyamatosságot mindvégig meg tudta őrizni. A KSH által kibocsátott információállomány azonban valóban minimálisra zsugorodott, az adatok megbízhatóságáról is lehettek (voltak) jogos kételyek; a társadalom és a gazdaság állapotának megítélése valóban rendkívül megnehezült. A statisztika összeomlásáról szóló (néha önmagát beteljesítő jóslatnak ható) baljós híradások mellett már szerepet kaptak a szakmailag megalapozott kritikák is (néha a KSH-t bírálták partnereinek helyett is, lásd: külkereskedelmi statisztika). Ezen időszak reális megítéléséhez — s a bírálók megértéséhez — meg kell jegyezni: a korábbinál bonyolultabb gazdaságról a kormányzat és a tudomány a korábbinál kevesebb és pontatlanabb információt kapott.

— 1993—1994. Úgy látszik, ekkorra a statisztika a sajtóban (is) a konszolidáció útjára lépett. Nincs már szó összeomlásról, kikoptak a sorból az előszeretettel tollhegyre tűzött, támadni való mutatószámok, s ami marad: a statisztikai rendszer gyengeségének az érzete (gyengeségek valóban vannak). Az összképet az teszi teljessé, hogy a statisztikai rendszer nyílt bírálóinak szerepét 1993-ban vezető kormánytisztviselők, illetve öngigazoló jellegű nyilatkozataik vették át. A statisztikai rendszer gyengeségeit így jól kiegészítették a statisztikai kultúra gyengeségei az adatfelhasználói szférában.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

A válságból való kilábalás folyamatát nem a válság előtti állapot alapján kell megítélni, hiszen nem a válság előtti állapot rekonstruálása a cél. A válság mélypontja lehet a viszonyítás egyik bázisa. De minden honi viszonyítás bizonytalanságot tartalmaz, ugyanis nem ad választ a világban, Európában, közvetlen környezetünkben elfoglalt pozíciónkra. A statisztikusok így olyan hosszútávfutónak érezhetik magukat, akik nem látják versenytársaikat, nem tudják, hogy az élbolyban haladnak-e vagy már lekörözték őket.

A nemzeti statisztikai rendszerek részletes és elmélyült összehasonlítása rendkívül nehéz. Itt és most mód van viszont a legfontosabb statisztikai produktumok terjedelmi, szerkezeti összevetésére (a minőséget, a megbízhatóságot, a pontosságot megint csak figyelmen kívül hagyva). Két ilyen termék érdemes az összehasonlításra: a havi adatközlemény és a nemzeti évkönyv. A továbbiakban a cseh és a lengyel havi közleményeket, valamint a finn és az osztrák statisztikai évkönyvet vetjük össze magyar megfelelőikkel.

Bevezetéképpen hangsúlyozni kell az ilyen összehasonlítások korlátait. Mindkét kiadványfajta, különösen az évkönyv a jéghegynek csupán a csúcsa, nem ismeretes, hogy mekkora az a teljes nemzeti adatállomány, amelyből a legfontosabb információkat a havi közleményekbe, az évkönyvekbe beválogatják. A kibocsátott adatok struktúrája részben visszatükrözi a nemzeti sajátosságokat és hagyományokat. Finnországban például gazdaságföldrajzi okokból jelentős terjedelmű az erdészeti, a halászati, a tengerhajózási statisztika, Ausztriában és Magyarországon az idegenforgalmi, Ausztriában a közúti közlekedési statisztika stb. A kibocsátott adatállomány struktúráját a szerkesztési gyakorlat is befolyásolja. Az ún. funkcionális statisztikákat (munkügyi, beruházási, árstatisztika) lehet részben vagy egészben önálló fejezetbe szerkeszteni, s be lehet építeni az ágazati fejezetekbe is. Hasonló szerkesztési különbségek lehetnek az életszínvonal-statisztikai mutatók kezelésében is (a nyugdíjasok életkörülményeit kifejező adatok például képezhetnek önálló fejezetet, de beépíthetők más fejezetek kereteibe is).

A következőkben oldalterjedelemben kifejezett adattömegeket vetünk össze anélkül, hogy az arányoknak patikamérleg-pontosságot tulajdonítanánk. A havi adatkiadás összehasonlításához három kiadványt vettünk alapul:

Statisztikai Havi Közlemények. Budapest. 1994. évi 4. sz.	163 oldal
Statistické přehledy. Český Statistický Úrad. Prága. 1994. évi 6. sz.	36 oldal
Biuletyn statystyczny. Miesięcznik. Warszawa. 1994. évi 3. sz.	155 oldal

A cseh kiadvány a másik kettőnél jóval rövidebb, egyszerűbb és szegényesebb, valójában csak a magyar és a lengyel kiadvány hasonlítható össze. Ezt fejezik ki a belső arányokra jellemző adatok is. (Lásd az 1. táblát a következő oldalon.)

A magyar és a lengyel kiadvány tartalmának belső arányai eltérő lehetőségeket és szükségleteket fejeznek ki. Ha ettől, valamint az adatok pontosságával és megbízhatóságával kapcsolatos esetleges különbségektől eltekintünk, a két statisztikai hivatal között az adott kiadványok alapján nagy minőségi különbséget nem tudunk föltételezni: körülbelül ugyanazon az úton járnak, és hozzávetőlegesen ugyanoda jutottak el, a magyar statisztika némi előnyével.

Miként nálunk, a másik két országban is valószínűleg vannak más havi és negyedéves kiadványok; a bemutatott közlemények nyilván egyik országban sem tartalmazzák az évközi adatállomány teljességét. A gazdasági és földrajzi adottságok, a hagyományok, a szerkesztési különbségek különösen az évkönyvekre nyomják rá a bélyegüket. A következőkben az 1991. évi magyar, valamint az 1992. évi finn és osztrák évkönyvet vetjük egybe.⁵ Teljes oldalterjedelmük 360, 614, illetve 531 oldal.

⁵ Mindhárom évkönyv 1991. évi adatokkal zárul.

1. tábla

Az összehasonlított kiadványok terjedelme

Tartalom	A magyar	A cseh	A lengyel
	kiadványbeli oldalterjedelem		
Konjunktúramutatók	5	3	10
Népesség, munkaügy, létminimum	15	4	17
Társadalombiztosítás, egészségügy, baleset, igazságügy	12	—	1
Ipar, építőipar, beruházás	31	3	16
Mezőgazdaság	5	1	1
Szállítás, hírközlés, idegenforgalom	13	0,5	1
Belkereskedelem, külkereskedelem	7	5,5	6
Árstatisztika	16	4	13
Pénzügystatisztika	4	1	8
Gazdasági szervezetek	7	1	2
Adatok tulajdonosi szektorok szerint	—	1	4
Háztartás-statisztika	—	2	9
Vállalati költségek, profit	—	—	42
Nemzetközi adatok	16	8	—
Módszertani leírás (angolul is)	26	2	15
Egyéb	6	—	10
<i>Összesen</i>	<i>163</i>	<i>36</i>	<i>155</i>

Ha a nem hazai adatgyűjtésből származó nemzetközi fejezetek oldalszámát levonjuk, az adatoldalak következő terjedelméhez jutunk: magyar 310, finn 453, osztrák 440 oldal. Ily módon a finn és az osztrák évkönyv körülbelül 40—50 százalékkal terjedelmesebb, adatokban gazdagabb, mint a magyar. (Lásd a 2. táblát.)

A magyar évkönyv a finnhez képest szerényebb a népesedési adatokban (ehhez hozzájárul az is, hogy a svéd és a lapp kisebbségre tekintettel sok adat megháromszorozódik), a munkaügyi és a lakosság életszínvonalával foglalkozó információkban, az erdészeti, a halászati, a közlekedési és főleg a pénzügyi adatokban. Itt hozzá kell tenni: a finn évkönyv nagymértékben támaszkodik más intézmények (adóhivatal, erdészeti és más hivatalok, kutatóintézetek) adataira, évkönyveire; a pénzügyi fejezet jelentős terjedelme pedig azzal is magyarázható, hogy városonként és községenként közlik a helyi költségvetési adatokat stb. Az osztrák évkönyvhöz képest a magyarban szegényesebb a munkaügyi, az ipari, a közlekedési, a szociális ellátással foglalkozó, a lakásstatisztikai, a környezeti, az idegenforgalmi és a pénzügyi fejezet. A magyar évkönyvben a másik kettőnél némileg részletesebbek a mérlegrendszerrel és a beruházásokkal foglalkozó részek.

A finn évkönyv nagyobb súlyt helyez a népességgel (demográfia, életszínvonal) foglalkozó és a pénzügyi információkra, a magyar évkönyvben a mérlegrendszer, a termelő infrastruktúra (közlekedés, kereskedelem), a közösségi szolgáltatások (egészségügyi, oktatás, kutatás, kultúra) fejezetei gazdagabbak. Az osztrák évkönyv — önmagán belül — a másik kettőnél kiegyensúlyozottabb; itt is kiemelhető az ipari, az idegenforgalmi, a lakásstatisztikai és a környezeti adatokat tartalmazó fejezet viszonylag nagy súlya.

2. tábla

Az évkönyvek belső szerkezete

Tartalom	A magyar	A finn	Az osztrák
	évkönyvbeli oldalterjedelem		
Népesség	37	75	48
Munkaügyi, kereset	8	37	34
Gazdasági szervezetek	4	10	—
Nemzetgazdasági mérlegek, felhalmozás	28	12	20
Ipar	28	16	43
Építőipar	6	6	6
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, vadászat	17	32	19
Közlekedés, posta	19	26	35
Belkereskedelem	7	7	5
Külkereskedelem	12	18	10
Lakosság jövedelme, fogyasztása	27	46	21
Egészségügy, szociális ellátás	15	26	28
Lakásállomány	10	6	25
Környezet	4	5	18
Oktatás, kutatás	21	21	30
Igazságügy	8	14	6
Kultúra, sport	15	13	10
Pénzügyek	12	64	47
Időjárás, földrajzi viszonyok	3	2	7
Választások	—	10	5
Idegenforgalom	7	—	15
Árak	—	—	8
Autonóm terület (Aland szigetek)	—	7	—
Hosszú idősorok	19	—	—
Számítástechnika	3	—	—
Nemzetközi adatok	29	110	80
<i>Összesen</i>	<i>339</i>	<i>563</i>	<i>520</i>

Ha az összevetésbe bevonjuk a lengyel havi közlemények adattartalmát is, az a következtetés adódik, hogy a magyar KSH a kibocsátott adatok tekintetében vizsgált partnereitől nagymértékben a jövedelmi és a pénzügyi mutatók tekintetében marad el (a részvénytársaságok, a társadalombiztosítás, a nyugdíjalapok, a bérek és keresetek, a nyugdíjasok és a nyugdíjak, a profit és az adózás, valamint a bankrendszer, a vállalati szféra és a lakosság pénzügyei, a központi és a helyi költségvetés stb.). Az adatok forrása a vizsgált országokban részben közvetlen statisztikai adatgyűjtés, részben az érdekelt intézmények (pénzügyminisztérium, jegybank, adóhivatal stb.) által gyűjtött és szolgáltatott adatállományok.

A KÖZELEBBI JÖVŐ

Az 1989-ben kitört válság legsúlyosabb következményeit a KSH 1993—1994-re leküzdötte. Kialakultak azok a tapasztalatok, amelyek alapján az adatszolgáltatói szféra sok esetben elfogadhatatlan magatartását kezelni lehet; a szakstatisztikák

többsége — nem mindegyike — már megszilárdult annyira, hogy a módszertani alapok stabilizálását és finomítását célzó fejlesztések kerülhettek napirendre; a legfontosabb fejlesztésekhez a KSH pótlólagos költségvetési támogatáshoz is jutott, megérték a feltételek arra, hogy a KSH nemcsak a mával és a közeljövővel foglalkozzon, hanem nagyobb távlatokban gondolkodjon.

A következő 1—2 évben az alábbi statisztikai feladatok megoldása aktuális.

— A KSH 1970-ben olyan nemzetgazdasági elszámolási rendszerre tért át, amely az anyagi (MPS) és a nem anyagi (SNA) koncepció szerinti mutatószámokat egyaránt magában foglalta. Az SNA előírásait akkor a tervgazdálkodásra jellemző magyar viszonyok miatt nem lehetett teljeskörűen a rendszerbe beépíteni. Az 1993. év elején az ENSZ Statisztikai Bizottsága elfogadta az SNA új, nemzetközileg egyeztetett rendszerét. A KSH-ban jelenleg folyik

a) az új rendszer adaptálása és néhány részlettől eltekintve az új SNA átvételének teljessé tétele (első ízben az 1992. évi végleges mérlegszámítások készülnek el ebben a felfogásban);

b) a bruttó hazai termék és aggregátumai negyedévenkénti becslésére és publikálására való fölkészülés, ezen belül az adatforrások körvonalazása és a módszertan kidolgozása (a tervek szerint 1995-ben kezdődik meg a negyedéves mutatók folyamatos számítása, az adatokat a KSH eleinte úgy fogja kezelni, mint kísérleti számítások eredményeit).

— A mezőgazdaságban még napjainkban is zajlik a tulajdonviszonyok átalakulása. A földbirtokok nagyság szerinti megoszlása, a termelési struktúra még nem állapodott meg. A kialakulatlanság ellenére sem kerülhető el a mezőgazdasági statisztika új alapokra helyezése. A majdani, részben teljes körű, részben mintavételes adatgyűjtések kiindulópontja a gazdasági egységek nagysága szerint csoportosítható adatszolgáltatói regiszter (gazdalajstrom) lesz. A regiszter létrehozásához szükség van egy új, teljes körű (és ezért meglehetősen drága) mezőgazdasági összeírásra.

— Megújításra szorul a közúti szállítási statisztika is. E szakágzatban a szervezettek-re-vállalkozásokra alapozott adatgyűjtés — a kisméretű egyéni vállalkozások nehéz megközelíthetősége és más okok miatt — nem válik be. A megoldást az országos tehergépkocsi-állományból vett mintára épített negyedéves gyakoriságú adatgyűjtés jelenti majd. Az új rendszert a KSH 1995-ben tervezi bevezetni.

— A nemzetközi tapasztalatok szerint a statisztikai hivatalok nagy terjedelemben veszik át és építik be adatrendszereikbe a pénzügyi — a monetáris és a fiskális — szféra adatait. A hazai statisztika ez irányba tett lépései még nem kielégítőek. Előrelépés lesz az új SNA adaptálása; további előrehaladás a partnerek (Magyar Nemzeti Bank, Pénzügyminisztérium stb.) információ-rendszerének fejlődésétől, valamint ezzel párhuzamosan a KSH további megerősödésétől függ.

— Megkezdődött a gazdaságstatisztikában alkalmazott nagy, átfogó, egymással is összefüggő termékosztályozási rendszerek átdolgozása és kiegészítése. A munkálatok, amelyek lényegüket tekintve az Európai Unió statisztikai szabványainak átvételét jelentik, előreláthatóan 1996-ban zárulnak.

— Egy statisztikai hivatal — akár kívülről, akár belülről szemléljük — olyan, mint egy közigazgatási intézmény, mint például egy minisztérium; vannak kutatóintézetekhez hasonló vonásai is; leginkább azonban az jellemző rá, hogy információtermelő üzemként működik, a fejlett üzemekre jellemző szervezethez és szigorú munka-

rendben. A termelőüzemekre jellemző szervezettség mértékét — egyebek között — a fő statisztikai produktumok, a rendszeres havi, negyedéves, éves adatközlemények és szöveges anyagok átfutási idejével, megjelenésük állandóságával és pontosságával minősíthetjük.

Korábban a KSH két legfontosabb évközi kiadványa, a szöveges Tájékoztató a tárgyhót követő 30. napon, az adatokat tartalmazó Statisztikai Havi Közlemények a 60. napon jelent meg. A válság kialakulását követően a Tájékoztató 30 napos átfutási idejét 45 napra kellett növelni. Ezt később nem lehetett tartani s a megjelenés 1993-ban a tárgyhót követő 48—50. napon látszott stabilizálódni. 1994 elején újabb fellazulás következett be, az átfutási idő 49 és 54 nap között szóródott.

A Statisztikai Havi Közlemények átfutási ideje a válság elmélyülésének a periódusában 75—90 napra növekedett, majd 1993-ban 60 napban szilárdult meg. Ez év első felében a határidők itt is felborultak (az egyes számok átfutási ideje: 1994. évi 1. szám: 62 nap, 1994. évi 2—3. szám: 79 nap, 1994. évi 4. szám: 64 nap, 1994. évi 5. szám: 60 nap).

A fejlemények azt fejezik ki, hogy a szervezettség még ingatag, a belső együttműködést szabályozó mechanizmusok és készségek sérülékenyek, a határidőket a napirendre kerülő fejlesztések felborítják, a rendszer időbeni ritmusa még mindig nem alakult ki. Az átfutási időket, nem kétséges, csökkenteni kell. Ennél is fontosabb azonban a megjelenési határidők stabilizálása. Ha választani kell, hogy a havi kulcskiadvány a tárgyhót követően váltakozva-ingadozva a 40—46. napon jelenjék-e meg, vagy pedig mindig a 46. napon, úgy, hogy ahhoz órát lehet igazítani, akkor az utóbbit kell választani.

A felsorolt célok és fejlesztések — azokkal együtt, amelyekről nem történt említés, de megvalósításuk ugyancsak folyamatban van (a vállalati regiszter fejlesztése, a külkereskedelmiár-statisztika finomítása stb.) — 1995—1996-ban fejeződhetnek be. Ez tehát az az időszak, amikor a magyar statisztikai rendszerről elmondhatjuk: kilábalt az 1989—1990-ben kirobbant válságból, és alkalmassá vált az átalakult társadalmi-gazdasági körülmények teljes, statisztikai pontosságú visszatükrözésére. Ezzel a teljesítménnyel a statisztikai szolgálat nem fogja megelőzni a magyar közigazgatás általános fejlődését, de nem is fog elmaradni tőle.

*

Az utóbbi időben a statisztikai rendszerrel kapcsolatos szakszerű bírálatok nem egy-egy mutató pontosságát, megbízhatóságát vonták kétségbe, hanem a statisztikai adatrendszer részeinek vagy egészének a konzisztenciáját, belső ellentmondásmentességét tették kérdésessé. A kifogásolt — vélt vagy valódi — ellentmondások feltárását kell szolgálniuk a statisztikai mérlegszámításoknak (nemzetgazdasági elszámolások, ágazati kapcsolatok mérlege). A mérlegszámítások a mérlegegyensúly létrehozása során a többenél megbízhatóbb, pontosabb, bizonylatilag megalapozotabb — „kemény” — adatokra támaszkodnak, az egyik oldal kevésbé megbízható, puha adatait a másik oldal kemény adatainak a fényében bírálják felül. Ma a megfigyelés elkerülhetetlen pontatlanságai, a megtagadások, a letagadások, az eltitkolások nagy száma miatt a mérlegszámításokhoz úgyszólván nincsenek kételyeket kizáróan megbízható-

nak tekintett adatállományok. A mérlegadatok között megjelent a „nem specifikált felhasználás”, vagyis a statisztikai eszközökkel nem kiküszöbölhető ún. „statisztikai hiba” fogalma, jelezvén, hogy a források egy részének felhasználásáról nincsenek megbízható információk. A „statisztikai hiba” a mérlegekben nem magyar sajátosság: 1985 és 1991 között a statisztikai hiba a GDP-hez viszonyítva Ausztriában például 0,1 és 1,0, Finnországban 0,4 és 1,4 százalék között szóródott. Nálunk 1991-ben a „készletfelhalmozás és egyéb nem specifikált felhasználás” (ez a megfogalmazás a készletfelhalmozás értékével kapcsolatos bizonytalanságokat is kifejezi) a GDP 0,4 százalékát tette ki.

A statisztikával kapcsolatos ilyen természetű kétségek és problémák háttere nálunk minden bizonnyal a rejtett gazdaság statisztikai eszközökkel reálisan nem mérhető, de feltételezetten nagy terjedelme. A rejtett gazdasággal kapcsolatos nyilatkozatokból esetenként olyan benyomásaink lehettek, hogy a magyar társadalom egy fordított Potemkin-falu: a virágzó gazdaságot a lehangoló statisztikai díszletek takarják el a gazdaságpolitikusok és a közvélemény előtt.

A statisztikusokat és a statisztika felhasználóit egyaránt nyugtalanító bizonytalanságot a közelmúltban jórészt feloldotta a magyar Kék Szalag Bizottság kutatásainak az eredménye.⁶ A kutatók — egymást ellenőrző és korrigáló módszerek alkalmazásával — megbecsülték a rejtett gazdaságból származó teljesítményeket, és azt összevették a KSH által publikált „hivatalos” GDP-vel. A kutatások felszínre hozták, hogy 1992-ben a rejtett gazdaság becsült teljesítményének mintegy 40 százalékát a KSH a rendelkezésre álló, elfogadott támpontok alapján maga is becsülte és bevette az általa publikált hivatalos GDP-mérlegekbe. A maradék 60 százalék és a hivatalos GDP összegéből képzett „kiterjesztett” GDP a becslések szerint folyó áron mintegy 16 százalékkal nagyobb a hivatalos GDP-nél. A kutatás a gazdaság rejtett teljesítményeit több évre visszamenőleg is megbecsülte. Az árváltozások hatását kiszűrve kiderült: a rejtett gazdaság figyelembevételére nem változtatja meg az elmúlt évek transzformációs válságának tényéről és súlyosságáról alkotott képünket, csupán a mértékekben jelent — a folyamatok irányát kétségbe nem vonó — korrekciót. Ebből az a következtetés adódik, hogy a statisztika — válsága ellenére — a gazdaságról alkotott összképet helyesen vázolta föl és írta le.

A közelmúltban zajlott le az Európai Unió Statisztikai Hivatala (EUROSTAT), valamint a közép- és kelet-európai országok statisztikai hivatalai vezetőinek találkozója Brüsszelben.⁷ A találkozón elfogott nyilatkozatban a részt vevő országok statisztikai hivatalai kötelezték magukat az Unióban érvényesülő statisztikai-jogi normák tiszteletben tartására (objektivitás, pártatlanság, nyilvánosság, adatvédelem stb.). Másfelől az EUROSTAT vállalta, hogy az egyes országok hivatalaival közös munkatervet készít az EUROSTAT-szabványok, módszertanok, osztályozások átvétele céljából. E terv keretében az EUROSTAT közölni fogja: mely adatok, milyen formában való átadását kéri az Unió tagországaitól, s hogy milyen adatok átadására lesz majd

⁶ Dr. Árvay János—dr. Vértes András: A magánszektor és a rejtett gazdaság súlya Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 1994. évi 7. sz. 517—529. old.

⁷ Az Európai Unió és hét kelet-közép-európai ország statisztikai hivatalainak közös nyilatkozata, továbbá dr. V. Gy.: Az Európai Unió és hét kelet-közép-európai ország brüsszeli konzultációja. (*Statisztikai Szemle*. 1994. évi 4—5. sz. 388—389., illetve 390—391. old.)

szükség a csatlakozási tárgyalások lefolytatásához. A munkaterv, figyelembe véve az egyes országok adottságait és lehetőségeit, lesz az a sorvezető, amely elvezeti az érdekelt statisztikai hivatalokat a majdani csatlakozáshoz. A munkaterv lesz a magyar KSH középtávú stratégiájának meghatározó része. Ezzel lehetségessé válik, hogy az évtized végén, a csatlakozási tárgyalások idején Magyarország megfeleljen az Unió által a statisztika területén felállított követelményeknek.

A KSH-nak vannak belső tartalékai e feladatok ellátásához, a válság teljes leküzdéséhez. Ilyenek: a meglevő szellemi potenciál jobb kihasználása; a nagyobb szervezethez; a pozitív törekvések és folyamatok kibontakozásának megkönnyítése; az együttműködés szellemének és eszköztárának fejlesztése, a statisztikai fegyelem erősítése a statisztikai szolgálaton belül és kívül stb. A kívánt állapot eléréséhez azonban nélkülözhetetlen a társadalom és a kormányzat erkölcsi, valamint az állami költségvetés anyagi támogatása, az időszerű fejlesztésekhez pénzügyi erőforrások rendelkezésre bocsátása. E nélkül a stabilizálódás helyett a válság elhúzódására számíthatunk.

TÁRGYSZÓ: A statisztikai munka. A statisztika szervezete.

РЕЗЮМЕ

Автор рассматривает положение венгерской официальной статистики в период между 1989 и 1994 годами. Поскольку автор в качестве статистика и сам был руководящим сотрудником Центрального Статистического Управления, он с несколько субъективной точки зрения обзорекает недавнее прошлое, именуемое им кризисным периодом.

Автор стремится представить обобщающую картину причин кризиса венгерской статистики, а затем обзорекает планы сбора данных, программы, международные связи Управления и положение в области публикации данных.

Отмечает значение выработки согласованных с европейскими стандартами, необходимых для сбора данных, новых номенклатур, излагает сопряженные с этим трудности и задачи в области распространения выборочных обследований.

Подводя итоги, констатирует, что в 1991 году были сделаны шаги в направлении преодоления кризиса и в 1993—1994 гг. статистическая система показывает ощутимые признаки стабилизации.

SUMMARY

The author deals with the situation of Hungarian official statistics in the period between 1989 and 1994. As a statistician, who worked as leading personality for the Hungarian Central Statistical Office, he oversees the recent past, named a crisis period, by him, from a somewhat subjective point of view of his own.

However, he is to give an overview of the causes of the crisis of Hungarian statistics, then he reviews the plans of data collection, programmes, international relations, and the conditions of dissemination of data.

He places emphasize on the importance of the elaboration of nomenclatures which are necessary for data collection and should be in line with European standards, the difficulties brought with it, and the task of extending sample surveys.

In summing up the author points out that a recovery from the crisis started in 1991, and the statistical system gives perceptible indication of stabilization in 1993—1994.

A NÉPSZÁMLÁLÁSOK ÉS KÖLTSÉGEIK

RÓZSA GÁBOR

Az Európai Statisztikusok Értekezlete (ESÉ) 1989 áprilisában, Wiesbadenben a népszámlálások és lakásösszeírások adatainak megbízhatóságáról és jelentőségéről tartott szemináriumot. E tanácskozáson merült fel a népszámlálások fontosságával összefüggésben egy olyan tanulmány elkészítésének gondolata, amely több ország népszámlálásának költségeit hasonlítaná össze. Az Egyesült Királyság, Franciaország, Magyarország és Svédország vállalkozott erre a munkára. A négy ország statisztikai (népszámlálási) hivatalának egy-egy munkatársával megalakult négytagú munkacsoport 1991 májusában, Genfben tartotta első tanácskozását, majd az Európai Statisztikusok Értekezlete által megszabott 3 éves határidőt tartva, a rendszeres levelezés és a körülbelül félévenkénti további találkozók után 1994 tavaszán adta le az összefoglaló közös jelentést és a közös szempontok alapján készült országos esettanulmányokat tartalmazó, mintegy 80 oldalas anyagot¹ az ENSZ Európai Gazdasági Bizottság (EGB) Statisztikai Osztályának. A munkacsoportnak a tanulmányok készítése során nemcsak az ENSZ-nek a népszámlálási költségek regionális összehasonlítására vonatkozó óhaját kellett figyelembe vennie, hanem az ilyen jellegű korábbi kísérletek tapasztalatait, valamint az eredmények értelmezésének várható problémáit is. A tanulmányokban szereplő módszertani leírások és az összehasonlító rész jegyzetei, kommentárjai éppen azt a célt szolgálják, hogy az olvasó figyelembe tudja venni mind az országok népszámlálásai közötti lényeges módszertani különbségeket, mind az apparátusok működésének és a műveletek finanszírozásának eltéréseit.

Az esettanulmányokban a nemzeti valutákban eredetileg folyó áron számított összegek már 1991-es árszintre, az összehasonlító fejezetekben pedig 1991. évi dollárra átszámítva szerepelnek.

A népszámlálások főbb jellemzői

Mind a négy országban hagyománya van a népszámlálásnak. A brit és a magyar népszámlálásokat 10 évenként hajtják végre, a franciák 7—8, míg a svédek 5 éven-

¹ A munkacsoport köszönetét fejezi ki azoknak a kollégáknak, akik a résztvevő országok statisztikai hivatalaiban e munkában segítséget nyújtottak. Külön köszönöm *Czibulka Zoltán*, *Harsányi Károly*, *Irmay Tibor*, *Kapitány Gabriella*, *Puner Imre* és *Raskó József*, a KSH Népszámlálás munkatársainak támogatását, valamint *Szabó Éva dr.* ugyancsak önzetlen közreműködését a folyó áron megadott költségek 1991-es árszintre történt átszámításában.

ként. A vizsgálat tárgyául szolgáló legutóbbi ilyen összeírást Franciaországban, Magyarországon és Svédországban 1990-ben, az Egyesült Királyságban 1991-ben tartották. A jelen összeállítás a brit jelentésnek csak az Angliára és Walesre vonatkozó információit tartalmazza.

A népszámlálások és lakásösszeírások végrehajtását a vizsgálatban szerepelt mind-egyik országban magas rendű jogszabály (törvény, kormányrendelet, törvényerejű rendelet) írja elő. Ez mind a négy ország esetében rendelkezik a népszámlálás kötelező jellegéről és az adatok bizalmas kezeléséről. A népszámlálások különböző munkafázisait próbaszámlálások és tesztek segítségével is igyekeztek megfelelően előkészíteni. Ugyancsak fontos momentuma volt az előkészítő szakasznak mindegyik országban a népszámlálás jelentőségének tudatosítása, a megfelelő propaganda. Ezt fizetett hirdetések, sajtótájékoztatók, tv- és rádióinterjúk, cikkek, plakátok és más reklámhordozó eszközök felhasználásával valósították meg.

Anglia és Wales (továbbiakban Anglia-Wales), Franciaország, valamint Magyarország hagyományos összeírást hajtott végre az országra kiterjedő számlálókörzeti és számlálóbiztosi hálózat alkalmazásával. Anglia-Walesben és Franciaországban a számlálóbiztosok a kérdőívek eljuttatásáról és begyűjtéséről gondoskodtak, míg Magyarországon az esetek túlnyomó többségében a kitöltést is maguk az összeírók végezték a felkeresett háztartásoktól kapott válaszok alapján. Franciaországban és Magyarországon a lakott lakások kérdőíveihez az ott lakó személyek számának megfelelő számú személyi kérdőívet kellett kitölteni, Anglia-Walesben viszont kombinált lakás- és személyi kérdőívet használtak, amelyre egyidejűleg maximum 6 személy adatait lehetett bejegyezni. Magyarországon a teljes körű összeírásán kívül a népesség 20 százalékának részletesebb adatszolgáltatásban is részt kellett vennie. A magánháztartásoknál alkalmazott kérdőívek Anglia-Walesben 6 lakás- és 19 személyi kérdést, Franciaországban 11, illetve 21, Magyarországon az alapprogramban 10 lakás- és 19 személyi kérdést, a reprezentatív kiegészítő programban további 11, illetve 23 kérdést tartalmaztak. Svédország az összeírást tekintve egészen más eljárást alkalmazott, ugyanis a népszámlálását a személyi azonosító szám és különböző, megbízható nyilvántartások (népesség-, vállalat- és munkahely-, jövedelem- és vagyon-, valamint oktatásügyi regiszterek) alkalmazására alapozta. Az előnyomtatott nyilvántartási adatokat tartalmazó kérdőíveket postán küldték meg a 16 éves és idősebb személyeknek, akiknek ellenőrzés, adatpótlás vagy -javítás után ugyancsak postán kellett azokat visszajuttatniuk. A 16 évesnél fiatalabbakra vonatkozó adatokat közvetlenül a népesség-nyilvántartásból vették át. A svédországi egyéni kérdőívek 5 személyi és 7 lakáskérdést tartalmaztak, valamint további 5 kérdést az egylakásos családi házban élő háztartásokról. (A lakásra és házra vonatkozó kérdéseket természetesen csak az ott lakók egyikének kellett megválaszolnia.) A többlakásos épületekről a tulajdonosoknak kellett speciális kérdőíven adatot szolgáltatniuk.

Anglia-Walesben a Népszámlálási Hivatal szervezete irányította és felügyelte az összeírás lebonyolítását, a helyi hatóságok közreműködése nélkül. Magyarországon és Franciaországban a helyi tanácsok aktív résztvevői voltak a népszámlálás végrehajtásának, természetesen a Központi Statisztikai Hivatal (KSH), illetve az Állami Statisztikai és Gazdaságkutató Inézet (Institut National de Statistique et des Études Économiques — INSEE) területi igazgatóságainak és központi apparátusának szakmai

irányításával. Svédországban, ahol egyébként területi előkészítésre és számlálóbiztosokra nem volt szükség, a Központi Statisztikai Hivatal egyes munkafázisokban ugyancsak a helyi hatóságok közreműködésére támaszkodott.

Mintavételes eljárást az összeírást megelőzően a vizsgálatban részt vevő országok közül csak Magyarország használt, mégpedig a már említett 20 százalékos számlálókörzeti minta kiválasztásához. E minta egyúttal a magánháztartások, a lakások és a személyek ugyanilyen arányú képviselőt célozta, mégpedig nem csupán országos, hanem megyei, megyei városi és nagyvárosi szinten, a megyéken belül város és község bontásban, valamint bel- és külterületekre is. A legfontosabb adatkombinációk gyors közlése érdekében a feldolgozás első szakaszában a 20 százalékos mintából újabb lépcsőben egy 2 százalékos reprezentatív rész minta kiválasztása történt meg. Franciaországban, valamint Anglia-Walesben a feldolgozás során alkalmaztak mintavételes eljárást. A kódolást nem igénylő vagy egyszerűen kódolható kérdéseket mindkét országban teljeskörűen, míg a nehezebben kódolható ismérveket Franciaországban 25 százalékos, Anglia-Walesben 10 százalékos mintán dolgozták fel. Svédországban mind az összeírás, mind pedig a feldolgozás teljes körű volt, mintavételt nem alkalmaztak. Az adatfeldolgozás első fázisait mindegyik országban decentralizáltan végezték: a begyűjtött kérdőívek ellenőrzését követően Franciaországban az INSEE regionális hivatalaiba továbbították, Angliában két nagy feldolgozó egységhez, Magyarországon a KSH megyei népszámlálási irodáihoz, Svédországban pedig a városi (helyi) népszámlálási irodákhoz. Az adatokat ezután kódolták, rögzítették, bizonyos összefüggések szerint ellenőrizték és pótolták, javították. Franciaországban a hiányzó információk pótlására az ún. „hot-deck” (dinamikus, a számítógépbe már bevitt adatokat figyelembe vevő automatikus adatrögzítési) eljárást alkalmazták, az adatrögzítés pedig a mintavételes adatok számítógéppel támogatott kódolásával együtt történt. A teljeskörűen feldolgozott adatok pótlása hasonló volt Angliában is, a 10 százalékos mintán feldolgozott információ editálása viszont a komplex változókkal kapcsolatos kódolási nehézségek miatt hagyományos, kézi úton történt. Magyarországon a kódolási szakasz teljesen elkülönült az azt követő rögzítéstől. Svédországban a kódolást a kézi és automatizált eljárások kombinálásával végezték. Az adatbevitelt mindegyik országban számítógépes feldolgozás és táblázás követte.

A nemzetközi ajánlásoknak megfelelően, röviddel a népszámlálási összeírás befejezése után, de attól független adatgyűjtésként utóellenőrzésre került sor a népszámlálás minőségének (teljeskörűségének, illetve adatai megbízhatóságának) ellenőrzése céljából. Franciaországban egy 30 000-es lakásminta háztartásain, Anglia-Walesben 18 000 cím felhasználásával végeztek teljesség-ellenőrzést, valamint egy kisebb mintán ellenőrizték a népszámláláskor adott válaszok helyességét. Magyarországon a körülbelül 20 000 lakást és 57 000 személyt tartalmazó mintán ugyancsak a legfontosabb adatok megbízhatóságát ellenőrizték, míg Svédországban a népesség-nyilvántartásból vett 17 000 fős mintán a munkaerő-felvételhez kapcsolva végezték el ezt a munkát.

Az adatok közzétételének több formáját alkalmazták mindegyik országban. Franciaországban a megyei népességi adatokat füzetsorozatban publikálták, és sorozatban tették közzé a településekre és más földrajzi egységekre vonatkozó táblákat is. Ugyancsak nyomtatott formában jelentették meg az országos adatokat és a tematikus köteteket. Igény szerint lehetőség van speciális táblák mágneses adathordozón való

elkészítésére és átadására is. Anglia-Walesben a megyei és körzeti szintű adatokat két kiadványsorozatba foglalták. Az egyik a teljes körű adatok, a másik a 10 százalékos minta feldolgozását tartalmazza. Az adatfelhasználók számára részletes táblákat készítettek kisebb területi egységekre is, majd ezeket követték (követik) a részletes tematikus adatgyűjtemények. Magyarországon a népszámlálási kötetsorozat mellett igen részletes, sőt a felhasználók által szabadon választható adatkombinációkat, illetve térképi megjelenítést lehetővé tevő informatikai adathordozókat (CD-ROM, floppy-lemezek) is kiadtak. Svédországban településszintre nyomtatott táblasorozatot állítottak elő, és 7 kötetes kiadványsorozat készült. További 120 kombinációs mátrixot adatbázisba vittek, és ezek a központi számítógéphez kapcsolt terminálok vagy személyi számítógépek segítségével lehívhatók.

A költségek összehasonlítása a vásárlóerő-paritás segítségével

Az egyes országok által saját pénznemükben készült költségszámítások nélkülözhetetlenek voltak ugyan, ám ezek összehasonlításra nem voltak alkalmasak. Ráadásul az összehasonlításban szereplő népszámlálási műveleteket nem is ugyanabban az időben végezték a különböző országokban. A kiindulópontot az jelentette, hogy a népszámlálási műveletsort közös megállapodással csoportosítva költségfejezeteket alakítottunk ki, és ki-ki legjobb tudása vagy lehetősége szerint ezekhez rendelte a megfelelő összegeket. E fejezetek: 1. előkészítő intézkedések, tervezés, 2. próbaszámlálások, 3. földrajzi-térképészeti előkészítés, 4. propaganda, 5. nyomtatványok és utasítások, 6. területi személyzet, 7. egyéb területi költségek, 8. a kérdőívek postázása (csak Svédországnál), 9. adat-előkészítés, 10. számítógépes műveletek, 11. adatközlés, 12. utóellenőrzés, 13. háttér szolgáltatások. A svédek a regiszterek használatára épülő eljárásuk miatt a területi munka helyett a kérdőívek postázásának, valamint a különféle nyilvántartások használatának költségeit szerepeltették. Ezenkívül megadták a népszámlálási termékek eladásából származó bevételeket is.

A költségek megállapításához kétféle mértékegységet használtunk: a pénzt és a felhasznált munkaidő mennyiségét. A pénzben kifejezett költségeket évenkénti, valamint személyi költségek, egyéb működési költségek és eszközbeszerzési költségek bontásban is meghatároztuk. A pénz értékének időbeli változásait úgy lehetett figyelembe venni, hogy az egyes évekre folyó áron számított összegeket 1991-es árszintre számítottuk át, majd az összevethetőség érdekében a nemzetközileg elfogadott vásárlóerő-paritás (purchasing power parity — PPP) értékekkel osztva dollárban fejeztük ki. A Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete és az EUROSTAT által 1991-re számított, a dollárhoz viszonyított PPP értéke Franciaország esetében 6,53, Svédországéban 9,64, az Egyesült Királyságéban 0,623 volt. Magyarország esetében némileg bonyolultabb számítások eredményeként 30-as dollárszorzót alkalmaztunk. Az egyes országok gyakorlatának különbözőségéből adódó jelentősebb eltérések magyarázata részben a négy esettanulmány szövegében, részben az összehasonlító tanulmány megfelelő fejezeteiben található. Az egyes országok által megadott értékek az összehasonlító rész tábláiban és grafikonjaiban már az előzőekben leírt, konvertált formában jelennek meg. A magyar dolgozat egyébként külön fejezetben leírja, hogy mely elemeket foglaltuk az egyes munkafázisokba és az azokhoz tartozó költségekbe.

Az összehasonlítás a különféle magyarázatok után is számos nehézségbe ütközik a közös szempontok ellenére fennálló számítási különbözőségek, az eltérő időtartamok stb. miatt. Az egyes fázisokra szánt munkaórák elszámolásának gondolata éppen azért merült fel, hogy például a bérek rendkívül eltérő szintjéből és számítási módjából adódó különbségeket ki lehessen küszöbölni. Franciaország és Magyarország ennek ellenére nehézségeket jelzett a munkaórák számának utólagos megállapításával kapcsolatban, és a brit adatok is csupán a becslések szintjéig jutottak, egyedül a svédek tudtak pontos adatokkal szolgálni.

A magyar esettanulmány az 1988—1993-as időszakra vonatkozik. (Lehetett volna becslésekkel az 1986—1995-ös, tízéves periódust is tekinteni, de az eltérés nem lett volna igazán jelentős, az előttünk levő időszak előre nem ismert inflációs tényezője pedig irreálissá tette volna a számítást.) A britek a teljes 1986—1996-os ciklust, a franciák az 1985—1993-as időszakot, a svédek pedig 1989—1993-at vették figyelembe.

A népszámlálási könyvelés által eredetileg megadott 647 millió forintos összköltség kiegészítve a Népszámlálás (illetve Lakossági Adatgyűjtések főosztálya) működésének költségeivel, majd az inflációs szorzók alkalmazásával az 1991. évi árszintre számítva 1158 millió forintra változott. Az összehasonlításba — az 1 dollár = 30 forintos PPP figyelembevételével — ez az összeg, illetve ennek a megfelelő bontások szerinti részösszegei kerültek be. A részösszegek tételei — a jelen munka céljaitól lényegesen eltérő könyvelési mód miatt — sok esetben csak utólagos becslések segítségével voltak megadhatók, amire a tanulmány szövegében utalás is történik. Rendkívül nehéz volt például a népszámlálás saját működését az adott fejezetek között reálisan szétosztani, ezért a többi orszáéhoz viszonyítva nagyon magas a Háttérszolgáltatások megnevezésű fejezet részesedése. Az összeírás területi munkájának személyi költségei viszont — a többi országhoz képest alacsony díjazás következtében — alacsonyabb arányt képviselnek.

Az összehasonlítás másik dimenziójában, a felhasznált munkaórák szerinti elszámolásban — melyet ugyancsak nagyvonalú becslésekkel tudtunk megadni — a hozánk hasonlóan hagyományos népszámlálást végzett Franciaország és Anglia-Wales egy főre jutó 16 percével szemben 47 perc jut, elsősorban a kikérdezéssel történt összeírás és a teljes anyagon végzett kézi kódolás munkaidő-igényessége miatt. E két tétel együtt az összes felhasznált munkaidő (több mint 8 millió óra) 78 százalékát teszi ki.

Az egyes költségfejezetekről

A népszámlálások elrendelésén túl az egyes országok parlamentjei gondoskodnak a végrehajtáshoz szükséges pénzügyi fedezet megfelelő ütemben történő biztosításáról is, a szakmai irányítást végző statisztikai hivatalok speciális költségvetési ellátása formájában. A teljes vizsgált időszakokat tekintve az összköltség Franciaországban 1187 millió frank, Angliában 124 millió font, Magyarországon 1158 millió forint, Svédországban pedig 265 millió korona. A felsorolt összegek dollárra váltott és munkafázisonkénti kimutatását tartalmazza az 1. tábla, az egyes műveletekre emberóraban kifejezett munkamennyiséget pedig a 2. tábla mutatja be.

1. tábla

Az egy népszámlálásra jutó költségek 1991. évi árakon, dollárban

Megnevezés	Anglia és Wales (PPP=0,623)	Franciaország (PPP=6,53)	Magyar- ország (PPP=30)	Svédország (PPP=9,64)
Előkészítő intézkedések, tervezés	9 238	6 233	597	682
Próbaszámlálások	2 942	2 802	350	—
Földrajzi-térképészeti előkészítés	8 616	4 043	1 867*	—
Propaganda	3 732	2 144	50	790
Nyomtatványok és utasítások	10 515	6 738	2 630	1 621
Területi személyzet	69 024	96 417	8 657	—
Egyéb területi költségek	4 933	10 352	1 323	206
Kérdőívek postázása	—	—	—	3 112
Adat-előkészítés	38 804	31 501	7 827	7 349
Számítógépes műveletek	28 846	15 023	4 423	3 457
Adatközlés	12 825	4 211	2 267	1 433
Utóellenőrzés	1 674	750	463	261
Háttérszolgáltatások	7 939	1 608	8 150	1 331
Összköltség	199 088	181 822	38 603	20 242
Más statisztikák használatának költsége	—	—	—	1 140
Bevétel	-9 329	-4 456	-100	-1 660
Nettó költség	189 759	177 366	38 503	19 722
Népességszám (ezer fő)	49,890	56,615	10,375	8,587
Nettó költség egy főre	3,8	3,1	3,7	2,3

* Egyes területi munkáknál a költségek számítása nem volt lehetséges.

2. tábla

A fő népszámlálási munkafázisok munkaóraigénye

Megnevezés	Anglia és Wales	Franciaország	Magyar- ország	Svédország
Előkészítő intézkedések, tervezés	467 000	243 100	115 000	24 000
Próbaszámlálások	103 000	170 900	20 000	—
Földrajzi-térképészeti előkészítés	340 000	225 400	250 000	—
Propaganda	30 000	—	5 500	600
Nyomtatványok és utasítások	90 000	—	27 000	6 900
Területi személyzet	7 872 000	13 442 900	3 800 000	—
Egyéb területi munkák	193 000	546 200	210 000	6 800
Adat-előkészítés	1 904 000	1 114 400	2 520 000	774 300
Számítógépes műveletek	822 000	109 500	225 000	40 300
Adatközlés	785 000	8 100	153 000	43 100
Utóellenőrzés	70 000	29 400	33 000	11 100
Háttérszolgáltatások	355 000	49 200	756 000	23 000
Munkaórák összesen	13 031 000	15 939 100	8 114 500	930 100
Népességszám (ezer fő)	49,890	56,615	10,375	8,587
Munkaidő egy főre (perc)	15,7	16,9	46,9	6,5

Az 1. és 2. tábla adatai jól mutatják, hogy a költségek és a munkaidő-szükséglet szempontjából is a területi személyzet és az adat-előkészítés fázisa került a legtöbbször mind a négy országban: e két tétel az összes munkaidő 75 százalékát tette ki Anglia-Walesben, 91 százalékát Franciaországban, 74 százalékát Magyarországon és 83 százalékát Svédországban. Az egy főre vetített munkaidő a svédekénél 6,5 perc, a franciáknál és a briteknél körülbelül 16 perc, a magyaroknál 46,9 perc volt. Ez az utóbbi rendkívül magas szám főként az összeírásnál alkalmazott, időigényes interjú-módszernek, a teljes körű manuális kódolásnak, valamint a hosszabb 20 százalékos reprezentatív programmal kapcsolatos feladatoknak a következménye.

Az előkészítő és tervezési szakaszban a britek viszonylag magasabb költségei elsősorban a felhasználókkal folytatott sok és részletes konzultáció következményei. Magyarországon az e fázisra jutó munkaidő mennyiségét a tematika, a módszertan és a feldolgozás előkészítését végző, viszonylag nagy létszámú állandó népszámlálási apparátus határozta meg. A svédek alacsony időfelhasználása ebben a munkaszakaszban jól mutatja, hogy az előkészítés jóval könnyebb, ha az adatgyűjtést a meglévő nyilvántartásokra alapozva, összeíró apparátus nélkül végzik.

A területi földrajzi előkészítésben Anglia és Wales Franciaországhoz viszonyított magasabb költség- és időfelhasználását elsősorban az okozta, hogy a franciák megtartották az 1982. évi népszámlálási körzeteket, a britek viszont új térképeket készítettek. A magyar népszámlálás e fázisának magas időigényét kisebb részben az előzetesen végrehajtott államigazgatási felvétel, nagyobb részben az Állami Népszámlálási Hivatal (ÁNH) címjegyzékei készítésének, többszörös ellenőrzésének és javításának, valamint a helyi tanácsoknál végzett körzetesítésnek hosszadalmassága eredményezte.

A területi személyzettel kapcsolatos költségek Franciaországban magasabbak voltak, mint Anglia-Wales esetében, ami egyebek között az összeírás hosszabb időtartamának tulajdonítható. Az összevetéshez azt is tudni kell, hogy a területi személyzet költségeiben Franciaországban a 15—20 százalékos társadalombiztosítási járulék szerepel, míg a briteknél ez a járulék 1 százalék alatt van. A magyar népszámlálás viszonylag (egy összeírt személyre vetítve) magasabb időfelhasználásának magyarázatát már a korábbiakban megadtuk. Az egyéb területi költségekben ugyancsak a magyar népszámlálás magas fajlagos időigénye említendő. Ugyanis a fejezetben szerepel a mintegy 40 000 összeíró és területfelelős összeírást elősegítő oktatásban való részvételének időtartama, amit a többi országban a területi személyzet fejezetbe soroltak. A svédekénél a kiemelkedően magas költség a kérdőívek postai úton való eljuttatásával magyarázható.

Az adat-előkészítés (kódolás, rögzítés) egy főre jutó költsége a négy országban nagyságrendileg megegyezik, munkaórákban kifejezve azonban lényeges eltérések vannak. A magyar adat itt is kiemelkedik a sorból, erre a teljes körű kódolás és rögzítés a magyarázat. A svédekénél ugyancsak elég magas az óraszám, ugyanis más lehetőség hiányában itt könyvelték el a 280 helyi népszámlálási iroda által végzett teljes munkamennyiséget. A számítógépes szakasz költségeinek összehasonlításához figyelembe kell venni, hogy itt vannak olyan műveletek is (például a programozás), amelyeket nem befolyásol a népesség nagysága. A franciáknál e fázisnál azért alacsony az időfelhasználás, mert a számítógépekkel dolgozó személyzet munkaidejét

nem a személyi, hanem az egyéb működési költségek rovatába sorolták. A svédek viszonylag alacsony költségei a regiszterekből készen kapott információkon kívül feldolgozandó adatok alacsony számának köszönhető.

Az adatközlés fajlagos költség- és időigénye az angol-walesi és a magyar népszámlálásnál közel azonos volt, és ezek a nyomtatott publikációk nagy számát, valamint az adatközlés számos más formájának alkalmazását tükrözik. A franciák e fejezetre vonatkozóan nem tudtak teljes információval szolgálni, mivel kiadványaik jelentős része nem központilag, hanem regionális intézményekben készült, ahol viszont nem lehetett a népszámlálási publikációk költségeit megbízhatóan elkülöníteni. A svédek alacsony költségeinek hátterében az áll, hogy az adatok jelentős részét a nyomtatott kiadás helyett statisztikai adatbázisukba vitték.

Az összehasonlítás egyik leggyengébb pontját a háttérszolgáltatások fejezete jelentette. Itt ugyanis főként olyan tételek szerepeltek, amelyeket az előző fejezetekben nem lehetett elszámolni. Ennek megfelelően itt igen nagy a szóródás mind a dollár/fő, mind a munkaperc/fő szerinti elszámolások között. A magyar adatoknak a többi országét jóval meghaladó nagyságát az állandó népszámlálási apparátus és épület fenntartása, továbbá számos, az 1990-es népszámláláshoz közvetlenül hozzá nem tartozó, de az elszámolás szempontjából el nem különíthető feladat ellátása okozza.

A publikációkból és adatszolgáltatásokból származó bevételek egyik vizsgált országban sem kompenzálják jelentős mértékben a kiadásokat: Anglia-Walesben és Svédországban a költségeknek mintegy 5, Franciaországban 2,5 százalékát, Magyarországon pedig csupán néhány tízezredét teszik ki.

*

Az érintett problémák igazolják a munkacsoport feladatának előrejelzett nehézségeit. Az összehasonlítás még brit—francia viszonylatban sem problémamentes, ahol pedig közel azonos nagyságú országokban alapvetően hasonló módszerekkel végezték a népszámlálási munkákat. A magyar népszámlálással kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy végrehajtását és feldolgozását az alapvető változást átélő politikai és gazdasági környezet jelentősen befolyásolta. A svéd census viszont nagyobb gyakoriságával és a nyilvántartásokra építő módszertanával tér el a többi országétól. Sok esetben nem sikerült bizonyos tételeket megfelelő pontossággal meghatároznunk, a kívánt részletezettséggel felbontanunk vagy a mutatkozó eltérésekre magyarázatot találnunk. E problémák megoldása olyan további vizsgálatokat igényelt volna, amelyekre az adott feltételek mellett a munkacsoportnak nem volt lehetősége. Az elvégzett munka fogyatékoságai ellenére remélhető, hogy a tapasztalatok hasznosak lehetnek más országok számára is következő népszámlálásuk tervezése, szervezése során.

TÁRGYSZÓ: Népszámlálás.

РЕЗЮМЕ

На основании рекомендации Конференции Европейских Статистиков ведомства по переписи населения четырех стран, Соединенного Королевства, Франции, Венгрии и Швеции провели сравни-

тельное исследование расходов на переписи населения. Очерки отдельных стран относительно переписного цикла 1990—1991 годов, а также составленных на их основе совместный сводный доклад были приняты на заседании Конференции в июне 1994 года.

Автор настоящей статьи, который в сравнительной работе представлял венгерскую сторону, демонстрирует важнейшие разделы сводного доклада. Он останавливается на важнейших характеристиках самих последних переписей населения участвующих стран, производит сопоставление расходов на уровне цен 1991 года и, наконец, предоставляет пояснения, необходимые для понимания отклонений.

SUMMARY

Under the decision of the Conference of European Statisticians (CES) the census bureaus of four countries, France, Hungary, Sweden and the United Kingdom, undertook to carry out a comparative analysis of the costs of censuses. The case studies of individual countries referring to the census cycle of 1990—1991, and the jointly prepared summary report based on them have been adopted at the CES session in June 1994.

The author, representative of the Hungarian team in the comparative work, shows in his study the most important parts of the summary report, pointing out the main characteristics of the recent censuses of the participating countries, the comparison of costs converted to the price level of 1991, and the explanatory notes necessary to understand the differences.

GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS ÉS MUNKANÉLKÜLISÉG AUSZTRIÁBAN*

MOLNÁRNÉ VENYIGE JÚLIA

Valamely ország gazdasági fejlődését csak a környezetéhez viszonyítva lehet többé-kevésbé reálisan értékelni, így Ausztria esetében is. A gazdasági fejlettség számszerű összehasonlítása azonban meglehetősen új keletű „tudomány”, és még ma sem igazán fejlett; a második világháború után, főként az 1960-as évektől kezdve bontakozott ki.

Ekkor merült fel például, hogy a világ fejlett és fejletlen régiói közötti különbséget mérsékelni kell. A hitelek és segélyek odaítéléséhez szükség volt (lett volna) valamilyen objektív támpontra, amelyet bizonyos idő után az egy főre jutó bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) alakulásában véltek megtalálni. Ma is ez számít a gazdasági fejlettséget leginkább jellemző szintetikus mutatónak, és bár súlyos fogyatékoságait a statisztikusok is elismerik, jobbat mindeddig nem sikerült találni. Egyik hiányossága például, hogy csak a piacra kerülő javakat és szolgáltatásokat képes tükrözni, ezért csak a fejlett munkamegosztással és piacgazdasággal rendelkező országok helyzetét mutatja többé-kevésbé reálisan, és szükségszerűen torzít ott, ahol nagyobb arányú az önellátás. Így például e mutató alapján 1986-ban Ausztriában, ebben a közepesen fejlett közép-nyugat-európai országban 12 400 dollár volt az egy főre jutó GDP, a szomszédos Magyarországon 2235 (Marokkóban 652, Indiában pedig 295). Hogy ez nem tükrözheti a gazdasági realitást, az Ausztria és Magyarország viszonyainak tapasztalati összehasonlítása alapján aligha vitatható. (Marokkó és India lakosságának pedig régen éhen kellett volna halnia.)

A GDP hiányosságait látva megkísérelték a mutatót korrigálni. Az 1960-as évek végén indították az ENSZ Nemzetközi Összehasonlítási Projektjét. (International Comparison Project — ICP), amelyben főként az ún. reálfolyamatok összehasonlításával próbálkoztak. 1985-ben azonban az ENSZ Statisztikai Bizottsága szerint az ICP még mindig nem jutott el arra a pontossági fokra, hogy pénzügyi és gazdaságpolitikai döntéseknél alkalmazható legyen.¹

Az európai összehasonlítás a „világméretűnél” sikereesebbnek ígérkezik. Egy ENSZ-bizottság több lépcsőben vonta be az európai országokat az összehasonlításba, amely 1985-ben 21 országra terjedt ki. A GDP-t nem a szokásos módszerrel és nem

* A tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) 112. sz. témája keretében készült.

¹ Gazdasági fejlettség színvonalának európai összehasonlítása. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1989. 5. old. A kiadvány a számítás módszerét is ismerteti.

is dollárban számították, hanem AS-I-ben (nemzetközi schillingben) fejezték ki. Ez valószínűleg reálisabban mutatja a gazdasági fejlettségben levő szintkülönbségeket, mint a hagyományos GDP. Eszerint például a magyarországi GDP az ausztriainak 47 százaléka, ami — sok tényezőt beszámítva elfogadhatónak tűnik — nem mond ellent a tapasztalatoknak, míg a hagyományos számításban szereplő 22 százalék irreálisan alacsony. A kétféle szintetikus gazdasági mutató szerint tehát Ausztria 1985-ben közepesen fejlett közép-nyugat-európai ország volt, és a nyugati országok rangsorának harmadik harmadában foglalt helyet, de megelőzött 2-3 országot (Olaszország, Belgium, Egyesült Királyság).

Gazdasági növekedés 1980 és 1991 között

A következőben az utóbbi 10-12 év növekedési folyamatát mutatom be jobb híján a hagyományosan számított GDP alapján. (Az ICP módszerével számított adatok egyelőre nem hozzáférhetők.)

1. tábla

A gazdasági növekedés Nyugat-Európa két nagy gazdasági övezetében és Ausztriában*

Év	Ausztria	EFTA-országok	EK-országok
1980	2,9	3,5	1,2
1985	2,5	3,3	2,4
1987	1,7	2,5	2,8
1988	4,1	2,7	4,0
1989	3,8	3,1	3,3
1990	4,6	1,9	2,8
1991	3,0	0,7	1,4
1992	1,8	0,0	1,1

* Az Európai Szabadkereskedelmi Társulásban (European Free Trade Agreement) és az Európai Közösségben.
 Megjegyzés: az 1990—1992. évi adatok nominálértékek, az 1991—1992. évi adatok előzetesek.
 Forrás: *Statistische Nachrichten*. 1993. évi 3. sz. Melléklet.

Feltűnő az osztrák fejlődés kiegyenlítetttsége. Úgy vélem, szélsőségekre hajló világunkban az egyenletesség jelentős pozitívumként értékelhető.

Az 1980—1992. évi adatokat előrejelzés egészíti ki. E szerint 1993—1994-ben Ausztriában 1,3, illetve 2,8, az EFTA-országokban 1,0, illetve 2,8, az Európai Közösség országaiban 1,2, illetve 2,4 százalékos gazdasági növekedés várható.

Az egy lakosra jutó GDP-adatok szerint Ausztria fokozatosan felzárkózott a legtöbb országhoz viszonyítva. Például a vásárlóerő-paritáson számolt GDP-ben Dánia korábban jelentősen megelőzte Ausztriát, 1991-re a különbség kiegyenlítődött. Mindebből arra lehet következtetni, hogy Ausztria gazdasága viszonylag stabil, a jelenlegi általános recesszió nem érinti súlyosan.

A kiegyenlített növekedés és a relatív helyzet kismértékű javulása mellett jellemzőnek tűnik a gazdasági szerkezet változásának mérsékelt üteme is. Például az iparban

foglalkoztatottak aránya Ausztriában a többi fejlett országhoz viszonyítva még magas, ami hagyományos fejlődésre és talán Kelet-Európa közvetlen szomszédságára is utal. (Igaz, Svájcban és Németországban még nagyobb.) Magas viszont a kereskedelemben foglalkoztatottak aránya is, ami valószínűleg az idegenforgalom jelentős súlyával függ össze.

Az „emberi tőke” hasznosítása és a munkanélküliség

A közgazdászok nagy részének az volt az álláspontja néhány évvel ezelőtt, hogy a gazdasági növekedés egyik legjelentősebb tényezője az emberi tőke, a munkaerő fejlődése, amely főleg a szakképzettségben, technikai ismeretekben és gyakorlottságban nyilvánul meg. Ez a nézet már régebben is jelentkezett a közgazdasági gondolkodásban. Az 1960-as évektől kísérletek történtek az „emberi gazdagság” közelítő mérésére, illetve a hasznosítás becslésére is. (Például egyes számítások szerint az Egyesült Államokban a képzettség fejlődése mintegy 25 százalékbán magyarázza az 1929 és 1982 közötti gazdasági növekedést.)

Az utóbbi évtizedben — de főként az utolsó 3-4 évben — mintha már kevésbé látszana biztosnak ez az álláspont. A különböző forrásokból származó adatok ugyanis arra mutatnak, hogy elszakadt egymástól a foglalkoztatás színvonala, a munkaerő minősége és a GDP-vel mért gazdasági növekedés. Egyes számítások szerint a regionálisan számított GDP-értékek súlyozott átlaga 1975-től 2000-ig 100-ról 200-ra, a foglalkoztatottság csak körülbelül 140-re növekszik. Európában, illetve Ausztriában is érvényesülni látszik az említett összefüggés, vagy legalábbis a munkanélküliség és a GDP egyidejű növekedése tűnik valószínűnek.

A munkanélküliség — Hollandiát kivéve — minden országban nőtt, a GDP évi átlagos növekedése (az évtized második felében) nagyjából megfelel a fejlett országokat együttesen jellemző mutatóknak. Az 1980-as évek második felében a legtöbb országban némileg csökkent ugyan a munkanélküliség, de 1990-től ismét emelkedés mutatkozik. A tömeges és tartós munkanélküliség kialakulását a témával foglalkozó európai kutatók két okcsoportra vezetik vissza. Egyrészt tartósan megnőtt a munkaerő-kínálat, mivel az 1950-es és részben az 1960-as években tapasztalható „baby boom” időszakában született nagy létszámú évjáratok az 1970-es évek közepétől léptek munkába. Ebbe az irányba hatott a nők növekvő munkavállalása és a nagyszámú vendégmunkás befogadása több nyugat-európai országban is. Az 1980-as évek közepén 14 millió külföldi (nagyraoszt vendégmunkások és családtagjaik) élt 9 fejlett európai országban.

Másrészt csökkent a munkaerő-kereslet. Ennek fő oka, hogy 1975-ig jelentősen nőttek a reálbérek, ami kifizetőddé tette a létszám-megtakarító technikai fejlesztést. Az új technika nemcsak a termelés, de a szolgáltatások munkaerőigényét is csökkentette, és ennek hatása különösen erőteljesen jelentkezett az 1980-as években, és a folyamat ma is tart. A tartóssá vált munkanélküliség értékelésében, az ellene teendő intézkedések tekintetében még nem alakultak ki szilárd álláspontok.

A közgazdászok és különböző szakértők egy része úgy látja, hogy nincs szükség új programokra, a probléma nem fenyeget társadalmi robbanással, és a jelenlegi keretek között is kezelhető. Egyébként sem kívánatos az életszínvonal és különösen a fogyasztás-

tás további növelése, mert túlságosan megterheli a környezetet. Mások szerint a társadalom a fejlődés jelenlegi stádiumában nem tud mindenkinek munkát adni, a meglévő munkamennyiséget kell igazságosan elosztani.

Legsötétebben — érthető okokból — a szakszervezetek látják a helyzetet, és a tömeges és tartós munkanélküliséget nem fogadják el. Súlyos gond, hogy a munkaerőpiacon állandóan cserélődik a szakképzettség-kereslet. Hangsúlyozzák, hogy az ismeretek és a képességek nem tárolható javak, így a munkanélküliség a társadalom és az egyén számára is nagy veszteség. Konkrét javaslatokat azonban nemigen tudnak tenni, leginkább az ismert svéd modellnek megfelelő aktív foglalkozáspolitikát, a munkaidő-csökkentést és a részmunkaidő további elterjesztését javasolják.

A nyugat-európai országok többségének a foglalkoztatással is kapcsolatos közös problémája a különböző országokból legálisan és illegálisan érkezett idegenek tömeges jelenléte. A gazdasági fellendülés éveiben nagy szükség volt a vendégmunkásokra, sőt bizonyos számra ma is szükség van, mert vannak olyan „alantas” munkák, amit az illető ország polgárai egyszerűen nem hajlandók elvégezni, inkább vállalják a munkanélküliséget. Ugyanakkor a nagy tömegben ott élő idegenek jelentősen eltérő életmódja súlyos társadalmi gondokat gerjeszt.

A munkaerő-kihasználás és a gazdasági növekedés összefüggésének megvilágításához más tényezők elemzésére is szükség volna (például képzettség, részmunkaidő), de ez meghaladja e tanulmány kereteit.

A 2. tábla adatai Ausztria relatív helyzetét jelzik.

2. tábla

A munkanélküliségi ráta és az egy lakosra jutó GDP Ausztriában és néhány fejlett országban

Ország	Egy főre jutó GDP (ezer dollár) az					A munkanélküliségi ráta az				
	1980.	1985.	1987.	1991.	1991. évben az 1980. évi százalékában	1980.	1985.	1987.	1991.	1991. évben az 1980. évi százalékában
	évben					évben				
Ausztria	10,3	8,7	15,6	20,9	202,9	1,9	4,8	5,6	5,8	305,2
Belgium	11,9	8,1	11,3	20,1	168,9	8,9	13,3	11,9	10,4	116,8
Dánia	12,9	11,4	19,8	15,3	196,1	7,0	9,3	8,0	10,5	150,0
Német Szövetségi Köztársaság	13,2	10,1	18,3	24,6	186,3	3,8	9,3	8,9	6,4	168,4

A munkanélküliség növekedése mellett jelentősen nőtt az elmúlt évtizedben az egy főre jutó GDP is minden országban. Kiemelkedő a növekedés Ausztriában, ahol a munkanélküliség viszonylag alacsony és Dániában, ahol viszont végig magas volt. Vagyis ezek az adatok is megerősítik, hogy a gazdasági növekedés és a munkaerő kihasználása elszakad egymástól. Ez elsősorban az évtized második részére érvényes.

A gazdasági növekedés és a munkanélküliség sajátosságai Ausztriában

Ausztria a gazdaságilag fejlettnek számító európai országok rangsorának második felében foglal helyet. Nem produkált szélsőséges mutatókat sem pozitív, sem negatív

értelemben, és a fejlődés — mint már említettük — megközelítőleg egyenletes. A világgazdaság és a környező országok folyamatai természetesen hatnak rá, de a szélsőséges változások valamiképpen tompítottan jelentkeznek. Ezt támasztja alá a GDP reálértékének alakulása 1976-tól.

3. tábla

A GDP alakulása 1976 és 1991 között Ausztriában

Év	A bruttó nemzeti termék (GDP)*	
	milliárd schilling	az 1976. évi százalékában
1976	1036,4	100,0
1977	1083,5	104,5
1978	1084,1	104,6
1979	1135,5	109,6
1980	1168,6	112,8
1981	1165,3	112,4
1982	1177,7	113,6
1983	1201,2	115,9
1984	1217,6	117,5
1985	1247,5	120,4
1986	1262,3	121,8
1987	1283,2	123,8
1988	1334,2	128,6
1989	1384,2	133,6
1990	1452,4	140,1
1991	1492,8	144,0

* 1983-as áron.

Jól látható tehát, hogy az 1980-as évek elején a fejlett országokat általában jellemző recesszió — amely számos országban a GDP kisebb-nagyobb visszaesésével járt — Ausztriában csak az 1981 és 1983 közötti stagnálásban jelentkezett, és már 1984-ben jól érzékelhető volt a növekedés. Az európai gazdaságban 1989 és 1990-ben újra kezdődött recesszió hatása — legalábbis a GDP alakulásában — nem jelenik meg, sőt számottevő a növekedés.

Lassú, de folyamatos növekedést mutatott a nem önálló foglalkoztatottak száma is.² (Ők adják a foglalkoztatottak túlnyomó többségét.) Más országokhoz viszonyítva kedvezően alakult az inflációs ráta, majdnem a legalacsonyabb a nyugat-európai országok között. Az ipari termelés alakulásában nagyobbak a „kilengések”: az 1981—1982-es visszaesést jelentős fejlődés követte, 1986—1987-ben nagyjából stagnált, majd jelentős növekedés következett.

A munkanélküliségi ráta folyamatos — és százalékban kifejezve erőteljes — növekedést mutat 1980-hoz viszonyítva. De a munkanélküliség más európai országokhoz mérten az egész évtizedben alacsony volt, és az 1991-es 5,8 érték is jelentősen elmaradt több fejlett európai ország 8—9 százalékos arányától. Ebben a tekintetben Ausztria fejlődése a semleges országokéhoz, illetve az észak-európai országokéhoz hasonlít.

² Megközelítően azonos a magyar statisztikai szóhasználat „alkalmazásban állók” kategóriájával.

Az előrejelzések szerint a jelenlegi recesszióknak mérsékelt lesz a hatása Ausztriában, és 1994-ben már a megélénkülés bizonyos jelei mutatkoznak (például a GDP-ben, a foglalkoztatottak számában). A munkanélküliségben viszont növekedést prognosztizálnak. Érdekes a foglalkoztatottak és a munkanélküliek számának együttes növekedése, ami nemcsak prognózis, hanem évek óta tény is. Ennek két oka lehet: a demográfiai helyzet (1990 körül a korábbinál népesebb évjáratok lépnek munkába, illetve érik el a munkaképes kort), valamint a külföldiek növekvő foglalkoztatása: 1970-ben 112 ezer, 1980-ban 175 ezer, 1990-ben 217 ezer, 1991-ben pedig 274 ezer külföldi munkaerőt tartottak nyilván Ausztriában.

A foglalkoztatott külföldiek száma nemcsak abszolút mértékben tűnik magasnak, hanem arányaiban is, 1990-ben az összes foglalkoztatottnak 6-7 százaléka nem osztrák állampolgár volt. Ez a menekültek és a vendégmunkások 1992-ig tartó viszonylag liberális befogadásán túl — valószínűleg ennél nagyobb mértékben — a külföldi munkaerő olcsóságával magyarázható. (Legnagyobb részük a volt Jugoszláviából érkezett, sok volt a török, és csak 9 ezer magyarról tud a statisztika.)

A munkanélküliség elemzésénél többféle forrásból származó, ezért nem mindig teljesen egyező adatokkal rendelkezünk. A hivatalos statisztikai évkönyvek általában a regisztrált munkanélküliek évi átlagos számát közlik, és több év összehasonlításában elsősorban ez tekinthető megbízhatónak. A viszonylag gyakran végrehajtott mikrocenzusokból származó adatok szintén fontosak, de ezek eltérhetnek a hivatalos regisztrálásból eredőktől. Végül a kutatók szívesen dolgoznak a biztosítási adatokkal, mert ezek megbízhatók, és számos kapcsolódó információt tartalmaznak. A munkanélküliség az 1980-as 1,9 százalékról 1991-re 5,8 százalékra nőtt. Ez abszolút számban 29,6 ezerről 150,9 ezer főre való növekedést, vagyis több mint megötszöröződést jelent. Említésre méltó az emelkedés folyamatossága (csak az 1989. év jelent kivételt).

Az 1980 és 1991 közötti időszakról rendelkezésre állnak a szerkezeti változásokat jellemző adatok, nemek, főbb korcsoportok és a regisztrálás időtartama szerint.

A nemek szerinti megoszlás jellegzetességei: 1980-ban a munkanélküliek 63 százaléka volt nő (a foglalkoztatottaknak viszont 34 százaléka). 1985-től ez az arány 48, illetve 52 százalékra esett vissza. Más szóval a női munkanélküliség a férfiakénál, illetve az összes ennél kisebb arányban emelkedett, és az 5,1-szeres helyett „csak” 4,25-szorosra nőtt (19 ezerről 79 ezer főre). Ez több tényezőre vezethető vissza. Legfontosabbnak tűnik a női munkaerő olcsósága. (A nők a fejlett országokban általában 70-80 százalékát érik el a férfikeresetnek, de 1991-ben Ausztriában a munkásnők keresete a férfiak keresetének csak 65, az alkalmazott nőkének 61 százalékát tette ki.³ A részmunkaidő kiszűrése után a nők a férfiak keresetének 75-80 százalékát érik el.) 1975—1980-tól olyan női évjáratok léptek munkába, melyekbe tartozók iskolázottsága, sőt a szakképzettsége is megközelíti a férfiakét, így a nők esélyei javultak, ezenkívül az 1980-as években tovább tartott azon ágazatoknak a térnyerése, amelyekben hagyományosan magas a női foglalkoztatás: szolgáltatások, pénzügyi szféra stb. Egészében tehát valamelyest javult a nők munkaerőpiaci helyzete.

A férfiak és a nők munkanélküliségi rátájának változása 1980 és 1990 között eltérő mértékű volt: a férfi munkanélküliek aránya 1,6-ről 4,9 százalékra, a női munkanélkü-

³ Einkommenstatistiken 1991 aus der Sozialversicherung. *Statistische Nachrichten*. 1992. évi 12. sz.

lieké 2,7-ről 6,0 százalékra nőtt. Vagyis 10 év alatt a férfiaknál háromszoros, a nőknél 2,2-szeres a ráta növekedése.

A munkanélküliség időtartama erősen növekvő tendenciát mutat. 1980-ban még a munkanélküliek 81 százaléka legfeljebb 6 hónapig volt állástalan, 1991-re ez az arány 64 százalékra csökkent (abszolút számban növekedett: 24 ezerről 97 ezerre). A 6 hónap és 1 év közötti időre munkanélkül maradtak aránya 10-ről 16 százalékra emelkedett. Legnagyobb mértékben azonban a tartósan (1 év és több) munkanélküliek száma és aránya nőtt: az 1980-as 9,1 százalékról 19,2 százalékra, 2,7 ezerről 29 ezerre, vagyis több mint tízszeres a növekedés, míg az összes munkanélküliség „csak” valamivel több mint ötszörösére emelkedett. Ez kedvezőtlen tendencia, hiszen ilyen hosszú tétlenség alatt az egyén szinte elszokik a munkától, megkopik a gyakorlata, elveszti a szakmával való lépéstartás lehetőségét stb. Ha a fejlett szociális juttatások miatt a létbiztonság nem is kerül végveszélybe, mindenképpen jelentősen csökken az életszínvonal. A munkanélküliség időtartamának növekedésével együtt nő az ún. nehezen közvetíthető munkanélküliek száma, akiknél az alacsony iskolázottság⁴ vagy szakképzés hiánya, a nyugdíjhoz közeli életkor vagy valamilyen betegség, illetve fogyatékosság játszik szerepet.

Az életkor szerinti megoszlásban jól kivehető tendencia a fiatalok — 30 év alattiak — arányának növekedése: 1980-ban 34, 1991-ben 39 százalék volt a részesedésük az összes munkanélküliből (számuk 10 ezerről 58 ezerre nőtt). Ez is alacsonyabb a legtöbb fejlett ország hasonló mutatójánál, vagyis Ausztriában ez a gond is tompítottan jelentkezik.

4. tábla

A regisztrált munkanélküliek megoszlása gazdasági ágak szerint, 1991

Ágazat	Január	Július
	hóban	
Mező- és erdőgazdálkodás	4,6	1,3
Bányászat, energiatermelés és vízgazdálkodás	0,8	0,6
Ipar és feldolgozóipar	27,6	38,3
Építőipar	32,7	11,1
Kereskedelem, raktározás	15,4	25,4
Szálloda és vendéglátás	12,0	13,8
Szállítás, hírközlés	3,6	4,1
Pénz- és hitelügy, biztosítás	3,2	5,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
<i>N (ezer fő)</i>	<i>198,6</i>	<i>115,7</i>

A fiatal munkanélküliek arányát lényegesen meghatározza a fiatalok természetes helykeresése. Ezt támasztja alá, hogy a 30 év alattiaknak közel 80 százaléka legfeljebb 6 hónapig van munka nélkül, és csak 8 százalékot tesz ki azok aránya, akik 1 évnél hosszabb ideig. Az 50 év felettieknek viszont mintegy 37 százaléka helyezkedik el viszonylag hamar, és 36 százalék 1 évnél tovább munkanélküli. Az adatokból az tűnik

⁴ A munkanélküliek iskolai végzettségéről sajnos nem találtam adatokat.

ki, hogy az öregedéssel együtt járó elhelyezkedési nehézségek már a 40 éveseknél megjelennek, illetve hogy e korcsoport helyzete jelentősen romlott 1980 óta.

A munkanélküliség volumene év közben jelentős ingadozást mutat. Például 1991 januárjában 199 ezer, júliusban 116 ezer volt a regisztráltak száma. Az ingadozást nagy részben az építőipar okozza: januárban 65 ezer, júliusban 13 ezer fő építőipari foglalkozású volt munkanélküli.

Magas az iparból és a kereskedelemről kikerülő munkanélküliek száma és aránya is. Meglepőnek tűnik, hogy a szálloda (szállásadás) és vendéglátás területén is magas a munkanélküliek száma (lásd a 4. táblát), hiszen Ausztria a turizmusban „nagyhatalom”, és kiváló adottságait remekül használja ki.

A munkanélküliségben területi különbségek is vannak. Legmagasabb a keleti országrészben, például Burgenlandban 1991-ben közel 8 százalék volt. Ugyanakkor a nyugati tartományokban, például Salzburgban, a felét sem éri el: 3,7 százalék. Oka valószínűleg részben az általános gazdasági fejlettség különbségében, részben abban keresendő, hogy a keleti országrészben több, a szocialista országokból származó olcsó munkaerő dolgozott.

*

A következőkben foglalhatjuk össze a munkanélküliség változásáról és szerkezetéről leírtakat. Ausztriában a munkanélküliek száma és aránya 1980 és 1991 között, bár lassú ütemben, de folyamatosan emelkedett, és 1991-ben 5,8 volt a munkanélküliség rátája. Ez az arány mindvégig viszonylag jelentősen alatta maradt a legtöbb fejlett európai ország hasonló mutatójának. A munkanélküliség szerkezetében ugyanakkor tapasztalhatók azok a negatív tendenciák, amelyek más országokban is súlyos gondokat okoznak. Mindenekelőtt: nő a munkanélküliség időtartama, illetve a tartósan munkanélküliek száma és aránya. Ez elsősorban a 40, de főleg az 50 év felettieknél mutatkozik meg. Bár valamelyest nőtt a fiatalok aránya is, de Ausztriában ez a tendencia — más országokhoz viszonyítva — tompítottan jelentkezik, így valószínűleg kisebb probléma. Jelentős a munkanélküliség szezonális ingadozása, elsősorban az építőiparban. Bár a női munkanélküliség rátája folyamatosan meghaladta a férfiakét — 1991-ben a férfiaknál 5,3, a nőknél 6,5 volt —, viszonylag kedvező, hogy helyzetük nem romlott, hanem több szempontból kismértékben javult.

Ausztriára vonatkozóan végeztem egy rövid egyszerű számítást a gazdasági növekedés és a munkanélküliség összefüggéséről az 1985 és 1991 közötti időszakra. (Lásd az 5. táblát.) Ennek alapján igen laza az összefüggés. A munkanélküliség 1988—1989-ben visszaesett, és ugyanezen években megnőtt a GDP növekedési üteme. Ugyanakkor 1990-ben és 1991-ben számottevően emelkedett a munkanélküliség, de a GDP is tovább nőtt. Hasonló a helyzet 1986—1987-ben is: a munkanélküliség jelentősen, a GDP kismértékben nőtt. Ez a csak 7 évre vonatkozó adatsor és az egyszerű módszer kételyeket ébreszthet: hosszabb időtávon és fejlett matematikai módszerekkel esetleg kimutatható a határozottabb összefüggés. Több országra és hosszabb idősorokkal végeztek már ilyen vizsgálatot,⁵ de sem közvetlen, sem egyértelmű közvetett összefüggést nem sikerült feltárni.

⁵ *Sebestyén Tibor*: A munkanélküliség és a hazai össztermék várható alakulása a 90-es években. (Kézirat.)

5. tábla

A GDP és a munkanélküliség alakulása Ausztriában 1985 és 1991 között

Év	A GDP			A munkanélküliek			A munkanélküliek száma		
	1983-as áron, milliárd dollár	az 1985. évi százalékában	az előző évi százalékában	száma (ezer fő)	az 1985.	az előző	az aktív keresők	az 1985. évi	az előző évi
					évi százalékában	évi százalékában	százalékában	százalékában	százalékában
1985	1247	100,0	.	139	100,0	.	4,8	100,0	.
1986	1262	101,1	101,1	152	109,3	109,3	5,2	108,3	108,3
1987	1286	103,1	101,9	164	117,9	107,8	5,6	116,6	107,7
1988	1340	107,4	104,2	159	114,4	97,0	5,3	110,4	94,7
1989	1384	110,9	103,2	149	107,9	93,7	5,0	104,1	94,4
1990	1452	116,4	104,9	165	120,1	110,7	5,4	112,5	108,0
1991	1493	119,7	102,8	185	133,1	112,1	5,8	120,8	107,4

A legutóbbi időben végzett és még csak szórványosan publikált kutatások azonban utalnak két olyan tényezőre, amelyeknek szerepük van abban, hogy a GDP alakulása és a foglalkoztatottság között az utóbbi évtizedben nem, vagy alig látható összefüggés.

Az egyik: a foglalkoztatás mérésével tulajdonképpen az elvégzett munka mennyiségét próbáljuk közelíteni. De a munkanélküliség csak egyik (nyílt) adat arra, hogy a hasznos munkát végző emberek munkája tart el munka nélküli vagy nem igazán szükséges munkát végző embereket. Véleményem szerint ugyanis az ún. fejlett társadalmakban sok a nagymértékben túlfejlesztett és — legalábbis méreteiben — vitathatóan szükséges tevékenység. Természetesen a „hasznos” és a „felesleges” munka megkülönböztetése nagyon nehéz.

A másik: a világ gazdaságára olyan hatalmas pénzügyi rendszer épül, amely láthatatlanul és ma még a tudományos kutatók által is követhetetlen módon újraelosztja a világban keletkezett reáljövedelmet az egyes országok között. Például ismereteim szerint, a chicagói gabonatőzsdén a világ évi gabonatermésének mintegy ötszöröse „cserél gazdát” évenként, vagy egyes nagy pénzügyi központokban a világ összes értéktermelését többszörösen meghaladó üzleteket kötnek. A keletkezett új érték átcsoportosulása a bonyolult pénzügyi folyamatokon keresztül tovább lazítja a kapcsolatot a végzett munka és a keletkezett (számba vehető) GDP között.

Befejezésül felmerül a kérdés, hogy milyen fő tényezők teszik lehetővé Ausztria számára, hogy meglehetősen jólétet, nyugodt légkört, sok gazdag országnál jobb szociális biztonságot biztosítson polgárai túlnyomó többségének. A jólét nem fogyasztási rekordokban jelenik meg, hanem inkább olyan eredményekben, amelyek a lakosság életének minőségét javítják: stabilitásban, rendben, tisztaságban, szélsőségek hiányában.

Véleményem szerint a legfontosabb tényező a pragmatikus, bölcs politikai vezetés, amely Ausztriára 1955 óta szinte folyamatosan jellemző. Minden lényeges társadalmi csoportnak van érdekképviselője, és bizonyára nem könnyű, de sikeres érdekegyeztetés folyik, amely mindeddig lehetővé tette a jelentősebb társadalmi konfliktusok megelőzését, gazdasági szempontból pedig eredményesen hasz-

nálták ki azokat az előnyöket, amelyek az ország javára fordíthatók. Ilyeneknek tartom többek között:

- a semlegességet, amely sok felesleges kiadástól mentesítette az országot;
- a kelet-nyugat közötti közvetítő szerepet, amelyet bizonyára nem csupán a turizmusban, hanem a kereskedelemben is eredményesen használtak ki;
- Ausztria turisztikai „nagyhatalom” és a szükséges infrastruktúra kiépítésével adottságait szemmel láthatóan eredményesen kamatoztatta;
- Bécs nem reklámozott, de azért jelentős pénzügyi központ, amelynek valószínűleg sikerült elérnie, hogy a javak nemzetközi újraelosztásában Ausztria bizonyos előnyökre tegyen szert.

TÁRGYSZÓ: Munkanélküliség. Nemzetközi összehasonlítás.

РЕЗЮМЕ

Автор рассматривает динамику экономического роста и безработицы в соседней Австрии в 1980—1992 годы, сопоставляя ее также с некоторыми другими западноевропейскими странами. Важнейшие выводы: положение Австрии как в отношении экономического роста, так и безработицы является сравнительно благоприятным. Для экономического роста характерна относительная равномерность, благодаря чему с 1980 года несколько улучшилась международная позиция страны. Международный спад, имеющий место в последние годы, затронул страны в сравнительно меньшей мере. Безработица на протяжении всего рассматриваемого периода была меньше, чем в большинстве развитых стран, но с 1980 года имеет место медленный, но почти неуклонный рост, причем согласно прогнозам эта тенденция будет продолжаться и в течение предстоящих 1-2 лет.

В заключительном разделе автор подытоживает те важнейшие общественные и экономические факторы, которые — согласно ее мнению — лежат в основе этого сравнительно благоприятного положения Австрии.

SUMMARY

The authoress analyses economic growth and unemployment in the neighbouring Austria between 1980 and 1992, and also makes a comparison with other Western-European countries. The most important findings are as follows: Austria's situation is relatively favourable as regards both economic growth and unemployment. Economic growth has been characterised by a relatively steady rate, and it improved somewhat the country's international position since 1980. Worldwide recession in recent years affected Austria to the extent below the average. Unemployment rate was lower than in the majority of developed countries during the whole period under investigation. However, it shows not fast but almost continuous increase since 1980, and the continuation of the tendency is forecasted for the next 1-2 years.

In the concluding part the authoress sums up the main social and economic factors which, in her opinion, provided grounds for Austria's relatively favourable situation.

A MEZŐGAZDASÁGI GÉPEK KÜLKERESKEDELMI FORGALMA, 1930—1944*

DR. ESTÓK JÁNOS

Az agrártársadalom vásárlóerejétől függő mezőgazdaságigép-gyártás a világgazdasági válság idején kritikus helyzetbe került. A mezőgazdasági termékek árának zuhanása, az ennek nyomában járó jövedelemkiesés a fogyasztás drasztikus visszaesését eredményezte. Ráadásul a gazdaság egészét átható válság lehetetlenné tette — a saját erőből vagy hitelek révén — az agrárválságból való kitörést a gépesítés segítségével. Az egyre szélesebbre nyíló agrárrolló tovább rontotta a mezőgazdaságigép-gyártás esélyeit. A gazdák nemcsak az új beszerzésektől tartózkodtak, hanem a meglévő gépek egy részét is leállították, mert a dráguló üzemanyagok és a csökkenő mezőgazdasági munkabérek miatt használatukat nem tartották kifizetődőnek. A belföldi piac összeomlásához a természetes exportterületeknek számító balkáni agrárországok piacainak elvesztése társult.

A hagyományos felvevőpiacok összeomlása

A termelési kapacitását a húszas évek második felére jellemző konjunktúra idején sem kihasználó magyar mezőgazdaságigép-gyártást különösen súlyosan érintette a válság.

Visszavetette a forgalmat, hogy a gyártók felfüggesztették a hagyományosan részletre történő eladásokat, amit a vevők hitelképességének bizonytalanságával, illetve az időközben bel- és külföldön is bevezetett és egyre szigorodó adósvédelmi rendelkezésekkel indokoltak. Készpénzes vevők pedig alig akadtak.

Az első gazdavédelmi rendelkezések Magyarországon 1931-ben születtek meg. A szabályozás értelmében, ha az adósság a föld kataszteri tiszta jövedelmének meghatározott többszörösét tette ki, akkor a tulajdonos a birtok védetté nyilvánítását kérhette. A rendelkezések átmenetileg a követelések behajtására moratóriumot léptettek életbe, haladékot nyújtottak a tőketartozás visszafizetésére, és maximálták a kamatfizetési kötelezettséget.¹ A védett adósokkal szembeni érvénytelenítési perek a vállala-

* A mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalmának előzményeiről bővebben lásd: *Statisztikai Szemle*. 1993. évi 3. sz. 245—266. old.; 10. sz. 827-840. old.

¹ A gazdavédelmi intézkedésekről lásd bővebben: *Szuhay Miklós: Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években*. Gazdaságtörténeti Értekezések 3. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1962. 287—291. old.

tok részéről nem sok sikerrel jártak. A bíróságok az esetek döntő többségében nem törölték az adós védettségét, és meghosszabbították a visszafizetés határidejét.

Az 1933. évi 14 000 M. E. számú rendelet a félig már kifizetett gépekre, eszközökre végrehajtási tilalmat rendelt el. 1935-ben, majd 1937-ben újra rendezték a gazdatartozásokat. Az utóbbi, az 5000 M. E. számú rendelet megszüntette a cégek tulajdonjogát a hitelre eladott gépek felett. Az addigi gyakorlat szerint ugyanis a termék az utolsó törlesztőrészlet kifizetéséig az eladó tulajdonát képezte. Bár az 1937. évi rendelet az agrártársadalom érdekét szolgálta, hatása mégis ellentmondásos volt. Gátolta ugyanis a hitelre történő eladásokat, mivel az eladó számára a tulajdonjog fenntartása jelentette többek között a még kifizetetlen termék ellenértékének a biztosítékát.²

A mezőgazdaság tartozásainak szabályozása a magyar mezőgazdaságigép-gyártás hagyományos exportterületeinek minősülő országok mindegyikében megtörtént. Ez a jelentős kivitt lebonnyolító gyárakat érzékenyen érintette. Az adósok mentesültek a gépvásárlási hitel visszafizetésétől a hosszabb időre elrendelt (általában 5 évre, amit meghosszabbíthattak) moratórium következtében. A kamatszolgálatot esetleg ez idő alatt is teljesíteniük kellett, de azt birtoknagyságtól függően 1—6 százalékban maximumálták. Az amúgy is több évre szóló részletfizetési szerződéseket hosszú lejáratú hitelekkel alakíthatták, ami 17 évre is terjedhetett. Törölheték az adósság meghatározott (30—50%) részét, illetve az állam magára vállalhatta a törlesztést. Romániában például az 1934. évi adósvédelmi törvény értelmében az 1931. december 18-a előtt keletkezett áruadóssághoz a hitelező kétféleképpen juthatott hozzá: vagy megelégedett teljes követelésének meghatározott százalékaival (30-40-50%), amelyet az adós 2-5-17 év alatt volt köteles visszafizetni, vagy az adós a teljes hátralékot törlesztette, de 10 évig csak 1 százalék kamatot kellett fizetnie tartozása után.³

Az adósvédelmi rendelkezések miatt a mezőgazdaságigép-gyártókat igen súlyos veszteségek érték. A cégek befagyott követeléseiket csak úgy tudták legalább részben feloldani, hogy adósaikkal a törvényes előírásoknál kedvezőbb magánmegállapodásokat kötöttek. A törvények szabta kényszeregyezségek hivatalos útja nemcsak hosszú időre elérhetetlenné tette kinnlevőségeiket (akár az 1940-es évek végéig, sőt az 1950-es évek elejéig), hanem kiszámíthatatlanná majdani behajthatóságukat is. Ezért előnyben részesítették a peres utat megkerülő magánmegállapodásokat. Ez azonban csak jelentős veszteségek árán volt lehetséges. Kezdetben ragaszkodtak a tőkésített tartozásnak legfeljebb 15—20 százalékos mérsékléséhez. A gyakorlat viszont azt bizonyította, hogy a megegyezéshez esetleg 50 százalékos engedményre is szükség van. A vállalatok hajlandók voltak a minél gyorsabb pénzhez jutás, a kinnlevőségekből való értékmentés szándékával a tartozások nagyarányú mérséklésére. A Nemzetközi Gépkereskedelmi Rt., az EMAG Rt. és a Hofherr-Schranz-Clayton-Shuttleworth Magyar Gépipari Művek (H-S-C-S Rt.) járt ezen az úton.⁴

² Lásd az Országos Levéltárban: OL. Magyar Gazdaságkutató Intézet (a továbbiakban: MGI) P 1611 57. cs. 729. d. sz. *Stromfeld Ferenc: Gazdavédelem és mezőgazdasági gépgyártás. Magyar Közgazdaság. 1937. aug. 12.*

³ *Berend T. Iván—Ránki György: Kelet-Közép-Európa gazdasági fejlődése a 19—20. században. 2. kiad. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1976. 354—355. old.*

⁴ Az engedmények terén a tőkeerősebb cégek messzebb mehettek el. Például 1933-ban a romániai adósok tartozásaiból a Nemzetközi Gépkereskedelmi Rt. átlagosan 31,5 százalékot engedett el, ezzel szemben az Első Magyar Gazdasági Gépgyár Rt. (EMAG Rt.) 13,3 százalékot. OL. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (a továbbiakban: PMKB) Ipari Titkárság Okmánytár Z 36. 98. cs. 55. i. sz. A „Román” Gépkereskedelmi Rt. levele az EMAG Rt. igazgatóságának, 1933. dec. 15.

A kiscesti gyár adószai 1929-ben 25,8 millió pengővel tartoztak, ebből a belföldiek 15,3 millióval (59%). Az exportból származó kinnlevőségek döntő többsége (92%) a délkelet-európai országokra esett. Az EMAG Rt. felfüggesztve a mezőgazdasági gépek gyártását, a kinnlevőségek behajtásával párhuzamosan bel- és külföldi képviselőinek és raktárainak felszámolását is megkezdte. 1929-ben 12 millió pengőnyi áruadósságukból a hazai vevők 6,6 millióval (55%), a külföldiek 5,4 millióval, ennek 96 százaléka a balkáni országokban élő adószaiak részesedtek.⁵

A mezőgazdaságigép-gyárakra is hatással voltak az államháztartás és a bankrendszer összeomlását megakadályozó kormányzati intézkedések. A transzfermoratórium bevezetése az 1931. év második felében leállította az iparvállalatok külföldi tartozásainak a visszafizetését. Az intézkedés ugyan az eladósodott és a válság következtében csődközelbe került cégek számára könnyítést jelentett, de külföldön lévő követeléseik zár alá vételével fenyegetett hasonló lépés esetén. A H-S-C-S Rt. például átmenetileg mentesült a bécsi Länder Bankkal szemben fennálló tartozásának (az 1932. december 31-i állapot szerint 1,9 millió pengő) visszafizetésétől, és csak 1937-ben, a banknak a Stillhalte-egyezményhez való csatlakozása után kezdte meg újra a tőke és kamatfizetések folyósítását.⁶ Az EMAG Rt. a magyarországi transzfermoratórium bevezetését követően, a román és a jugoszláv állam magyar követelésekkel szembeni hasonló intézkedésétől tartva vevőinek váltóit a Kereskedelmi Bank érdekköréhez tartozó Erdélyi Bank, illetve a névleg jugoszláv cégnek minősülő újvidéki leányvállalatának széfjeiben helyezte el.

Az export irányváltása

A válságból való kilábalásnak egyik lehetősége a kereskedelmi tevékenység fenntartása volt. A H-S-C-S Rt. eladási forgalma 1932-ben az 1929. évnek mindössze 15 százalékát tette ki. A belföldi piac szinte teljesen megbénult. A kiscesti gyár hazai eladási forgalma ugyan 36—56 százalékot jelentett, de ezen belül a mezőgazdasági gépek szinte jelentéktelen tételt alkottak.⁷ A cég 1932 és 1934 között csak 12 traktort és egy cséplőgépet adott el, kisgépeket pedig 644 ezer pengő értékben forgalmaztak. A belföldi eladásokból összesen 5,6 millió pengő származott három év alatt, ebből a mezőgazdasági gépek kevesebb mint 15 százalékkal részesedtek.

A világgazdasági válság következtében a magyar mezőgazdaságigép-gyárak hagyományos belföldi és külföldi fellevevőpiacaikat egyaránt elvesztették. A hazai kereslet számottevő növekedésére nem lehetett számítani, és a délkelet-európai országokban is tartósnak ígérkezett az agrártársadalom vásárlóerejének a megrendülése. A gyárak készleteik eladását, esetleges termelésük folytatását csak új, fizetőképes külpiaconkra való betörésüktől remélhették. Ez természetesen csak az exportképes termékeket előállító és a költséges külföldi eladási szervezetet finanszírozni képes cégek gondjain enyhíthetett.

⁵ OL. PMKB Ipari Titkárság Z 36. 12. cs. 8/d. Az EMAG Rt. és a H-S-C-S Rt. fúziójának tervezete. Budapest. 1930. május 2.

⁶ OL. Magyar Általános Hitelbank (a továbbiakban: MÁH) Z 58. 56. cs. 169. t. A H-S-C-S Rt. vezérigazgatójának jelentése az 1938. üzletéről. 1939. június 13. (A tartozást 1940. július 15-ig kellett törleszteniük.)

⁷ OL. MÁH 258. 61. sz. 172. t. 5/b. A H-S-C-S Rt. mérleganalízisei 1930 és 1943 között.

1931 nyarától a kötött devizagazdálkodás bevezetése, majd az ún. felárrendszer meghonosítása jelentős hatással volt a külkereskedelmi forgalomra is. A pengő szabad átváltását megszüntették, és a mezőgazdasági eszközök és gépek importjával és exportjával kapcsolatos deviza ki- és befizetéseket a Magyar Nemzeti Bank intézte. A felárrendszer, a pengőnek a hivatalos árfolyamnál magasabb átváltási kulcsa fékezte a behozatalt és ösztönözte a kivitelt. Az exportot lebonyolító mezőgazdasági-gép-gyárak, illetve kereskedelmi cégek a kivitelből származó bevétel kötelező beváltásakor az előre meghatározott felárkulccsal növelt pengőösszeget kapták kézhez. A válság idején a mezőgazdasági-gép-export szempontjából elsődleges fontosságúvá vált Franciaország és Olaszország klíring területnek minősült, ezért az átlagnál alacsonyabb felárkulccsal számolták el az onnan befolyt exportbevételeket. Az e területeken jelentős eladási forgalmat elérő H-S-C-S Rt. kevesellte az Olaszország vonatkozásában 14 százalékos, majd 20 százalékos és a Franciaország esetében 18 százalékos felarat. Az alacsony felárak ugyanis csökkentették a kivitel jövedelmezőségét, illetve a jóval nagyobb exporttámogatásban részesülő német konkurenciával szemben szinte esélytelenné tették a magyar exportőröket.⁸ 1935 után olasz relációban a felárrendszer megszűnt, míg a szabad devizájának minősülő Franciaország vonatkozásában 38 százalékra emelkedett.

A kiviteli forgalom élénkítését szolgálta a Kereskedelemügyi Minisztérium által az exportáló gyáraknak kiosztott exportprémium is, amelyet a minisztérium az összes mezőgazdasági-gép-kivitel értékének meghatározott hányadán felül teljesített export után biztosított. Az exportprémium szétosztásával a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesülete (MVGOE) bízták meg.⁹ A H-S-C-S Rt. például 1930 és 1934 között 16,5 millió pengő értékű kivitelt bonyolított le (a valutafelár beszámításával), amihez prémiumként 1,1 millió pengő kapcsolódott. Ösztönözte az exportot a forgalmiadó-visszatérítés és a kiszállított gépek előállításához felhasznált anyagok árkedvezménye is.

A mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalmának adatai egyrészt szemléletesen mutatják a magyar mezőgazdaság vásárlóerejének visszaesését, másrészt a kivitel sikeres irányváltását. (Lásd az 1. táblát.) E termékek összes forgalma az 1928. évi csúcsteljesítményt jelentő 26,4 millió pengőről a válság mélypontján, 1932-ben 1,6 millióra esett vissza. Az export és az import alakulását vizsgálva kiderül, hogy az összeomlás nem egyidőben következett be. A behozatal már 1929-ben kevesebb mint a felére, az előző évi 12,8 millió pengőről 6,2 millióra csökkent. A gabonaárak zuhanása miatt a gazdatársadalom vásárlóereje Magyarországon tartósan összezsugorodott. A belföldi értékesítési lehetőségek szűkülése a hazai gyártókat az export fokozására ösztönözte, és a kivitel 1929-ben 16,4 millió pengős rekordot ért el. A következő évben a hagyományos külpiacok is bezárultak. A kiszállított áruk értéke 1930-ban már csak 7,9 millió pengőt tett ki. Az export is a felére esett vissza.

A mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalma tovább csökkent az 1932. évi mélypontig. A behozatal 1930-ban 44,7, 1931-ben 66,2, 1932-ben 81,2

⁸ OL. MÁH Z 58. 56. cs. 169. t. A H-S-C-S Rt. vezérigazgatójának jelentése az 1934. üzletévről. Budapest. 1935. július 10.

⁹ Az exportprémium elosztásának elvét illetően a gyártók a kormánynál a számukra előnyös megoldás mellett lobbiztak. V.ö. OL. Weiss Manfréd Művek Okmánytár Z 402 52. cs. 701. sz.

százalékkal volt kisebb az előző évinél. Ugyanezekben az években a kivitel 51,7, 60,3 és 57,5 százalékkal zuhant.

1. tábla

A mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalma

Év	A behozatal			A kivitel			A forgalom értéke (ezer pengő)	A kivitel részesedése (százalék)
	értéke (ezer pengő)	az 1925. évi százalékában	az előző év százalékában	értéke (ezer pengő)	az 1925. évi százalékában	az előző év százalékában		
1930 . . .	3421,6	47	55	7920,6	96	48	11342,2	69,8
1931 . . .	1158,1	16	34	3141,4	38	40	4299,5	73,1
1932 . . .	218,4	3	19	1336,6	16	43	1555,0	86,0
1933 . . .	256,5	4	117	2399,9	29	180	2656,4	90,3
1934 . . .	291,2	4	114	3420,0	42	143	3711,2	92,2
1935 . . .	262,5	4	90	4854,1	59	142	5116,6	94,9
1936 . . .	282,7	4	108	4955,7	60	102	5238,4	94,6
1937 . . .	447,4	6	158	5454,9	66	110	5902,3	92,4
1938 . . .	424,2	6	95	6075,1	74	111	6499,3	93,5
1939 . . .	684,9	9	161	5070,8	62	83	5755,7	88,1

Megjegyzés. Az 1930 és 1939 közötti évekre vonatkozó külkereskedelmi adatok forrása itt és a továbbiakban: Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 75., 77., 78., 80., 81., 82., 84., 85., 95., 98., 101., 106., 109. és 111. köt.

Az import 1930 és 1934 között 5,3 millió pengőt tett ki, ami az előző öt évhez képest 89 százalékos csökkenést jelentett. A harmincas évek első felében az export 18,2 millió pengőt tett ki, ami az előző féltizedének alig egyharmada volt.

2. tábla

A mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalma ötéves időszakonként

Időszak	A behozatal			A kivitel			A kiviteli többlet		
	értéke (ezer pengő)	az első	az előző	értéke (ezer pengő)	az első	az előző	értéke (ezer pengő)	az első	az előző
		időszak százalékában			időszak százalékában			időszak százalékában	
1925—1929 . . .	48 536	100	—	54 546	100	—	6 010	100	—
1930—1934 . . .	5 346	11	11	18 219	33	33	12 873	214	214
1935—1939 . . .	2 102	4	39	26 411	48	145	24 309	404	189

A mezőgazdasági gépek behozatalának országonkénti megoszlása 1930 és 1934 között lényegesen megváltozott. Az Egyesült Államokból származott a húszas évek második felében a gépimportnak mintegy a negyede, 1929-ben több mint a fele. A válság idején az Egyesült Államok kivonult a magyar piacról; 1933-ban a szállítások szüneteltek, és a következő években is igen alacsony (2-4 százalékos) szinten maradtak. (Lásd a 3. táblát.) Magyarországon a nagygépek iránti kereslet szinte megszűnt, a gazdák új traktorok, aratógépek vásárlására nem gondolhattak. Visszaesett Cseh-szlovákia részesedése is, viszont Németorszáé és Svédorszáé látványosan növekedett. Németország a gazdasági válság éveiben a magyar mezőgazdaságigép-import-

ban elsőségét erőteljesen csökkenő forgalom közepette biztosította, és vezető szerepét a világháború végéig megőrizte. Svédország az Egyesült Államok visszahúzódása után részesedését az összes behozatalnak közel egyharmadára növelte.

A világgazdasági válság következményei kihatottak a mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalmában szereplő árucikkek összetételére is. Legerőteljesebben az erőgépek forgalma esett vissza: részesedésük 1930-ban még megközelítette az 50 százalékot, de 1934-ben már alig haladta meg a 3 százalékot. Általában a nagyobb értékű termékek aránya csökkent leginkább. Ilyen gépeket nem vásároltak a pénzszüke idején, sőt még a meglévőket is leállították költségkímélés végett.

3. tábla

A mezőgazdasági eszközök és gépek fontosabb származási helye és kiviteli iránya

Termék	Német- országból	Az Egye- sült Álla- mokból	A Svéd- országból	A Cseh- szlová- kiából	Az Auszt- riából	A Jugo- sláviába	A Romá- niába	A Bulgá- riába	A Francia- országba	Az Olasz- országba
	származó behozatal (százalék)					történő kivitel (százalék)				
1930-ban										
Erőgépek nélkül . .	33	13	7	17	16	47	12	8	8	8
Összesen . .	24	36	5	9	9	44	10	6	14	6
1931-ben										
Erőgépek nélkül . .	48	14	11	3	4	22	3	1	39	12
Összesen . .	30	14	6	2	2	18	2	1	55	7
1932-ben										
Erőgépek nélkül . .	63	2	14	1	9	9	1	1	49	25
Összesen . .	44	22	9	1	10	7	1	0*	53	13
1933-ban										
Erőgépek nélkül . .	35	—	33	2	15	5	2	0	10	61
Összesen . .	32	—	30	1	14	3	1	0	35	38
1934-ben										
Erőgépek nélkül . .	33	0	29	4	23	4	11	0	22	46
Összesen . .	28	2	24	3	19	3	6	0	33	31
1935-ben										
Erőgépek nélkül . .	26	1	44	12	8	4	28	0	6	40
Összesen . .	20	4	34	9	6	2	15	0	21	36
1936-ban										
Erőgépek nélkül . .	30	5	37	17	5	11	24	0	6	32
Összesen . .	24	18	28	13	4	6	11	0	25	26

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Termék	Német- országból	Az Egye- sült Álla- mokból	A Svéd- országból	A Cseh- szlová- kiából	Az Auszt- riából	A Jugo- szláviába	A Romá- niába	A Bulgá- riába	A Francia- országba	Az Olasz- országba
	származó behozatal (százalék)					történő kivitel (százalék)				
1937-ben										
Erőgépek nélkül . . .	41	0	26	8	16	15	26	9	1	22
Összesen . . .	37	6	23	7	14	12	15	5	13	22
1938-ban										
Erőgépek nélkül . . .	57	0	13	11	13	19	42	9	2	13
Összesen . . .	55	1	11	9	11	16	26	5	10	12
1939-ben**										
Erőgépek nélkül . . .	53	1	32	12	—	23	29	15	2	18
Összesen . . .	44	20	21	7	—	19	23	12	11	24

* Részeseése nem érte el a 0,5 százalékot.

** Németország Ausztriával és a Cseh-Morva protektorátussal együtt.

A kisebb eszközök és gépek arányának jelentős emelkedését a nagygépek importjának visszaesése, illetve az egyszerűbbek gyorsabb amortizációjából fakadó gyorsabb cseréje indokolta. Részeseedésük 1934-ben már 66,1 százalékot, a rostákat és a szecs-kavágó gépeket is figyelembe véve 77 százalékot tett ki.

4. tábla

Egyes mezőgazdasági eszközök és gépek behozatala, 1930—1939

Év	Összesen (ezer pengő)	Az erő- gépek	A motor- ekék	Az ekék	A vető- gépek	A cséplő- gépek	Az arató- gépek	A fű- kaszáló gépek	A rosták	A szecs- kavágó gépek	Az egyéb gépek
		részeseése (százalék)									
1930 . . .	3421,6	48,1	0,1	16,5	3,9	6,9	7,7	2,0	4,3	0,4	10,1
1931 . . .	1158,1	37,2	0,0	19,6	1,8	0,1	8,7	5,1	3,6	0,6	23,3
1932 . . .	218,4	25,2	—	10,2	0,9	3,8	3,2	1,6	16,9	0,7	37,5
1933 . . .	256,5	1,8	0,0	7,3	1,0	4,3	4,2	2,0	13,3	2,1	64,0
1934 . . .	291,2	3,1	—	14,7	0,8	0,8	1,8	1,8	9,6	1,3	66,1
1935 . . .	262,5	3,9	—	20,3	3,4	0,7	2,4	1,4	3,2	2,0	62,7
1936 . . .	282,7	14,7	0,1	19,8	8,0	0,2	1,6	2,4	2,2	0,8	50,2
1937 . . .	447,4	7,7	—	11,5	5,3	9,1	2,7	4,3	6,3	0,9	52,2
1938 . . .	424,2	12,6	0,0	14,0	5,8	7,0	6,2	4,3	0,8	0,5	48,8
1939 . . .	684,9	30,5	0,6	12,7	4,1	0,1	4,1	4,1	2,7	0,2	40,9

Megjegyzés. Az erőgépek között a félstabil és vontatható lokomobilok, gőzekemozdonyok és a traktorok; a motorekék között a hajtógéppel összeépített talajművelőgépek; az ekék között a boronák és egyéb talajművelő eszközök; a vetőgépek között az ültető- és műtrágyaszóró gépek; a rosták között mindenféle gabonatisztító és osztályozó gépek; a szecs-kavágó gépek között a kukoricamorzsolók és a repavágó gépek; a fűkaszáló gépek között a szénagyűjtő és -forgató gépek; az egyéb eszközök és gépek között a tejjgazdasági és a borászati gépek, az örlőmalmok és az ekerészek szerepelnek.

A kiviteli többlet a válság idején értékét tekintve csökkent, de az összes forgalomból az export egyre nagyobb hányadot tett ki. Az export az 1920-as évek második felében a mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalmának átlag 52,6 százaléka, míg a következő évtized első felében már átlagosan 82,3 százaléka volt.

Az export importnál kisebb mértékű visszaesését azzal magyarázhatjuk, hogy a hazai gyártók a külpiacon sikerrel értékesítették termékeiket. A kiviteli célországok a válság idején alapvetően átrendeződtek. A hagyományos felvevőpiacok — a bolgár, majd a román és végül a jugoszláv — összeomlottak. A mezőgazdaság tartozásait szabályozó gazdavédelmi rendelkezések csaknem teljesen lehetetlenné tették a korábbi eladásokból származó adósságok behajtását és az újabb értékesítéseket. A délkelet-európai országokba 1930-ban még 5,4 millió pengő értékű gépet exportált a magyar ipar, az 1932. évi mélypont idején viszont már csak 0,1 millió és 1934-ben is csak 0,5 millió pengő értékűt. A magyar mezőgazdaságigép-exportból való részesedésük is hasonlóan alakult: 1930-ban 68,8, 1932-ben 7,9 és 1934-ben 15,5 százalékot tett ki. Ezzel szemben a többi európai ország súlya növekedett: 1930-ban 2,2 millió (28,4%), 1932-ben 0,9 millió (70%) és 1934-ben 2,5 millió pengő (74,5%).

5. tábla

A mezőgazdasági eszközök és gépek kivitelének regionális megoszlása

Év	Összes kivitel (ezer pengő)	A délkelet-európai országokba			Egyéb európai országokba			Az Európán kívüli országokba		
		történt kivitel								
		értéke (ezer pengő)	aránya (százalék)	az előző év százalékaiban	értéke (ezer pengő)	aránya (százalék)	az előző év százalékaiban	értéke (ezer pengő)	aránya (százalék)	az előző év százalékaiban
1930	7920,6	5448,8	68,8	43	2250,8	28,4	81	221,0	2,8	26
1931	3141,4	801,9	25,5	15	2264,0	72,1	101	75,5	2,4	34
1932	1336,6	106,0	7,9	13	935,3	70,0	41	295,3	22,1	391
1933	2399,9	130,6	5,4	123	1905,7	79,4	204	363,6	15,2	123
1934	3420,0	529,4	15,5	405	2547,6	74,5	134	343,0	10,0	94
1935	4854,1	1441,4	29,7	272	3110,5	64,1	122	302,2	6,2	88
1936	4955,7	1580,7	31,9	110	2998,4	60,5	96	376,6	7,6	125
1937	5454,9	2578,9	47,3	169	2283,5	41,8	76	592,5	10,9	157
1938	6075,1	4276,5	70,4	166	1539,1	25,3	67	259,5	4,3	44
1939	5070,8	2981,2	58,8	70	1746,2	34,4	113	343,4	6,8	132

A válság idején különösen Franciaország és Olaszország értékelődött föl az exportörök szemében. A magyar mezőgazdasági eszköz- és -gép-kivitelnek 1929-ben mindössze 12 százaléka irányult az említett országokba, viszont 1932-ben már 65 százaléka. Franciaország részesedése 1930 és 1934 között átlagosan 38 százalékot tett ki, de 1931-ben és 1932-ben meghaladta az 50 százalékot. A kontingens-rendeletek következtében a franciaországi piac összeszűkülte. A válság utolsó éveiben már Olaszországba irányult az exportszállítmányok legnagyobb hányada.

A hazai mezőgazdaságigép-kivitel lebonyolító vállalatoknak igen rövid idő alatt sikerült termékeiket új célországokban elhelyezniük. A piacváltás jelentőségét növeli,

hogy azt a délkelet-európai térség fogyasztóinál igényesebb, a világ vezető mezőgazdaságigép-gyártó cégeinek áruitól túlsúfolt területen érték el.

Figyelembe kell azonban venni, hogy a nyugat-európai országok részesedése erőteljesen csökkenő kiviteli forgalom mellett növekedett. Ráadásul a mezőgazdaságigépgyártás elveszített korábbi pozícióját a hazai vas- és gépipar exportján belül: értéküket tekintve a gazdasági felszerelések 1929-ben 20,2, 1932-ben már csak 4 százalékkal részesedtek.¹⁰

Ugyanakkor a nyugat-európai viszonylatú kiviteli forgalom már 1934-ben megközelítette a válság előtti szintet. Eredményesnek bizonyult a gépgyárak azon törekvése is, hogy fokozzák az Európán kívüli országokba irányuló szállításaikat. Az oda kivitt mezőgazdasági gépek értéke — az 1931. évi visszaesést leszámítva — növekedett. Sőt, egy ideig meghaladta a hagyományos célországokét. A mezőgazdaságigép-gyártók tehát képesek voltak veszteségeiket piacváltás révén mérsékelni.

A kivitel összetételének elemzése azonban arra világít rá, hogy a hazai gyártók közül csak alig néhányan részesedtek a mezőgazdasági eszközök és gépek exportjából a válság idején. A kisebb gépek exportja visszaesett, az erőgépeké — döntő többségükben traktoroké — nőtt, arányuk az 1930. évi 25,4 százalékról 1934-ben 45,3 százalékra emelkedett, a cséplőgépeké pedig 40,5 és 51,9 százalék között mozgott. E két nagy értékű gép 1930 és 1934 között átlag 83 százalékát adta a magyar gépexportnak (Lásd a 6. táblát), és a válság idején megőrizte az 1920-as évek második felének konjunktúrája idején kialakult arányát. A magyar mezőgazdaságigép-export sikere azon múltott, hogy képesek voltak-e a legyártott traktoroknak és cséplőgépeknek felvevőpiacot találni.

6. tábla

Egyes mezőgazdasági eszközök és gépek kivitele

Év	Összesen (ezer pengő)	Az erő- gépek	A motor- ekék	Az ekék	A vető- gépek	A cséplő- gépek	Az arató- gépek	A fű- kaszáló gépek	A rosták	A szecs- kavágó gépek	Az egyéb gépek
		részesedése (százalék)									
1930 . . .	7920,6	25,4	0,1	2,5	7,3	51,9	0,1	0,2	8,5	2,7	1,3
1931 . . .	3141,4	41,4	0,2	2,1	4,5	40,5	0,0	0,6	7,1	2,4	1,2
1932 . . .	1336,6	52,4	0,1	0,3	0,6	41,1	0,6	1,2	3,0	0,6	0,1
1933 . . .	2399,9	57,3	0,1	0,9	1,6	36,8	1,0	0,0	1,5	0,5	0,3
1934 . . .	3420,0	45,3	0,1	1,3	1,1	44,4	1,8	0,3	3,3	1,0	1,4
1935 . . .	4854,1	48,3	0,1	1,0	1,0	36,4	1,5	0,4	7,5	1,9	1,9
1936 . . .	4955,7	57,1	0,0	2,0	3,1	27,2	0,2	0,6	5,2	3,0	1,6
1937 . . .	5454,9	42,2	0,9	1,2	2,8	43,6	0,0	0,3	3,3	2,3	3,4
1938 . . .	6075,1	44,0	1,1	1,2	2,5	44,7	0,0	0,1	3,4	1,1	1,9
1939 . . .	5070,8	38,1	0,7	1,1	1,2	51,9	0,0	0,1	3,0	1,7	2,2

A világgazdasági válság idején három vállalatnak volt jelentős kivitele: a H-S-C-S Rt.-nek, az EMAG Rt.-nek és a MÁVAG-termékeket forgalmazó Nemzetközi Gép-

¹⁰ Katona Béla: Magyarország közgazdasága. Pénzügyi és közgazdasági évkönyv az 1940. évről (a továbbiakban: Magyarország közgazdasága). Athenaeum. Budapest. 1941. 428. old.

kereskedelmi Rt.-nek. Közülük is kiemelkedett az első, a kispesti gyár, amely a válság éveiben a magyar mezőgazdaságigép-exportnak mintegy 75—80 százalékát bonyolította.

A H-S-C-S Rt. termékei Franciaországban már bevezetettek voltak. E cégnek képvisellete működött Párizsban és Toulouse-ban, ez utóbbi egyben az észak-afrikai francia gyarmatokon tevékenykedő kereskedelmi szervezeteket is ellenőrizte. Marokkóból irányították az oráni, a tunéziai és az algériai eladásokat. Franciaország és gyarmatainak részesedése az 1930. évi 12 százalékról a válság mélypontján, 1932-ben 65 százalékra emelkedett.¹¹ Ezt azonban nem az ide irányuló kivitel lényeges növekedésével, hanem a délkelet-európai térség részesedésének zuhanásszerű visszaesésével magyarázható. Az 1933. évi franciaországi kontingens-rendeletek a hazai ipar védelmében korlátozták a cséplőgépek és a traktorok bevitelét is. A külföldi — elsősorban a német, de a cséplőgépek esetében a magyar — cégek dömpingárai kiváltotta intézkedések súlyos helyzetbe hozták a H-S-C-S Rt.-ét. Annak érdekében, hogy az engedélyezett mennyiség (1932. évi beszállításuk 25 százaléka, vagyis 17 darab traktor) ne vesse vissza forgalmukat, franciaországi raktáraikban jelentős tartalékok képeztek. Ennek segítségével sikerült kivívott pozíciójukat megőrizniük, de a forgalomhoz képest indokolatlanul magas árukészlet, az eladási szervezet fenntartásának költségei és az eladásokért folytatott kielezett árverseny a franciaországi kivitelt veszteséggé tette.¹²

A mezőgazdaságigép-eladások deficitese volt ellenére a konjunktúra idején felduzzadt és máshol eladhatatlanná vált árukészleteiktől a gyártók igyekeztek megszabadulni. A kielezett konkurenciaharc miatt azonban csak alacsony áron tudtak túladni termékeiken. A Nemzetközi Gépkereskedelmi Rt. például a francia piacon a MÁVAG-cséplőgépek értékesítésén 1931 és 1935 között 1,2 millió pengőt veszített.¹³

Eladási szervezetének általános leépítése ellenére az EMAG Rt. nagy aktivitást fejtett ki Franciaországban és Olaszországban is. Francia területen gépeiket két helybeli kereskedelmi cég értékesítette toulouse-i és valence-i központtal. Elsősorban cséplőgépeiket és vetőmagtisztító gépeiket igyekeztek itt elhelyezni, ennek érdekében ezeket a francia gazdák igényeihez alakították. A magas eladási költségek miatt az EMAG Rt. 1934-ben felszámolta franciaországi üzleti tevékenységét, de a felvevőképesebb olasz piacon tovább folytatta azt.

A francia és az olasz piac felé fordulást az adósvédelmi rendelkezések hiánya és a részletre vásárló fogyasztók fizetési fegyelme is ösztönözte. Az utóbbit szemléltetik az EMAG Rt. inkasszóeredményei. A pesti cég 1932 ősze és 1933 tavasza között az esedékessé vált visszafizetéseknek Franciaországban 93, Olaszországban 87, Magyarországon 28, Romániában 3 és Bulgáriában 2 százalékát tudta behajtani.¹⁴

Az olasz mezőgazdasági termelés fellendülése a válság idején vonzotta a mezőgazdaságigép-gyártókat. Az EMAG Rt. olaszországi képviselétét 1932-ben saját kezébe véve növelni igyekezett eladásait. Miután a belföldi és a balkáni piac összeomlott, az e piacokon levő gépeket (idegen gyártmányú traktorok, saját cséplőgépek és vetőgé-

¹¹ OL. MÁH Z 58. 61. cs. 172. t. 5/b. A H-S-C-S Rt. mérleganalízisei, 1930—1943.

¹² OL. MÁH Z 58. 58. cs. 170. t. Jelentés a H-S-C-S Rt.-nél 1936-ban lefolytatott revízióról.

¹³ OL. Angol-Magyar Bank Okmánytár Z 96. 82. t. 4016 sz. Pro memoria. 1935. X. 2.

¹⁴ OL. PMKB Ipari Titkárság Z 36/200 cs. 107/3. i. sz. Revizori jelentés az EMAG Rt. 1932. üzleti évéről.

pek) ide csoportosították át. Hasonlóan járt el a Nemzetközi Gépkereskedelmi Rt. is, amely 1934-től az addigi vezérképviselői rendszer helyett közvetlen képviselők révén végezte kereskedelmi tevékenységét. A H-S-C-S Rt. számára is kiemelkedő fontosságú volt az olasz piac. 1933 áprilisában Milánóban kereskedelmi leányvállalatot alapítottak Italo H-S-C-S S. A. néven. Olaszországban értékesítették a törökországi és jugoszláviai raktáraikból átszállított traktorokat és cséplőgépeket. Az olaszországi értékesítéseket az 1935 januárjában bevezetett kontingens-rendszer fékezte le. A beviteli korlátozások ellensúlyozására képzett raktárkészlet itt is költségnövelő tényezőként hatott. A francia és az olasz piac traktoreladási forgalmához igazodó 25—30 darabos készlet helyett ugyanis 175—180 darabot raktároztak. A nehézségek ellenére 1933 áprilisa és 1936 vége között 135 traktort és 253 cséplőgépet értékesítettek Olaszországban, és ezzel a H-S-C-S Rt. exportforgalmából való részesedés az 1934. évi 2 százalékról 1936-ban 33 százalékra emelkedett. Az itt eladott H-S-C-S-termékek értéke egészen 1943-ig töretlenül nőtt, és a balkáni piac 1935-től kezdődő megélénkülése ellenére is Olaszország a gyár legfontosabb célországa maradt.

A H-S-C-S Rt. járt az élen az új, a magyar mezőgazdaságigép-exportőrök által még fel nem tárt piacok meghódításában is. Az európai országok közül Spanyolországba, Portugáliába 1934-től szállítottak traktorokat, de a politikai helyzet bizonytalansága, majd a spanyol polgárháború miatt a kivitelt leállították. Sikeresebb volt az Egyiptomba történő export (1934-ben 22, 1935-ben 15 darab traktor), ahol — az európai piachoz hasonlóan — a dömpingárakkal forgalmazó német cégekkel kellett felvenniük a versenyt. Ugyanez jellemezte az eladási körülményeket a Dél-afrikai Unióban is, ahová 1934-től indultak szállítmányok, és Ausztráliába is ekkor érkeztek meg az első H-S-C-S-termékek. A kiviteli forgalomban az Európán kívüli országok 1932 és 1934 között értek el magas részesedést. Ezt részben az oda irányuló szállítások növekedésével, de még inkább a hagyományos célországok felvevőképességének visszaesésével magyarázhatjuk. A délkelet-európai piacok újbóli megnyílása után azonban e távoli térségek jelentősége csökkent.

A forgalom lassú növekedése

A mezőgazdaságigép-gyártást a válságot követő és a második világháborút megelőző időszakban a nagyon lassú fejlődés jellemezte. Az 1930-as évek második felében elért eredmények az 1931 és 1935 közötti benuultséghez, az ágazati termelés csaknem teljes leállításához képest jelentettek javulást. A növekedés vontatottsága alapvetően a magyar mezőgazdaság felvevőképességének korlátozott voltából fakadt. Az agrártermékek árai az 1928. évi szint alatt maradtak. A gépesítés üteme a válság előtti időszakhoz képest lefékeződött, és egészen a háborús konjunktúráig igen alacsony volt. A mezőgazdaságigép-gyártás termelési értéke még 1938-ban is csak a 60 százalékát tette ki az 1929. évinek.¹⁵

A magyar mezőgazdaságigép-gyártás válsága a gépipar egyéb ágazataihoz képest elhúzódott. Hiába emelkedett a búza ára 1935-ben, hiába volt az 1936. évi jó termés,

¹⁵ A Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének statisztikai adatgyűjtése alapján. V.ö.: Magyarország közigazdasága az 1935. évről 330. old és ua. az 1938. évről 390. old.

a hazai kereslet lényeges növekedése nem következett be. A gazdák — a mezőgazdaság javuló jövedelmezősége ellenére — tartózkodtak a gépvásárlásoktól. Sokak szemében a gépek mint az eladósodás, az árverések okozói tűntek fel. Pedig a válság idején elmaradt javítások, szükséges cserék indokolttá tették volna az eszköz- és gépállomány felújítását, szükség esetén új felszerelések beszerzését. Az ágazat szempontjából az 1936. esztendő mégis a válságból való kilábalást hozta. A belföldi eladások már 1935-től lassú emelkedést mutattak.

A hazai fogyasztás növekedése kihatott a H-S-C-S Rt. eladási forgalmának területi megoszlására is. 1937-ben a mezőgazdasági gépek eladási forgalmából a magyar piac 41 százalékot tett ki. Az elért eredmény jelentős, mivel ez az arány egy évvel korábban még csak 27,2 százalék volt.¹⁶ A H-S-C-S Rt. tehát nem a háború következtében elvesztett exportlehetőségek miatt fordult a belföldi fogyasztók felé. A hazai piac bővülő felvevőképességének arányában ezt már 1937-ben megtette.

A magyar mezőgazdaság gépesítése azonban a harmincas évek végén is igen vontatottan haladt. A gazdasági felszereléseket gyártók jóval gyártási képességük alatt termelve is túltermelési gondokkal küszködtek. Az ágazat talpon maradásának nélkülözhetetlen biztosítéka továbbra is az export maradt. A mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalma 1935-ben 5,1 millió pengőt tett ki, ami a válság előtti, 1928. évi teljesítménynek (26,4 millió pengő) 19,3 százalékát jelentette. Az 1932. évi mélypontról induló forgalom növekedési üteme 1935 után lefékeződött. Az évtized második felében a legnagyobb forgalmat 1938-ban bonyolították le, közel 6,5 millió pengő értékben. A következő évben a nemzetközi feszültségek 5,7 millióra vetették azt vissza.

Az 1935 és 1939 közötti időszak forgalma csak a válság éveéhez képest mutat mérsékelt növekedést, az előző évtized konjunkturális időszakától messze lemaradt. Ezen öt évben nőtt a behozatal, de a megelőző öt év válságtól terhes forgalmához viszonyítva csökkent összes értéke, az 1930 és 1934 közötti 5,3 millió pengőről 2,1 millióra. (Lásd a 2. táblát.) Az összes import visszaesésének üteme az 1925 és 1939 közötti időszakot tekintve mérséklődött. A mezőgazdasági eszközök és gépek behozatala azonban még inkább vesztett korábbi jelentőségéből, hiszen a második világháború előtti években az összes külkereskedelmi forgalomnak mindössze 5,1—11,9 százalékát adta. Legmagasabb értéke 1939-ben is csak megközelítette a 0,7 millió pengőt, ami az 1928. évinek még tizenkilenced részét sem érte el. (Lásd az 1. táblát.) A mezőgazdasági eszközök és gépek importja kiegészítő jellegűvé vált: a magyar mezőgazdaságigép-gyártás termelési értékének 1938-ban mindössze 1,5 százalékát tette ki.

Az import alakulása 1935 és 1939 között a magyar gazdaságszervező szűkös vásárlóerejét, a beruházásoktól való tartózkodását jelezte. A külföldi cégek jó része eladási irodáit, képviselőit felszámolva visszahúzódott a magyar piacról. A behozatali országok közül Németország tovább növelte részesedését, 1938-ban az meghaladta a magyar mezőgazdaságigép-import felét. A német áruk behozatalát az oda kivitt agrártermékek ellentételezése tette indokolttá. A belföldi gyártóknak azonban éppen a nagy tömegben és olcsón szállító német cégek jelentették a legfőbb vetélytársat a

¹⁶ OL. MÁH Z 58. 61. cs. 172. t. 5/b. A H-S-C-S Rt. mérleganalízisei, 1937. XII. 31. és 1938. XII. 31.

hazai és a külföldi piacokon egyaránt. Fontos importország volt már a harmincas évek második felében Svédország, amelynek részesedése a válságot követően ugyan csökkent, de így is az importált gépek egyötödét szállította. Csehszlovákia a harmadik volt a behozatali országok sorában. Az Egyesült Államok részesedését az esetenként (1936-ban és 1939-ben) érkező nagyobb traktor- és aratógép-szállítmányok emelték meg. A Németországból érkező áruk között 1939-től az osztrák termékek is szerepeltek. Ausztriából 1935 és 1938 között az import 4,2—14,1 százaléka érkezett. A mezőgazdasági eszközök és gépek behozatala 1935 és 1938 között szinte teljes egészében (75—90%) az említett öt országból származott.

A behozott mezőgazdasági eszközök és gépek között a nagy értékű gépek aránya — legalábbis a gazdasági krízis hullámvölgyéhez képest — emelkedett. (Lásd a 4. táblát.) A traktor-, a cséplőgép- és az aratógépimport növekedése a mezőgazdasági nagyüzemek beruházási hajlandóságának a javulását jelezte a harmincas évek végén. A legkiegyensúlyozottabb továbbra is az ekeimport volt. Kedvező jelenség a vetőgépek és a betakarítógépek emelkedő behozatala. A mezőgazdasági eszközök és gépek importja azonban az évtized végén még így is igen alacsony szintet ért el.

1935 és 1939 között az exportált áruk értéke meghaladta ugyan a megelőző félévtizedét — 18,2 millió pengőről 26,4 millióra emelkedett —, de ezzel is csak a felét tette ki az 1925 és 1929 közötti évekének. A kivitel 1932. évi mélypontot követő növekedési üteme lefékeződött, és 1938. évi 6,1 millió pengős legmagasabb szintje is alig haladta meg a felét az 1928. évinek. Ugyanakkor a mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalmában a kivitel még meghatározóbbá vált. Az 1930-as évek végén az import növekedése ellenére sem jelentett többet az export értékének tizedrészénél.

A magyar mezőgazdaságigép-gyártás kiviteli többlete 1925 és 1939 között négyszereződött. 1930 és 1934 között az exporttöbblet a megelőző öt évhez képest 6,0 millió pengőről 12,8 millióra, majd 1935 és 1939 között 24,3 millióra emelkedett. Az utolsó öt évben a 4,3—5,6 millió pengős kiviteli többlet az összes forgalom 76,2—89,7 százalékát alkotta. A kivitel növekedése csak 1939-ben tört meg, amit részben a nemzetközi feszültség, részben a megélénkülő belföldi kereslet magyaráz.

A világgazdasági válság idején a H-S-C-S Rt., a nyugat-európai országokba irányuló kivitel segítségével tudta legalább a mezőgazdasági nagygépek gyártásának folytonosságát biztosítani. Ennek révén csökkentette felduzzadt árukészletét a MÁVAG és az EMAG Rt. is. A francia és az olasz piac kulcsfontosságát az 1930-as évek derekán is megőrizte. A legjelentősebb exportőr, a H-S-C-S Rt. franciaországi eladásainak növelésére alapította 1936-ban a La Rima S. A. Paris nevű leányvállalatát. Az ott bonyolított forgalom ezt indokoltá is tette, hiszen értéke 1935 és 1939 között elérte a 8,9 millió pengőt. A franciaországi vevők elsősorban a gyár traktorait vásárolták. Olaszországban viszont a cséplőgépek voltak keresettek. Az itt eladott áruk értéke az 1935—1939. években meghaladta a 8,3 millió pengőt. A H-S-C-S Rt. exportjából ez a két ország 42—55 százalékkal részesedett.¹⁷

Az 1930-as évek második felében a mezőgazdasági eszközök és gépek kivitelének legszembetűnőbb változását a délkelet-európai országok felértékelődése jelentette. Az

¹⁷ OL. MÁH Z 58. 61. cs. 172. t. 5/b. A H-S-C-S Rt. mérleganalízisei, 1930—1943 és uo. 56. cs. 169. t. Igazgatósági ülések jegyzőkönyvei, 1930—1939 alapján.

export ismét a hagyományos célországok felé fordult. A Romániába irányuló export már 1935-ben fellendült. Ezt követően a jugoszláviai, majd az évtized végén a bulgáriai export élénkült meg. A délkelet-európai térség ismét a legfontosabb felvevőpiaccá vált: 1935-ben a kivitelnek közel 30 százaléka, de 1939-ben már csaknem 59 százaléka került oda. (Lásd az 5. táblát.) A régiónak nemcsak az exportban elfoglalt részesedése kétszereződött meg, hanem a kiszállított áruk értéke is 1,4 millió pengőről 2,9 millióra nőtt. Ugyanakkor a többi európai országba irányuló kivitel 3,1 millió pengőről 1,7 millióra esett vissza. Részesedésük 64,1 százalékról 34,4 százalékra csökkent.

A magyar mezőgazdaságigép-gyártók a válság szorító körülményei miatt kényszerültek a délkelet-európai országok piacainak feladására. A nyugat-európai országokban magasabb járulékos költségek (az eladási szervezet fenntartása, a raktárköltségek, a propaganda, az üzletkötői jutalék) és a versenytársakénál magasabb eladási árak, illetve a fogyasztók által támasztott nagyobb igények a magyar gyártókat a számukra előnyösebb térségbe való visszatérésre ösztönözték.

A balkáni országokba irányuló exportot az államilag támogatott gépesítési programok is elősegítették. Romániában például 1936-ban vetőmagtisztítógép-akciót hirdettek, ami a H-S-C-S Rt. kivitelét mozdította elő. 1938-ban pedig kompenzációs üzlet keretében a magyar mezőgazdasági gépekért román fűrészárut szállítottak cserébe. A Budapesti Kereskedelmi- és Iparkamara is a balkáni export előmozdítására törekedett: 1937-ben az érintett cégek képviselőit és a bolgár külkereskedelmi hivatal megbízottját ültették tárgyalóasztalhoz; 1939-ben pedig az exportőrökhöz küldött kérdőívekkel a felmerülő nehézségek orvoslásához kívántak hozzájárulni.¹⁸ A délkelet-európai térség súlyának növekedését támasztják alá a H-S-C-S Rt. kiviteli adatai (lásd a 17. lábjegyzetben szereplő forrást): 1935 és 1939 között a Jugoszláviába szállított áruk értéke 6,3-szeresére (1,5 millió pengő) emelkedett. Románia esetében 2,4-szeresére (706 ezer pengő) és Törökország vonatkozásában 2,8-szeresére (736 ezer pengő).

A balkáni országokban a német cégek jelentették a magyar exportőrök legfőbb versenytársait. Az eladásokért folytatott konkurenciaharc egyenlőtlen feltételek mellett zajlott. A német termékek árai jóval alacsonyabbak voltak, ami egyrészt a tömeggyártás előnyeiből, másrészt az állami exporttámogatás nagyságából fakadt. Az utóbbinak köszönhetően gyártmányaikat a németországi árak alatt értékesítették. Így azok a magyar árucikkek termelői árán, esetleg annál is olcsóbban kerültek a fogyasztókhoz. A balkáni országok kormányai a Németországba irányuló élelmiszer-szállításaikból keletkezett külkereskedelmi többletet piacaiknak a német iparcikkek előtti megnyitásával igyekeztek csökkenteni, ami tovább rontotta a magyar termékek esélyeit.

A mezőgazdasági eszközök és gépek exportjában az Európán kívüli országok részesedése 6-7 százalékra esett vissza. Ugyanakkor az oda kivitt termékek értéke az 1930-as évek második felében viszonylag állandó szinten maradt, ami a magyar cégeknek (gyakorlatilag a H-S-C-S Rt.-nak) az ottani piacokon való megkapaszkodását bizonyítja.

¹⁸ OL. Budapesti kereskedelmi és Iparkamara Külkereskedelmi Osztály Z 196. l. cs. 15. A „Bulgária értekezlet” 1937. november 11-én tartották. A megbeszélésen többek között a bolgár vevők hitelképességének, a leva értékállóságának és a német cégek monopolhelyzetének a kérdése vetődött fel.

A magyar mezőgazdaságigép-export legjelentősebb tételeit változatlanul a nagy értékű, magas technikai színvonalat megtestesítő traktorok és cséplőgépek alkották. A modern erőgépek aránya a kivitelben meghaladta a cséplőgépekét, de a sorrend a belföldi fogyasztás növekedése miatt az évtized végére megfordult. A cséplőgépgyártóknak a hazai keresletnél jóval nagyobb termelési kapacitása ezt lehetővé is tette. Az említett két gép együtt 1935 és 1939 között 84,3—90 százalékkal részesedett a kivitelből, tehát a megélénkülő hazai értékesítési lehetőségek közepette is megőrizték vezető szerepüket. (Lásd a 6. táblát.)

A mezőgazdaságigép-export többi tételének aránya az 1920-as évek végi szinten mozgott. 1925 és 1939 között a magyar mezőgazdasági eszközök és gépek kivitelének összetételét vizsgálva elmondhatjuk, hogy a nagy múltú cséplőgépgyártás mellé felövő traktorgyártás révén e két exportképes termék uralta azt.

A világháború hatása a forgalom alakulására

Az 1938-tól kibontakozó háborús konjunktúra a mezőgazdaságigép-gyártásra is kedvező hatással volt. A mezőgazdaság vásárlóereje a jó termésű éveknek és a kibővülő értékesítési lehetőségeknek köszönhetően növekedett. Javult a beruházási hajlandóság. A gépesítést ösztönözte a katonai behívások és a mezőgazdasági munkásság fokozott városba áramlása teremtette munkaerőhiány is.

Az ország területgyarapodása kitágította a belföldi fogyasztók körét. A visszakerült felvidéki területeken a gyártók már 1938-ban megkezdték piacszervező munkájukat, de a tényleges eladásokat csak a következő év őszére várták. A kárpátaljai, erdélyi és délvidéki területek is elsősorban a belföldi felvevőpiacot tágították, hiszen jelentős gyártó itt sem üzemelt.

A belföldi mezőgazdasági eszköz- és -gép-eladások értéke 1940-ben 35 millió pengőre rúgott, és az a következő évben körülbelül 20 százalékkal emelkedett. 1942-ben a forgalom tovább nőtt. Az értékesített áruk értéke meghaladta az 50 millió pengő körüli termelést.¹⁹ A gyártók ekkor a korábbi években felhalmozódott raktárkészleteiket is értékesítették.

A belföldi eladási forgalom növekedését tükrözik a H-S-C-S Rt. üzleti eredményei is. A cég mezőgazdasági eszközök és gépek értékesítéséből származó bevételei 1939 és 1942 között jelentősen, az 1939-ben elért 16,8 millió pengőről 1943-ban 29,2 millióra nőttek. A hazai fogyasztóktól folyt be az eladott termékek értékének 1939-ben 49,8, 1943-ban 65,8 százaléka. Megjegyzendő, hogy az utóbbi évben az export hirtelen felfutása a belföldi piac arányát, amely 1942-ben már 80,8 százalékot tett ki, visszavette.²⁰

A mezőgazdasági gépek iránti élénk kereslet a termelés fokozására sarkallt. Az ágazat termelésének értéke az 1938. évi 28,7 millió pengőről 1941-ben körülbelül 42 millióra és 1942-ben mintegy 50 millióra emelkedett.²¹ A termelés lendülete azonban

¹⁹ OL. H-S-C-S Rt. Titkárság Z 450 35. cs. 286. t. 1942 évi helyzetjelentés a magyar mezőgazdasági gépiparról. Budapest. 1943. április 27. (a továbbiakban: Helyzetjelentés 1942). A jelentéseket a H-S-C-S Rt. vezérigazgató-helyettese, *Berczik László* mint a MVGOE malom- és mezőgazdasági gépipari szakosztályának az elnöke készítette.

²⁰ OL. MÁH Z 58. 61. cs. 172. t. 5/b. A H-S-C-S Rt. mérleganalízisei az 1939 és 1942 közötti évekről.

²¹ Magyarország közgazdasága az 1938. évről. 390. old. és OL. H-S-C-S Rt. Titkárság Z 450. 35. cs. 286. t. Helyzetjelentés, 1942.

1943-ban megtört. A háborús igények kielégítése érdekében az Ipari Anyaghivatal a Földművelésügyi Minisztériummal karöltve 1942 végén meghatározta a következő évben gyártandó mezőgazdasági eszközök és gépek fajtáit és mennyiségét. Anyagot csak az előírt termékek előállításához biztosítottak.²² A kötött gazdálkodás bevezetésével a termelés 1943-ban és 1944-ben a hivatalosan megszabott keretek között folyt, ami visszahatott az eladási forgalomra is.

1940 óta a mezőgazdasági gépek értékesítésének gondjai megszűntek. Az export visszafogása és az import fokozása ellenére sem lehetett a kínálatot meghaladó keresletet kielégíteni. Ennek következtében már 1940-ben átmeneti és csak egyes termékeket érintő, de 1943-ban már általános áruhiány keletkezett.

A termelés központi szabályozása maga után vonta az elosztást is. A kormány 1943 márciusában felállította a „Gépelosztó Bizottságot”. A bizottság bírálta el a beérkezett gépmegrendeléseket, és állapította meg a szállítások sorrendjét. Az engedélyezési eljárásba a traktorokat, a traktorszkökeket, a cséplőgépeket, az aratógépeket, a kazlázógépeket, a stabil motorokat, a géppel hajtott vetőmagtisztító gépeket, a silótöltő szecskavágó gépeket és a takarmányzúzó gépeket vonták be. A megnövekedett keresletre jellemző, hogy 1943 májusa és 1944 júniusa között tizenegyezer gépigénylés érkezett a bizottsághoz.²³ Még 1943-ban sor került a vetőgépek elosztásának szabályozására is.

A gyártók az előre megadott tervszámok szerint dolgoztak, és eladási szervezeteik szinte kizárólag a kormányzati szervek, intézmények és társadalmi szervezetek megrendeléseinek adminisztrációját intézték. A külkereskedelmi forgalmat is az ország háborús erőfeszítéseinek szolgálatába állították. A mezőgazdasági eszközök és gépek 1940 és 1944 közötti külkereskedelmi forgalmáról nincsenek részletes statisztikai adatok. A rendelkezésre álló források szerint a külkereskedelem jellege lényegesen megváltozott.

A háborús körülmények között a mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalmának tendenciája megfordult: a világgazdasági válság nyomán súlytalanná vált import a gépbeszerzés fontos forrása lett. A magyar mezőgazdaságigép-gyártás exportjának meghatározó szerepe elhalványult. A korábbi exportterületek egy része az ország területgyarapodása következtében a belföldi forgalmat erősítette, amihez a háborús konjunktúra teremtette keresletnövekedés társult. A kivitel visszafogása miatt a mezőgazdasági eszközök és gépek külkereskedelmi forgalma értékét tekintve már 1939-ben 11,4 százalékkal csökkent, és ez a folyamat a következő évben felgyorsult. A behozatal növekedése nem tudta ellensúlyozni az export visszaesését.

A hazai piac a belföldi termelést meghaladó mennyiségű áru felvételére vált képesé. Mivel a hadiipari termelésbe bekapcsolódó gyártók a keresletet nem tudták kielégíteni, ezért az importra feltétlenül szükség volt. A behozatal mennyiségét tekintve 1939-től egészen 1943-ig növekedett, és 1944-ben is közel nyolcszorosát tette ki az 1938. évinek.²⁴ A háborús viszonyok közepette nem nyílt lehetőség a teljes hiányzó mennyiség behozatalára, de sikerült az importot növelni: 1939-ben még az előző évi mennyiséget alig meghaladó mértékben, de 1940-ben már az 1938. évi szintet 61

²² Az 1943. évi termelési programot az Ipari Anyaghivatal 1942. XII. 31-i határozata állapította meg.

²³ Az Országos Mezőgazdasági Kamara évi jelentése az 1942. évi közgyűlés elé. Budapest. 1944. 180—181. old.

²⁴ Magyarország külkereskedelme, 1919—1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1961. 205 old.

százalékkal teljesítették túl. A behozott 4668 mázsa termék döntő többsége, 58,3 százaléka Németországból származott, amihez a Cseh-Morva protektorátus járult még hozzá jelentősebb mennyiséggel (38,9%). A harmadik importáló ország Svédország volt, de onnan csak elenyésző mennyiségű áru érkezett, az összes forgalomnak 2,8 százaléka.²⁵ Az említett országok maradtak a világháború alatt a mezőgazdasági eszközök és gépek külföldi szállítói. Németország kiemelkedő szerepet játszott, mivel a német katonai vezetés szempontjából a mezőgazdasági gépek nem minősültek elsődleges fontosságú árunak, ezért a mezőgazdasági gépek kivitele 1943-ig csaknem zökkenőmentes volt. 1943 nyarán nemcsak az egyre növekvő német külkereskedelmi passzívum sürgette a német gépek magyarországi behozatali kontingensének emelését, hanem a hazai mezőgazdaságigép-gyárak egyre nehezebbé váló anyagellátása is. A kontingens emelésére azonban nem kerülhetett sor. Sőt, a német fél 1944-ben már az eredeti megállapodásban rögzített mennyiséget sem tudta szállítani. Ezzel szemben 1944 szeptemberében tárgyalásokat kezdtek arról, hogy a gépek helyett nyersanyagot szállítanak itteni feldolgozásra.²⁶ Svédország mint semleges állam most is részt vállalt a magyar gépimportból. Az importot élelmiszer-szállításokkal kompenzálták. A svéd import mennyisége 1941-ben 13 427, 1942-ben 21 892 és 1943-ban 24 110 mázsa volt.

A mezőgazdasági eszközök és gépek behozatala 1942-től a magyar gépimport legjelentősebb tételévé vált. Még 1944-ben is 22 397 mázsát tett ki, ami azért figyelemre méltó, mert a gépipari termékek többi cikksorozatjának behozatali mennyisége az előző évihez képest ekkor meredeken zuhant.²⁷ A világháború alatt tehát a mezőgazdaságigép-import a belföldi gyártást kiegészítve segítette a gépek iránti fokozott kereslet kielégítését.

Ezen évek mezőgazdaságigép-exportjáról nincsenek megbízható adataink. Annak alakulását a legnagyobb exportőr, a H-S-C-S Rt. forgalma alapján mégis rekonstruálni lehet, hiszen ez a gépgyár teljesítette a háború idején a magyar kivitelnek több mint 90 százalékát. 1940-ben a kiscei cég külföldi szállításainak értéke 20 százalékkal esett vissza. Ugyanis exportterületeinek nagy részét kockázatosnak ítélve, a kivitelt igyekezett a biztonságosabbnak tartott piacok felé, az Európán kívüli és a nyugat-európai országok helyett a balkáni államokba és Olaszországba irányítani.²⁸ A legjelentősebb forgalomemelkedést 1940-ben Jugoszlávia vonatkozásában érték el (22%), ugyanakkor értékét tekintve az olasz vevőkhöz került a legtöbb termék, az összes 40 százaléka. Látványosan összeomlott a franciaországi export: 1939-ben még 1,8 millió pengőt tett ki, de a következő évben már csak 572 ezret. Az exportpiacok összeszűkülése ellenére a H-S-C-S Rt. 1942-ben tíz és még 1943-ban is hét országba szállított mezőgazdasági gépeket. A kivitt áruk azonban igen egyenlőtlenül oszlottak meg az egyes országok között. Az export értékének 1942-ben 62 százaléka, 1943-ban 48 százaléka Olaszországba került. Ugyanezekben az években Szlovákiába 12, illetve 14 százaléka, Törökországba 1, illetve 21 százaléka, Bulgáriába 6, illetve 10 százaléka.²⁹

²⁵ Magyar külkereskedelmi zsebkönyv. Budapest. 1941. 185. old.

²⁶ OL. H-S-C-S Rt. Z 450. 35. cs. 286. t. Feljegyzés a német anyagokból készítendő mezőgazdasági gépek gyártásvállalása ügyében. Megbeszélés a Földművelésügyi Minisztériumban. Kispest. 1944. IX. 14.

²⁷ Magyarország külkereskedelme, 1919—1945. Budapest. 1961. 205. old.

²⁸ Lásd a 17. jegyzetet és OL. MÁH. Ügyvezető igazgatóság Z 58. 57. cs. 170. t. Jelentés a H-S-C-S Rt. helyzetéről 1939 és 1943 között.

²⁹ OL. H-S-C-S Rt. Z 450. 35. cs. 185. t. Eladási forgalom az 1942. és 1943. üzletekben. Budapest. 1944. május 15.

A világháború éveiben ez a négy ország részesedett 89 százalékban a magyar mezőgazdaságigép-kivitelből. A térség célországai közül kiesett Jugoszlávia. Ugyanis Bácska, a baranyai háromszög és a Muravidék ismét belfölddé vált, a Bánság pedig német megszállás alá került. Románia és Magyarország viszonya a második bécsi döntés után elhidegült, ami a külkereskedelmi forgalmat 1942-ig visszavetette. 1943-ban újra megindultak a szállítások: a H-S-C-S Rt. 458 ezer pengő értékben (az összes 5 százaléka) adott el gépeket Romániába.

Az exportpiacok szűkülése nem járt keresletcsökkenéssel. A háborús konjunktúra következtében szinte korlátlan értékesítési lehetőségek nyíltak a magyar mezőgazdaságigép-kivitel előtt. Ráadásul a régióban korábban meghatározó szerepet játszó német cégek konkurenciája kevésbé éreztette a hatását. A belföldi szükséglet kielégítése érdekében 1942 decemberében rendeletileg előírták az árukiajánlás előzetes engedélyeztetését, és 1943 második felétől a kivitt már csak esetenként engedélyezett kompenzációs üzlet formájában lehetett bonyolítani. A Szlovákiába exportált gépek ellenében például fát, Románia esetében kukoricát hoztak be.

A mezőgazdaságigép-export az 1940 és 1942 közötti visszaesés után 1943-ban hirtelen emelkedni kezdett: a kiszállított áruk mennyisége 50 százalékkal meghaladta az előző évit. A kivitel fokozása az ország háborús erőfeszítéseinek szolgálatában a nyersanyagellátás biztosítását célozta. Törökországból például az államközi kompenzáció keretében a mezőgazdasági gépekért vasat, rezet és pamutot szállítottak ellentételezésként.³⁰

*

A XIX. század második felében kiépülő magyar mezőgazdaságigép-gyártás biztos hátteret nyújtott a kapitalizálódó mezőgazdaság gépesítéséhez. A dualizmus korában az ágazat a hazai gépipar egyik meghatározó területévé vált. Kialakulása csaknem egy évszázaddal maradt el az úttörő szerepet játszó nagy-britanniai mezőgazdasági gépgyártásától. Korántsem volt azonban jelentős időbeli hátrányban a térség országaival szemben. A német, a cseh, a morva, az osztrák és a magyar mezőgazdaságieszköz- és -gépgyártás közel egyidőben indult. Ugyanakkor a lengyelországi, az oroszországi és a balkáni országokbeli birtokosok termelésük gépesítéséhez a szükséges felszereléseket — a belföldi gyártás lényegében teljes hiánya miatt — szinte kizárólag külföldről szereztek be.

A korszerű eszközök és gépek beszerzési forrásait illetően sajátos helyzet jellemezte a régiót. Németország jelentős mennyiségű brit és egyesült államokbeli gépet importált, ugyanakkor fokozta kivitelét az Osztrák—Magyar Monarchiába, Oroszországba és a balkáni országokba. A Monarchia Lajtán túli részén az angolszász és a német import termékek mellett saját gyártmányaikat is használták, amelyeket sikerrel helyeztek el Magyarországon és a délkelet-európai országokban is. Magyarország egyrészt az említett országok mezőgazdasági eszközeinek és gépeinek belföldi térfoglalása, másrészt mezőgazdaságigép-gyártásának a hazai fogyasztást egyes árucikkek esetében meghaladó termelése következtében maga is kiviteli országgá vált. A magyar

³⁰ OL. H-S-C-S Rt. Titkárság Z 450. 35. 286. t. Helyzetjelentés, 1943.

termékek a számottevő mezőgazdaságigép-gyártással nem rendelkező Oroszországban és a délkelet-európai országokban, illetve Dalmáciában és Galíciában találtak vevőkre.

A két világháború között a magyar mezőgazdaságigép-gyártás helyzetét mindvégig a hazai piac szűkössége és a keresletet meghaladó gyártási kapacitás jellemezte. Az ágazat túlméretezettségéből adódó nehézségek könnyítését jelenthette volna a Délkelet-Európába irányuló fokozottabb kivitel. A számottevő mezőgazdaságigép-gyártással nem rendelkező közeli országok (Jugoszlávia, Románia, Bulgária, Görögország, Törökország) felvehették volna a magyar termékeket. Ezen országok elzárkózó magatartása, a kereskedelmi szerződések hiánya, az ottani fogyasztók korlátozott felvevőképessége és az említett térség piacaiért folytatott kiélezett nemzetközi verseny miatt a magyar gyártók azonban nem építhették termelésüket a délkelet-európai kivitelre.

Az infláció ösztönözte beruházások és a huszas évek második felének mérsékelt konjunktúrája átmenetileg növelte a belföldi fogyasztást, de a válság hatására rohamosan csökkenő mezőgazdasági vásárlóerő szinte maga alá temette a hazai mezőgazdaságigép-gyártást. A szélesre nyíló agrárrolló és a gazdaságvédelmi intézkedések tovább rontották az ágazat esélyeit. Nemcsak a bel- és külpiaci értékesítési lehetőségek csökkentek minimálisra, hanem a korábbi hitelre történő eladások esedékes kamatai és tőketörlesztő részletei is befagytak.

Az agrártársadalom vásárlóerejétől függő mezőgazdaságigép-gyártás válsága — szemben a gépipar más területeivel — áthúzódott a harmincas évek második felére is. Az évtized végén megélnékülő beruházási hajlandóság azonban az ágazat termelési és értékesítési eredményeinek csak nagyon lassú növekedésével járt. A belföldi és a balkáni piac mérsékelt kereslete a termelésüket szüneteltető vállalatokat aktiválta, ami rontotta az ágazat kapacitáskihasználtságát. A mezőgazdaságigép-gyárak eladási forgalma csak a háborús konjunktúra teremtette kedvező értékesítési lehetőségek idején érte el az 1929. évi szintet.

A két világháború közötti korszakban a magyar mezőgazdaságigép-gyártók megkezdték a traktorok gyártását. A H-S-C-S Rt. az izzófejes nyersolajtraktorok nemzetközileg is elismert fejlesztőjévé és gyártójává vált. A traktorgyártással összefüggésben meghonosították a különféle traktorszkezművek készítését is. Nemzetközi szempontból is figyelmet érdemlő a magyarországi cséplőgépgyártás, amely sikeresen ötvözte az észak-amerikai műszaki eredményeket az európai hagyományokkal. A magyar gazdasági eszközök és gépek korszerűségének, magas technikai színvonalának bizonyítéka, hogy azok a világ vezető mezőgazdaságigép-gyártóinak termékeivel elárasztott nyugat-európai piacokon is vevőkre találtak.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdasági gép külkereskedelem. Történeti statisztika.

РЕЗЮМЕ

Автор вот уже в своем третьем очерке занимается внешнеторговым оборотом сельскохозяйственных машин Венгрии. (Прожние очерки см. в № 3 за 1993 год, стр. 245—266 и № 10 стр. 827—840 настоящего журнала.)

В настоящем очерке рассматриваются кризисный период 1930 годов и конъюнктурный период второй мировой войны и основываясь на тщательном архивном исследовании автор описывает важнейшие индикаторы этой существенной отрасли.

SUMMARY

This is the author's third paper focusing on the foreign trade of agricultural machines. (See also *Statistical Review*, 1993 No. 3, 245—266 p. and 1993 No. 10, 827—840 p.)

The present paper deals with the crisis period of the 1930's and the boom connected to the Second World War. The analysis of the main characteristics of this important sector is based on thorough archival research.

A FŐVÁROSI LAKÁSÉPÍTÉSI KEDV VÁLTOZÁSA

A lakásépítések száma Budapesten 1993-ban tovább csökkent, a használatba vett lakások száma 3553, 276-tal, illetve 7 százalékkal kevesebb volt az előző évinél. Országosan ennél nagyobb arányú, 19 százalékos visszaesés következett be. Ennek megfelelően az összes épített lakásból az előző évinél nagyobb, a népesség-szám szerinti súlynál azonban kisebb hányad jutott a fővárosra. 1993-ban Budapesten ezer lakosra 1,8 épített lakás jutott, ami az 1981—1985. évi átlagnak egynegyede, de az 1990. évinek is alig több mint fele.

1. tábla

A Budapesten épített lakások számának alakulása

Év/időszak	Az épített lakások száma			
	darab	az előző időszak százalékában	az országos százalékában	ezer lakosra számítva
1981—1985. évi átlag	14 881	—	20,1	7,3
1986—1990. évi átlag	8 944	60,1	16,4	4,4
1990	6 985	78,1	16,0	3,5
1991	4 816	68,9	14,5	2,4
1992	3 829	79,5	14,8	1,9
1993	3 553	92,8	17,0	1,8

A lakásépítkezések mérséklődése jórészt a fizetőképes kereslet csökkenésére vezethető vissza. Ezt jelzi, hogy az elmúlt évben kért, illetve kiadott 3,6 ezer új építési engedély egyezéssel kevesebb volt az 1992. évinél. A pénzügyi források elégtelenségére utal az is, hogy az el nem kezdett vagy megghiúsult lakásépítkezések száma az előző évi 1,1 ezerről 1,9 ezerre emelkedett. 1993 végén Budapesten összesen 14,8 ezer lakás állt kivitelezés alatt, 6 százalékkal kevesebb az egy évvel korábbinál. Ezt figyelembe véve a lakásépítések élénkülése 1994-re sem valószínűsíthető.

A lakásépítkezések száma és a lakosság számához viszonyított aránya kerületenként eltérő volt. Az elmúlt évben a legtöbb lakást — 571-et, illetve 559-et — a II. és a XVIII. kerületben hozták létre, és az ezer lakosra jutó épített lakások száma is itt volt a legmagasabb, 5,8, illetve 5,5. A XIII. kerületben 245, a XIV.-ben 369, a XVII.-ben 268 lakás létesült, az ezer lakosra jutó épített lakások száma a kerületekben 1,9 és 3,5 között mozgott. A VI. kerületben nem épült lakás, az V.-ben is csupán 6, további négy kerületben (I., XV., XIX., XXI.) pedig 45—60.

A lakásépítésekben 1993-ban is a természetes személyek (lakosság) játszották a fő szerepet, sőt részese-désük az 1992. évi 56-ról 61 százalékra nőtt. 1993-ban a lakosság összesen 2156, az 1992. évinél 20-szal több lakást építtetett, néhány kivétellel saját használatra. A döntő részben piaci értékesítésre építő gazdasági szervezetek az 1992. évinél 148-cal kevesebb, összesen 1166 lakást, az összes épített lakás 33 százalékát hozták létre. A helyi önkormányzatok 173, a költségvetési szervek pedig 41 lakást építtettek, az 1992. évi 310-zel, illetve 51-gyel szemben. (Lásd a 2. táblát.)

Az önkormányzati lakásépítkezések többnyire — de részben a gazdálkodó szervezetek építkezései is — lakótelepi beruházások keretében valósulnak meg. Mivel az 1980-as évtized második felében nagyobb

lakótelepi beruházás a fővárosban nem indult, a korábban megkezdettek pedig többségükben már befejeződtek, az itt átadott lakások száma nagyon visszaesett. Amíg az 1970-es években évi átlagban több mint 11 ezer, de még az 1980-as években is mintegy 5 ezer lakást adtak át a lakótelepeken, addig az utóbbi három évben alig félezeret. Jóllehet 1993 végén még 22 lakótelepi beruházáson folytak munkálatok, az 55,4 ezer előirányzott lakótelepi lakásból 52,2 ezret már átadtak, a felépítendő további 3,2 ezer lakás pedig a következő évek lakásfejlesztésében már nem játszik jelentős szerepet.

2. tábla

Az épített lakások számának megoszlása építetők és az építés célja szerint

Építető	Az épített lakások száma		Az értékesítés	A bérbeadás	A szolgálati használatbaadás	A saját használat
	1992-ben	1993-ban				
Helyi önkormányzat	310	173	38,2	61,8	—	—
Központi költségvetési szerv	51	41	24,4	—	75,6	—
Gazdasági szervezet	1314	1166	90,9	0,4	1,3	3,4
Ezen belül: lakásépítő szövetkezet	167	213	81,2	—	—	18,8
Természetes személy (lakosság)	2136	2156	1,3	0,1	—	98,5
Egyéb építető	18	17	—	—	52,9	47,1
Összesen	3829	3553	32,8	3,2	1,5	61,1

A rohamosan növekvő lakásépítési költségekkel összefüggésben a lakásépítésekben évről évre nagyobb hányadot tesznek ki a meglévő épületek bővítése, átalakítása útján létrehozott, az új építésnél lényegesen kisebb ráfordítást igénylő lakások. Ezek száma 1993-ban —az előző évinél 32-vel több (713) volt, ami az összes épített lakás egyötödét jelentette. Az épületbővítéseknél a tetőtér- (padlástér-) beépítést alkalmazták a leggyakrabban, így módon összesen 355 lakás létesült.

Az épített lakások nagyság szerinti összetételében az egy-, illetve másfél szobás lakások irányába következett be jelentős eltolódás (11-ről 15, illetve 9-ről 11 százalékra növekedés), változatlan maradt az átlagosnál jóval nagyobb (legalább 4,5 szobával rendelkező) lakások aránya. Jelentősen csökkent (36-ról 32 százalékra) a 2,5 és 3 szobás lakások aránya, míg a 2 szobások és a 3,5 és 4 szobások részesedése egy százalékponttal (egyenként 17 százalékra) csökkent. A 3-nál kevesebb szobaszámú lakások átlagos alapterülete kisebb, az ennél több szobásaké nagyobb volt 1993-ban, mint 1992-ben. A nagylakások közül legjobban — 9 négyzetméterrel — a 4-nél több szobásak átlagos alapterülete nőtt; az itt lakók átlagosan 173 négyzetméteren élnek, 4,4-szer akkora területen, mint az egyszobás lakások lakói. Az 1993-ban épített összes lakás átlagos alapterülete — jórészt a kislakások arányának növekedése miatt — csökkent, az 1992-ben készült lakásokra jellemző 89-cel szemben 85,6 négyzetméter volt.

Az épített lakások szobaszám szerinti összetétele 1993-ban is a családi házak esetében volt a legkedvezőbb. Ebben az építési formában létrehozott lakásoknak mintegy fele legalább 3,5 szobával épült. A családi házak lakásainak átlagos alapterülete is növekedett (107-ről 111 négyzetméterre), s 1993-ban 43 négyzetméterrel volt nagyobb, mint a más építési formában létesítettek.

Az 1993-ban épített lakások — akárcsak az előző évben átadottak — magas felszereltségűek voltak. Valamennyi lakás fürdőszobával vagy mosdóhelyiséggel (minden ötödik lakás két fürdőszobával vagy fürdőszobával és zuhanyozóhelyiséggel) létesült, és szinte valamennyi köz- vagy házi csatornával ellátott volt, a vezetékes gázhálózatba bekapcsoltaké pedig 96 százalékot tett ki. A lakások túlnyomó többségében korszerű egyedi központi vagy etázsűtés biztosítja a hőellátást, 96 százalékukban földgáz fűtéssel. Az új épületekben létesített lakások kétharmadához gépkocsitárolót is építettek.

1993-ban Budapesten 832 lakást szüntettek meg, 210-zel többet, mint egy évvel korábban. A megszünt lakások 57 százaléka önkormányzati, kétötöde személyi tulajdonú volt. Egyharmadukat avulás miatt

szanálták, 47 százalékuknál lakásépítés, lakások műszaki megosztása vagy összevonása volt a megszűnés oka.

A főváros lakásállománya 1993-ban az építkezések és lakásmegszűnések egyenlegeként 2,7 ezer lakással gyarapodott, és az év végén megközelítette a 810 ezret. Száz lakásra 247 lakos jutott, az egy évvel korábbinál 2-vel, az 1990. év végénél 5-tel kevesebb. A lakásállományon belül — döntő részben a bérlakás- eladások következtében — a személyi tulajdonú lakások száma és aránya tovább emelkedett. 1993-ban 40,1 ezer önkormányzati tulajdonú lakást vásárolt meg a lakosság, az előző két évinél (47—47 ezer) kevesebbet, az 1990. évinél (22 ezer) lényegesen többet. 1993 végén a személyi tulajdonú lakások aránya a 4 évvel korábbi 47 százalékkal szemben már 67 százalék körül mozgott. 1993 folyamán is túlnyomó részben összkomfortos és komfortos lakások kerültek a lakosság tulajdonába, átlagosan a becsült forgalmi értéknek egyötöde körüli áron.

B. K.

PILLANATKÉP A FŐVÁROS ÁLTALÁNOS ÉS KÖZÉPFOKÚ ISKOLÁIRÓL

1993-ban a főváros általános iskoláiban az oktatás tárgyi feltételei — az 1980-as évek eleje óta tartó tendenciának megfelelően — tovább javultak, s ebben a tanulók létszámának csökkenése is közrejátszott.

Az 1993/94. tanév elején Budapesten 391 általános iskolában 159,5 ezren, az egy évvel korábbinál 4,6 százalékkal kevesebben tanultak. Az előző tanév kezdete óta összességében 8-cal gyarapodott a fővárosi általános iskolák száma. Ez a növekedés azonban szinte teljes egészében az egyházi, illetve az alapítványi iskolák körének bővüléséből adódott; számuk az előző tanév elejéhez képest 7-tel 25-re nőtt. (11 iskolának egyház, 14-nek pedig alapítvány a fenntartója.)

Az általános iskolák osztálytermi célra használt helyiségeinek száma 37-tel 7125-re nőtt. Ezen belül azonban a váltakozva használt osztálytermek és a szükségtermek száma és aránya számottevően tovább csökkent. Az egy osztályteremre jutó tanulók száma 24-ről 22-re mérséklődött. A néhány évvel ezelőtt még jellemző zsúfoltság általában már teljesen megszűnt, ma már a kerületek között nincs említésre méltó különbség e tekintetben.

1. tábla

Az általános iskolák fontosabb adatai

Tanév eleje	Tanulók	Osztály- termek	Pedagó- gusok	Egy pedagó- gusra	Egy osztályra	Egy osztály- teremre
	száma			jutó tanulók száma		
	Összesen					
1992/93 .	167 290	7 088	13 975	12	24	24
1993/94 .	159 543	7 125	14 028	11	23	22
	Ebből egyházi, alapítványi					
1992/93 .	2 079	119	226	9	21	17
1993/94 .	3 337	184	335	10	21	18

Az oktatás tárgyi feltételei mellett a személyi feltételek is javultak, a tanulólétszám csökkenése az általános iskolai pedagógusok számának kismértékű növekedésével párosult. A törzspedagógus-állomány gyarapodása a szakos képesítésű és pedagógiai végzettséggel nem rendelkező pedagógusok számának növekedése és a tanítói képesítésűek számának csökkenése mellett következett be.

Az 1993/94-es tanévben 30,7 ezer diák, az általános iskolai tanulók mintegy ötöde szakosított tanterv szerint tanul, többségében ének-zene, illetve testnevelés szakon. Az idegen nyelv kötelező jellegű oktatásá-

szanálták, 47 százalékuknál lakásépítés, lakások műszaki megosztása vagy összevonása volt a megszűnés oka.

A főváros lakásállománya 1993-ban az építkezések és lakásmegszűnések egyenlegeként 2,7 ezer lakással gyarapodott, és az év végén megközelítette a 810 ezret. Száz lakásra 247 lakos jutott, az egy évvel korábbinál 2-vel, az 1990. év végénél 5-tel kevesebb. A lakásállományon belül — döntő részben a bérlakás- eladások következtében — a személyi tulajdonú lakások száma és aránya tovább emelkedett. 1993-ban 40,1 ezer önkormányzati tulajdonú lakást vásárolt meg a lakosság, az előző két évinél (47—47 ezer) kevesebbet, az 1990. évinél (22 ezer) lényegesen többet. 1993 végén a személyi tulajdonú lakások aránya a 4 évvel korábbi 47 százalékkal szemben már 67 százalék körül mozgott. 1993 folyamán is túlnyomó részben összkomfortos és komfortos lakások kerültek a lakosság tulajdonába, átlagosan a becsült forgalmi értéknek egyötöde körüli áron.

B. K.

PILLANATKÉP A FŐVÁROS ÁLTALÁNOS ÉS KÖZÉPFOKÚ ISKOLÁIRÓL

1993-ban a főváros általános iskoláiban az oktatás tárgyi feltételei — az 1980-as évek eleje óta tartó tendenciának megfelelően — tovább javultak, s ebben a tanulók létszámának csökkenése is közrejátszott.

Az 1993/94. tanév elején Budapesten 391 általános iskolában 159,5 ezren, az egy évvel korábbinál 4,6 százalékkal kevesebben tanultak. Az előző tanév kezdete óta összességében 8-cal gyarapodott a fővárosi általános iskolák száma. Ez a növekedés azonban szinte teljes egészében az egyházi, illetve az alapítványi iskolák körének bővüléséből adódott; számuk az előző tanév elejéhez képest 7-tel 25-re nőtt. (11 iskolának egyház, 14-nek pedig alapítvány a fenntartója.)

Az általános iskolák osztálytermi célra használt helyiségeinek száma 37-tel 7125-re nőtt. Ezen belül azonban a váltakozva használt osztálytermek és a szükségtermek száma és aránya számottevően tovább csökkent. Az egy osztályteremre jutó tanulók száma 24-ről 22-re mérséklődött. A néhány évvel ezelőtt még jellemző zsúfoltság általában már teljesen megszűnt, ma már a kerületek között nincs említésre méltó különbség e tekintetben.

1. tábla

Az általános iskolák fontosabb adatai

Tanév eleje	Tanulók	Osztály- termek	Pedagó- gusok	Egy pedagó- gusra	Egy osztályra	Egy osztály- teremre
	száma			jutó tanulók száma		
	Összesen					
1992/93 .	167 290	7 088	13 975	12	24	24
1993/94 .	159 543	7 125	14 028	11	23	22
	Ebből egyházi, alapítványi					
1992/93 .	2 079	119	226	9	21	17
1993/94 .	3 337	184	335	10	21	18

Az oktatás tárgyi feltételei mellett a személyi feltételek is javultak, a tanulólétszám csökkenése az általános iskolai pedagógusok számának kismértékű növekedésével párosult. A törzspedagógus-állomány gyarapodása a szakos képesítésű és pedagógiai végzettséggel nem rendelkező pedagógusok számának növekedése és a tanítói képesítésűek számának csökkenése mellett következett be.

Az 1993/94-es tanévben 30,7 ezer diák, az általános iskolai tanulók mintegy ötöde szakosított tanterv szerint tanul, többségében ének-zene, illetve testnevelés szakon. Az idegen nyelv kötelező jellegű oktatásá-

ban ebben a tanévben — az év eleji adatok szerint — 111,9 ezer fő, a tanulók 70 százaléka részesül. Emellett 3,9-3,9 ezren szakosított, illetve fakultatív tárgyként tanulnak valamilyen idegen nyelvet. A kötelező nyelvi képzésben részt vevők közel háromötöde első idegen nyelvként angolul, s mintegy egyharmada németül tanul.

A napközi otthont továbbra is a tanulók közel kétötöde veszi igénybe, a korábbiakhoz hasonlóan túlnyomórészt alsó tagozatos diákok.

Az 1993-ban induló tanévben a főváros középfokú oktatási intézményeiben tanulók száma — a korábbi évekre jellemző növekedéssel ellentétben — kismértékben csökkent; 123,7 ezren az egy évvel korábbinál 1,9 százalékkal kevesebben kezdték meg, illetve folytatták tanulmányaikat középfokú iskolákban.

A tanulólétszám visszaesése mögött iskolatípusok szerint jelentős különbségek húzódnak meg. A középiskolás tanulók száma mérséklődő ütemben, de tovább nőtt (1,2 százalékkal). Legnagyobb mértékben az előző évekhez hasonlóan a szakiskolák tanulólétszáma gyarapodott (4,8 százalékkal), s ezen belül leginkább az ún. speciális szakiskolákban tanulóké (12,6 százalékkal). A szakmunkásképzésben részt vevő diákok száma — az egy évvel korábbival megegyezően — több mint ötödével csökkent. Ennek megfelelően a középfokú oktatáson belül tovább nőtt a szakiskolák és a középiskolák jelentősége, a szakmunkásképző intézeteké pedig még kisebb lett.

A középfokú képzésben részt vevő diákok 70 százaléka, 87 ezer fő középiskolákban, gimnáziumban, illetve szakközépiskolában tanul.

2. tábla

A tanulólétszám változása és megoszlása iskolatípusok szerint

Tanév eleje	Gimnázium	Szakközép-iskola	Szakmunkás-képző intézet	Szakiskola	Összesen
A tanulók száma (fő)					
1992/93	36 958	48 973	31 466	8 620	126 017
1993/94	37 648	49 327	27 657	9 035	123 667
A tanulók számának megoszlása (százalék)					
1992/93	29,3	38,9	25,0	6,8	100,0
1993/94	30,4	39,9	22,4	7,3	100,0

Az 1993/94. tanév kezdetén a fővárosban 205, az előző évinél 9-cel több középiskola működött. Az utóbbi években a fővárosi és a kerületi önkormányzatokon, illetve a költségvetési szerveken kívül a középfokú oktatásban is újabb egyházi, illetve alapítványi iskolák kezdték meg működésüket. Ebben a tanévben a gimnáziumok és szakközépiskolák közül — az előző évi 10-zel, illetve 3-mal szemben — 11-ben, illetve 4-ben alapítványi támogatással tanítottak, s szintén 1-gyel, 7-re nőtt az egyház által fenntartott gimnáziumok száma is. (Emellett az alapítványi és egyházi középiskolákba járók aránya még jelenleg is elenyésző, az előbbieken a középiskolásoknak mindössze 2,9, az utóbbiakban 2,3 százaléka tanul.) Az új típusú oktatási formák előtérbe kerülésére utal, hogy a fővárosban — az előző tanév elejéhez képest — számottevően gyarapodott a többévfolyamos gimnáziumi tagozatok száma. 1993 szeptemberében már 15 nyolc- és szintén 15 hatévfolyamos gimnáziumi tagozat működött, az egy évvel korábbi 11-gyel, illetve 7-tel szemben.

Az 1993-ban induló tanévben a gimnáziumokban 37,6 ezren, a szakközépiskolákban pedig 49,3 ezren tanultak, 1,9, illetve 0,7 százalékkal többen, mint egy évvel korábban.

A gimnáziumokban továbbra is nagy hangsúlyt helyeznek a nyelvtanulásra: a gimnáziumi tanulóknak több mint egytizede (4,3 ezer fő) nyelvi tagozatos osztályba, 4,2 százaléka (1,6 ezer fő) pedig két tanítási nyelvű iskolába jár.

A szakközépiskolák közül továbbra is legnagyobb az igény a technikusai képesítést is nyújtó műszaki szakközépiskolák iránt, amelyekben a tanév elején 12,2 ezren, az egy évvel korábbinál 9,2 százalékkal többen tanulnak. Emellett a közigazdasági pálya iránt érdeklődnek a legtöbben, a közigazdasági szakközépiskolák tanulóinak száma az 1992/93. tanév elejéhez képest 11,3 százalékkal, 10,3 ezerre nőtt.

Az elhelyezési körülmények a középiskolákban is javultak, az osztályteremk száma egy év alatt 144-gyel, 2743-ra emelkedett. Így egy osztályteremre 32 tanuló jut, az előző tanév elejére jellemző 33-mal szemben. Az egyház, illetve alapítványok által fenntartott iskolákban az oktatás tárgyi feltételei — az osztályteremk számát illetően — lényegesen kedvezőbbek. Ezekben az iskolákban az 1993/94. tanév elején egy osztályteremre a középiskolákat jellemző átlagnál 13-mal kevesebb, 19 tanuló jutott.

A középiskolai oktatás személyi feltételeiben is pozitív irányú változás figyelhető meg. A pedagógusok száma 6,5 százalékkal, a tanulólétszámnál nagyobb arányban nőtt, s így az egy pedagógusra jutó tanulók száma 13-ról 12-re csökkent.

Az 1992/93. tanév eleje óta a fővárosi középfokú oktatási intézmények között tovább nőtt az ún. speciális szakiskolák jelentősége. Az összes középfokú képzésben részesülő tanulók számának csökkenése mellett a speciális szakiskolásoké az egy évvel korábbi 4348-ról 4895-re, 13 százalékkal emelkedett, arányuk a középfokú oktatási szinten belül elérte a 4 százalékot.

Speciális szakiskolákban részben az általános iskolát gyenge tanulmányi eredménnyel végzettek, részben a gimnáziumokban érettségizettek oktatása folyik. Ez utóbbiak — semmiféle szakképzettséggel nem rendelkezvén — nagyrészt a pályakezdő munkanélküliek taborát gyarapítanak. 1993 szeptemberében Budapesten 41 speciális szakiskola működött. (A tanév elején 3 intézményben szünetelt a képzés.) A tanulók négyötöde leány, egyharmada középiskolai végzettségű.

A speciális szakiskolák közül 19-nek valamelyik kerületi önkormányzat a fenntartója. Ezek általános iskolával közös igazgatással működnek, feladatuk lényegében teljes egészében a 8. osztályt gyenge tanulmányi eredménnyel végzettek oktatása. 15 intézménynek a Fővárosi Önkormányzat a fenntartója, melyekben — kettő kivételével — a gimnáziumban érettségizettek számára kísérleti jelleggel bevezetett, 2 éves, nappali tagozatos technikusképzés folyik. Ezen kívül 4 speciális szakiskola alapítvány keretében működik, 1-1 esetben pedig központi költségvetési szerv, vállalat, illetve egyház a fenntartó.

A speciális szakiskolák többsége — azáltal, hogy az aktív foglalkoztatáspolitikai egyik eszközének minősül — a Foglalkoztatási Alap terhére ún. munkaerőpiaci képzési támogatásban részesül. E támogatás az oktatás tárgyi és személyi feltételeit biztosító költségekhez való hozzájárulás mellett az eredményesen tanulóknak számára nyújtott, személyre szóló anyagi segítséget is magában foglalja.

Az alapítványi iskolák — információink szerint — nem részesülnek támogatásban, és az itt tanulóknak általában jelentős összegű tandíjat fizetnek. Például az Idegennyelvi Titkárnőképző Magániskolában 73 ezer forint vagy az Idegenforgalmi Szakközépiskola és Szálloda „Hotel Római” iskolában átlagosan 30 ezer forint az éves tandíj, amit alapítványi hozzájárulásként fizetnek.

A 8. osztályt végzettek számára szervezett speciális szakiskolákban — a Fővárosi Önkormányzat Oktatási Ügyosztályától, illetve a legtöbb gyermeket beiskolázó intézményektől szerzett információk szerint — egyrészt, tekintettel a rendkívül alacsony tudásszintre, közismereti tárgyakat oktatnak, másrészt bizonyos szakmákban gyakorlati és elméleti képzést nyújtanak.

A szakmai képzés lényegében betanítottmunkás-színvonalnak felel meg, de esetenként az adott szakmában tehetségesnek bizonyuló és egyben jó elméleti eredményt elérő tanulók a hivatalos előírásoknak megfelelő szakmunkás-bizonyítványt is szerezhetnek.

A szakmai oktatás területén legnagyobb arányt a háziasszonyképzés képviseli, a speciális szakiskolába járók több mint egynegyede folytat ilyen jellegű tanulmányokat. Jelentős számban tanulnak ezen kívül olyan szakterületeken, ahol a legnagyobb az esély a jövőbeni elhelyezkedésre. Így például kereskedelmi eladó, faműves, népi bőrműves, szíjgyártó, hímző, továbbá kertész, parkgondozó, varrónő.

Az érettségihez kötött speciális szakiskolai oktatás terén kiemelkedő jelentőségű az egészségügyi szak-személyzet (mint például gyermek- és felnőtt szakápolók, szociális gondozók, szülésznők), az idegenforgalom várható fellendülésével összefüggésben az idegenforgalmi technikusok, továbbá különféle ipari, illetve közgazdasági technikusok képzése. Ezekben az intézményekben a hallgatók technikus szintnek megfelelő végbizonysítványt kapnak.

A T-STAR ÉS A TERÜLETI SZÁMJELRENDSZER

A T-STAR településstatisztikai adatbázisrendszer, melynek fejlesztéséről a *Statisztikai Szemle* ez évi 11. számában (879—881. old.) adtunk tájékoztatást, a településazonosító törzsszámmal kapcsolódik a területi számjelrendszerhez (amely mindkét rendszer része). A területi számjelrendszer az államigazgatási területi egységek (települések) nevének és (létezését, területi hovatartozását, valamint egyéb jellemzőit hordozó számjelének) számítógépen feldolgozott nyilvántartási rendszere. A településazonosító számon¹ keresztül segíti a településekről rendelkezésre álló statisztikai adatok, információk gépi feldolgozását, rendezését. Ez a számjelrendszer az egységes statisztikai számjelrendszerből fejlődött ki, 1981-ig településenként a megyéhez, járáshoz való tartozást és a tanácsi jogállást tartalmazta, de egyedi azonosításra nem volt alkalmas. 1981. január 1-jétől a számjel a településazonosító törzsszámmal és csoportosításokat lehetővé tevő egyéb számjelekkel bővült.

A területi számjelrendszer 1993-ig az évekkel korábban kialakított csoportosítási ismérveket tartalmazta, amelyek már nem feleltek meg sem a tényleges helyzetnek, sem az újbb követelményeknek. Az ország közigazgatási rendszere (járásivároskörnyéki rendszer) változásának követésén kívül a többi csoportosítási rendszer lényegileg nem változott.

1994. január 1-jével a csoportosítási ismérvek rendszerében fontos módosítások következtek be: a ma már idejét múlt csoportosításokat újabbak váltották fel.

¹ A Központi Statisztikai Hivatal által elrendelt adatgyűjtésekben a településazonosító számjel használatát a települések azonosítására a KSH elnöke írta elő és szabályozta a 9002/1990. (SK3.), a 9006/1991. (SK4.) és a 9006/1994. (SK3.) sz. KSH közleményekben. Az azonosító használata azonban minden olyan településszintű adatgyűjtésben ajánlatos, amelyekből feldolgozásokat, csoportosításokat készítenek. A rendszer gondozása, karbantartása és fejlesztése a KSH feladata.

Az 1994. január 1-jétől érvényes területi számjelrendszer a következő.

A területi számjelrendszer felépítése és tartalma 1994. január 1-jén

Pozíció	Megnevezés
1—5	Településazonosító törzsszám*
6—7	Megye kód
8—9	Főváros kerületei kód
10	Település jogállása kód
11	Megyeszékhely kód
12—17	Körjegyzőség kód
18—21	Üdülőkörzet, turisztikai szerepkör és idegenforgalmi fejlesztési prioritási kód
22—24	Agglomeráció kód
25—29	Kistérségi kód
30—32	Mezőgazdasági tájkörzet kód
33—	Gazdaságilag elmaradott település '94 kód

*Az azonosításra elegendő az 1—4. pozíció, az 5. ellenőrzésre szolgál, ún. CDV-szám.

Megjegyzés. A 6—11. kódok együtt alkotják a területi jelzőszámot.

A településazonosító törzsszám (1—5. pozíció) a település egyedi meghatározására szolgáló, sorszám jellegű, tartalom nélküli egyedi azonosító, amely a település alakulásától megszűnéséig változatlan, és a település megszűnése után sem használható fel más település azonosítására. A törzsszám a csoportképző ismérvek változásaitól függetlenül egyértelműen azonosítja a települést.

A területi számjel a településazonosító törzsszámon kívül a csoportosítási ismérvek sorozatát tartalmazza. Ezek a település területi hovatartozását, viszonylag állandósult közigazgatási, társadalmi-gazdasági jellemzőit, a településhálózatban betöltött szerepét írják le, kódértékeket rendelve a településhez.

A csoportosítási ismérveknek első és leggyakrabban használt csoportja a területi jelzőszám (6—11.

pozíció) amely azt tartalmazza, hogy a település melyik megyében van, mi a jogállása (főváros, megyei jogú város, illetve község), ha város, megyeszékhely-e vagy sem. Tehát annak megállapításához, hogy egy adott település melyik megyében van és város-e vagy község, nem elég a településazonosító törzsszám, hozzá kell rendelni a területi jelzőszámot is. Területi jelzőszámot minden település kap, és ezt a változásoknak megfelelően folyamatosan karban kell tartani.

A további csoportosítások különböző szempontok (településhálózati kapcsolatok, idegenforgalmi adottságok, társadalmi-gazdasági fejlettség, mezőgazdasági tájkörzet) szerint meghatározott területi adottságokat jeleznek, és ezek elsősorban településhálózati kutatások, elemzések elvégzéséhez, de gyakorlati döntéshozzához is jól hasznosíthatók.

A csoportosítások (kódok) többsége nem fedi le az ország egész területét, az egyes kategóriákba csak a megadott kritériumrendszernek megfelelő települések kerülnek be. A kistérségi és a mezőgazdasági tájkörzet kód viszont kiterjed minden településre, valamennyi település tartozik valamelyik kódhoz.

Az utóbbi évek munkájának eredményeként 1994. január 1-jei hatállyal került a rendszerbe a körjegyzőség kód, a kistérségi kód és a gazdaságilag elmaradott település '94 elnevezésű kód.

A tanácsrendszer megszűnésével a területi számjelből töröltük a tanácsrendszeren alapuló csoportosításokat. A települések alá- és fölérendeltségi viszonyai megszűntek, de az önálló önkormányzatok egyes feladataik megoldására együttműködhetnek. Egyes községek önkormányzatai közigazgatási feladataik ellátására körjegyzőséget hoztak létre, ennek jelölésére állítottuk elő a körjegyzőséget jelölő csoportosítást. Ebből megállapítható, hogy az adott település körjegyzőséghez tartozik-e, és melyik településen működik a körjegyző. (A körjegy-

zőséghez nem tartozó településen önálló jegyző látja el a munkaköréhez tartozó feladatokat.) Az állomány karbantartását a Belügyminisztérium illetékes munkatársainak segítségével lehet biztosítani.

A kistérségi rendszer kialakítása és beépítése a területi számjelbe több év munkájának eredménye. Az önkormányzatok, a településhálózattal foglalkozó kutatók, elemzők részéről sürgető az igény a települések valódi kapcsolatrendszerén alapuló középfokú vonzáskörzetek, kistérségek meghatározására. A KSH megyei igazgatóságai és az önkormányzatok, kutatóintézetek munkatársainak segítségével erre sor is került. Felmértük, hogy jelenlegi kapcsolatrendszereik alapján az egyes települések főként mely városhoz, illetve településhez vonzódnak a közlekedési viszonyok, a munkába járás, a középfokú ellátás igénybevétele alapján. Egy település csak egy centrumhoz tartozhat. Az így kialakult kistérségi rendszert, településlistát a KSH véleményeztetésre megküldte a szakmai partnereknek. Az észrevételek, módosítások átvezetése után a rendszer 1994-ben beépült a területi számjelbe.

A gazdaságilag elmaradott település '94 kód kialakításával kapcsolatos munkák a területfejlesztési támogatások, irányelvek és a kedvezményezett területek besorolásának feltételrendszeréről szóló 84/1993. (XI. 11.) OGY. határozat alapján kezdődtek el. A minisztériumok közötti egyeztetések után a KSH elkészítette a kedvezményezett települések listáját, amelyet a 161/1993. (XI. 17.) Korm. rendelet mellékletében tettek közzé. Az 1994-es területi számjelrendszer ezt a besorolást is tartalmazza.

A rendszer továbbfejlesztése, a meglévő csoportosítások felülvizsgálata a KSH folyamatos feladata. Ez általában igen hosszadalmas, sokoldalú egyeztetést igénylő munka, ezért erre viszonylag ritkán kerül sor.

Nagyné dr. Szauter Edit

MAGYAR NYELVŰ SZAKIRODALOM

AZ AIDS-GONDOLKODÁS

A Szociálpolitikai Értesítő Könyvtára. T-Twins Kiadó — MTA Szociológiai Intézet — Max Weber Alapítvány. Budapest. 1994. 172 old.

A kötet szerkesztőjét és válogatóját, *Léderer Pál* szociológust az Egy betegség társadalomrajza alcímű anyag összeállítása során nem az AIDS orvosi vonatkozásai foglalkoztatták, hanem az egyes ember, illetve a társadalom magatartásának alakulása, megváltozása abban a veszélyhelyzetben, melyet

korunkban az AIDS-fenyegetettség testesít meg. Többek között arról ír előszavában, hogy a félelem félelmetes reakciókat képes kiváltani, és olyan negatív erőket kelthet életre, melyeket hajlamosak vagyunk a múltba utalni. Minden társadalom kidolgozza — ahogyan kidolgozta a történelem folyamán mindig — a maga válaszát a kiszolgáltatottság okozta problémákkal szemben, és ehhez megteremti az ideológiáját is.

Az AIDS társadalmi kötelékekre gyakorolt romboló hatása nem lebecsülhető veszély korunkban a

pozíció) amely azt tartalmazza, hogy a település melyik megyében van, mi a jogállása (főváros, megyei jogú város, illetve község), ha város, megyeszékhely-e vagy sem. Tehát annak megállapításához, hogy egy adott település melyik megyében van és város-e vagy község, nem elég a településazonosító törzsszám, hozzá kell rendelni a területi jelzőszámot is. Területi jelzőszámot minden település kap, és ezt a változásoknak megfelelően folyamatosan karban kell tartani.

A további csoportosítások különböző szempontok (településhálózati kapcsolatok, idegenforgalmi adottságok, társadalmi-gazdasági fejlettség, mezőgazdasági tájkörzet) szerint meghatározott területi adottságokat jeleznek, és ezek elsősorban településhálózati kutatások, elemzések elvégzéséhez, de gyakorlati döntéshozzához is jól hasznosíthatók.

A csoportosítások (kódok) többsége nem fedi le az ország egész területét, az egyes kategóriákba csak a megadott kritériumrendszernek megfelelő települések kerülnek be. A kistérségi és a mezőgazdasági tájkörzet kód viszont kiterjed minden településre, valamennyi település tartozik valamelyik kódhoz.

Az utóbbi évek munkájának eredményeként 1994. január 1-jei hatállyal került a rendszerbe a körjegyzőség kód, a kistérségi kód és a gazdaságilag elmaradott település '94 elnevezésű kód.

A tanácsrendszer megszűnésével a területi számjelből töröltük a tanácsrendszeren alapuló csoportosításokat. A települések alá- és fölérendeltségi viszonyai megszűntek, de az önálló önkormányzatok egyes feladataik megoldására együttműködhetnek. Egyes községek önkormányzatai közigazgatási feladataik ellátására körjegyzőséget hoztak létre, ennek jelölésére állítottuk elő a körjegyzőséget jelölő csoportosítást. Ebből megállapítható, hogy az adott település körjegyzőséghez tartozik-e, és melyik településen működik a körjegyző. (A körjegy-

zőséghez nem tartozó településen önálló jegyző látja el a munkaköréhez tartozó feladatokat.) Az állomány karbantartását a Belügyminisztérium illetékes munkatársainak segítségével lehet biztosítani.

A kistérségi rendszer kialakítása és beépítése a területi számjelbe több év munkájának eredménye. Az önkormányzatok, a településhálózattal foglalkozó kutatók, elemzők részéről sürgető az igény a települések valódi kapcsolatrendszerén alapuló középfokú vonzáskörzetek, kistérségek meghatározására. A KSH megyei igazgatóságai és az önkormányzatok, kutatóintézetek munkatársainak segítségével erre sor is került. Felmértük, hogy jelenlegi kapcsolatrendszereik alapján az egyes települések főként mely városhoz, illetve településhez vonzódnak a közlekedési viszonyok, a munkába járás, a középfokú ellátás igénybevétele alapján. Egy település csak egy centrumhoz tartozhat. Az így kialakult kistérségi rendszert, településlistát a KSH véleményeztetésre megküldte a szakmai partnereknek. Az észrevételek, módosítások átvezetése után a rendszer 1994-ben beépült a területi számjelbe.

A gazdaságilag elmaradott település '94 kód kialakításával kapcsolatos munkák a területfejlesztési támogatások, irányelvek és a kedvezményezett területek besorolásának feltételrendszeréről szóló 84/1993. (XI. 11.) OGY. határozat alapján kezdődtek el. A minisztériumok közötti egyeztetések után a KSH elkészítette a kedvezményezett települések listáját, amelyet a 161/1993. (XI. 17.) Korm. rendelet mellékletében tettek közzé. Az 1994-es területi számjelrendszer ezt a besorolást is tartalmazza.

A rendszer továbbfejlesztése, a meglévő csoportosítások felülvizsgálata a KSH folyamatos feladata. Ez általában igen hosszadalmas, sokoldalú egyeztetést igénylő munka, ezért erre viszonylag ritkán kerül sor.

Nagyné dr. Szauter Edit

MAGYAR NYELVŰ SZAKIRODALOM

AZ AIDS-GONDOLKODÁS

A Szociálpolitikai Értesítő Könyvtára. T-Twins Kiadó — MTA Szociológiai Intézet — Max Weber Alapítvány. Budapest. 1994. 172 old.

A kötet szerkesztőjét és válogatóját, *Léderer Pál* szociológust az Egy betegség társadalomrajza alcímű anyag összeállítása során nem az AIDS orvosi vonatkozásai foglalkoztatták, hanem az egyes ember, illetve a társadalom magatartásának alakulása, megváltozása abban a veszélyhelyzetben, melyet

korunkban az AIDS-fenyegetettség testesít meg. Többek között arról ír előszavában, hogy a félelem félelmetes reakciókat képes kiváltani, és olyan negatív erőket kelthet életre, melyeket hajlamosak vagyunk a múltba utalni. Minden társadalom kidolgozza — ahogyan kidolgozta a történelem folyamán mindig — a maga válaszát a kiszolgáltatottság okozta problémákkal szemben, és ehhez megteremti az ideológiáját is.

Az AIDS társadalmi kötelékekre gyakorolt romboló hatása nem lebecsülhető veszély korunkban a

gyakorló demokráciák esetében sem. A kialakulóban levő jogállamiság keretei között élő, bizonytalan, szorongó magyar állampolgár számára a másutt is társadalmi problémaként ismert—kezelt jelenség tanulmányozása segítheti a nem létező párbeszéd s a társadalmi méretekben alig jellemző tolerancia létrejöttét. Tehát nem valamifajta orvosi értelemben vett prevencióról van (lehet) szó, e kötet elolvasása kapcsán emberségünkhöz jutunk közelebb.

A szerkesztő bevezető sorait követően tizennégy tanulmány található a kötetben, melyeket sorrendjük szerint ismertetünk.

Johan Goudsblom „A nagy járványok és a civilizáció folyamata” c., kultúrtörténeti érdekességekkel illusztrált tanulmányában a nagy járványokhoz kapcsolódó civilizációs folyamatok történetét tekinti át. Igyekszik olvasóját megszabadítani attól az elterjedt, de anakronisztikus szemlélettől, mely napjaink betegségmegelőzéshez, a „higiénizáció”-hoz kapcsolódó vélekedéseit vetíti vissza a múltba, és azt mint a jelen szemlélethez vezető önálló fejlődési pályát értelmezi. A valóságban, úgy tűnik, a folyamatok inkább fordítva játszódtak le, a viselkedési szabályok módosulásukat követően bizonyultak higiénésen helyesnek.

1500 és 1900 között a társadalmi érintkezés természetét alapvetően megváltozott. A közvetlen érintkezéshez egyre fokozódó feszélyezettségérzés társult, az emberi testek közé „affektusok láthatatlan fala” épült. Az illemtankönyvek a XVIII. század vége felé figyelmeztettek: kerülni kell minden olyasmit, amit mások visszatetszőnek találnának. „*Della Casa* a Galateóban arra bátorítja az olvasót, hogy *ne* mosson kezét, ha visszatér a mellékhelyiségből, mivel ez kellemetlen gondolatokat ébresztené másokban.” (13. old.)

A szerző értékelése szerint például a villa használatának elterjedését (korábban közös tálból kézzel ettek és csak utána mostak kezét) sem az egészségügyi megfontolások segítették, hanem az, hogy olyan közügyességet feltételezett, ami a kontroll, a diszinkció jelzése, eszköze lehetett, és ezáltal mintegy a „feszélyezettség-mérce” megtestesülése volt. A köpködés középkorban elterjedt szokásának elhagyása vagy a mosakodás terjedése sem higiénés megfontolások eredménye volt, hanem a finomuló, távolodó kapcsolatokban másokra — főleg a náluk előkelőbbekre — való „tekintettel levés” következménye.

Áttekintve a nagy járványok (lepra, pestis, szifilisz, kolera) terjedését akadályozó egyéni, illetve társadalmi védekezés alakulását, a szerző úgy találja, a lepra anélkül tűnt el, hogy a terjedés természete

téről valamit is tudtak volna. A fertőzéstől való félelem működése mégis példa lehet. A szerző — másokkal szemben — úgy találja, a fertőző betegek elkülönítésekor nem a fertőzés, hanem a leprások elleni küzdelemről volt szó. A leprát Isten által kirótt büntetesként értelmezték, akit elért, azt megbélyegezték és száműzték, az undor és a félelem motiválta a velük való bánásmódot. Egyházi szertartás során a leprást mintegy kivetették az élők sorából, és ezt követően a velük kapcsolatos minden társadalmi érintkezés, ruházatuk messziről megkülönböztető jellege stb. rituális és meghatározott volt. Bizonyos ünnepnapokon azonban száműzetésüket feloldották, és számos irodalmi nyoma van a velük szembeni alkalmi együttérzésnek és irgalomnak. Írások szólnak azokról, akik halálos bűnük miatt bűnhődtek leprával, és akiket bűnbánatuk meggyógyított, vagy akiket szentek és ártatlanok csókja, az eliszonyodáson úrrá lett irgalmaság váltott meg.

A pestis terjedéséről sem voltak ismereteik, de az hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy szemben a leprával, tömegesen és gyorsan gyilkol. A rettegés és a végveszély reakciói a menekülés, kitérés, agresszió. Az idegenektől, illetve a betegség behurcolásától való félelem az irántuk való gyűlöletet váltotta ki (flagelláns mozgalmak, zsidók üldözése, máglyára küldése). A politikai intézmények azonban ezalatt megerősödtek, és a XV. század végétől az észak-itáliai nagyvárosokban kialakultak az „egészségügyi tanácsok”. Megelőző intézkedésekkel (a hajók vesztegzárba küldése), információs hálózat kiépítésével igyekeztek akadályozni a járvány terjedését. Az egészségügyi szokások azonban alig változtak, a járványok ehhez túl gyorsan terjedtek. A gazdagok „kicselezték” a pestist, vidéki birtokaikon tartózkodva, a kor szegény tömege megszokta a nyomort, a betegséget, a korai halált.

A szifilisz a XV. század végén érte el Európát. Már tudták, hogy minden betegség fertőzéssel terjed, melyet a közelség, a szenny, a szennyezett levegő és víz ad tovább. Bezártak a nyilvános gőzfürdők, igényné vált a fogadóknak a tiszta ágynemű, a nem közösen használt edény. De még ekkor is fő motívum a minden rendű és rangú emberrel való összekerülés kivédése, a társadalmi szennyezettség elkerülése. Minthogy a szifilisz (melyhez kezdettől a züllöttség képzete társult) a legmagasabb köröket is elérte, és a járvány rohamja után is egyaránt érintett arisztokratát és közrendűt, nem vált szegényné.

A pestis megszűnt, de az Ázsiából érkező kolera a XIX. században már eltökélt harcot váltott ki. Nyilvánvalóvá lett ekkorra, hogy a járvány nem áll meg a paloták bejáratánál. A nyomortelepek felszá-

molása (melyek a fertőzés gócpontjai voltak) közérdekké vált, a félelem a veszélyes munkásosztálytól a civilizációs folyamat új szakaszához vezetett. A szegénység (melyhez a bűdösség fogalma társult) „veszélytelenítése” vezetett el immár a valódi egészségügyi reformokhoz, az infrastruktúra kiépítéséhez: ekkor épültek tömegesen a víz- és szennyvízelvezető csatornák és a kórházak.

A XIX. században tehát közüggé vált a higiénizáció és jelentős eredményeket hozott. A XX. századra az egyéni felelősségre terelődött a figyelem, és az egészségügyben a specifikus, meghatározott csoportokat célzó intézkedések kerültek előtérbe.

Goudsblom tanulmánya az AIDS-re adott társadalmi válaszok előzményeiről szól tehát. Láttuk, hogy amíg a betegségek terjedésével kapcsolatban hiányoztak az ismeretek, addig a betegségek áldozataival, lehetséges hordozóival szemben ellenségesen, durván lépett fel a társadalom. Amerika és Európa századunkra hozzászólt, hogy a közegészségügyi helyzet és az egyén egészsége érdekében vállalt személyes felelősség következtében nagyjából mindenki jó egészségben megért magas életkort remélhet. Az AIDS betörése és az orvosi szakma tehetetlensége ezért váratlanul és készületlenül érte a társadalmat.

A járványokról, kezelésük módjairól, a társadalom egészét érintő jelentéstartalmáról, politikai célokra történő fel-, illetve kihasználásának lehetőségéről, „hagyományairól” és mai tapasztalatairól ír *Chantal Beauchamp*, a második tanulmány szerzője „Amikor a beszéd kibicsaklik” c. írásában. Kik, mire, hogyan használják fel az információkat, miként adagolják, és ezáltal szándékosan milyen indulatokat keltenek, erre említünk néhány példát. Az 1832-es kolerajárvány idején a „...kolerá elleni harc fokozatosan átalakult: a trágyadombok felszámolását célzó akciók a szegények elleni agresszív támadássá fajultak”. (36. old.) Korunk egyik példája, ahogyan a szélsőjobb oldali *Jean-Marie Le Pen* használta fel 1987-ben választási céljaira az AIDS-szel kapcsolatban könnyen felkorbácsolható indulatokat. Íme, örök dilemma az adatok „tálalása”, az információközlés.

A tudomány elkötelezettjei a megismerés dinamikájából adódóan a kételkedés, a hipotézisek (ideiglenes igazságok), az árnyalt megfogalmazás hívei, ez azonban magában hordja a veszélyt: bizonytalanságot kelt. Ha az eredményeket bizonyossággként tálalják, időnként radikális váltásokat kell vállalni, és ez megint bizalomvesztést eredményez. A politikácsinálók stíluskülönbségei, a pánikkeltés, illetve a veszély bagatellizálása vagy épp az újabb és újabb gyógymódok okozta eufória a politikai erők eszkö-

zvévé lehet. Meggyőző, a közelmúltat idéző illusztrációk sorát olvashatjuk arról, hogy amikor eltérő érdekek és koncepciók ütközéséről van szó, az a személy határozza meg, mi a helyes, aki a hatalommal rendelkezik.

Allan M. Brandt „Az AIDS történelmi szemzőgből” c. tanulmánya négy „lecke”ben”, a már korábban is ismert, nemi úton terjedő betegségek történetén keresztül közelíti az AIDS-problémát. „A betegségtől való félelem erősen befolyásolja az orvosi megközelítésmódokat és a közegészségügyi politikát”, ez az 1. lecke címe, és a szifilisz története az analógia. Példája (és gondoljunk itt arra, az AIDS-től való félelem ugyanígy motivál napjainkban), hogy az első világháború idején az Egyesült Államok haditengerészete eltávolította csatahajóiról a kilincsgombokat, állítva, hogy sok tengerésze ezáltal fertőződött meg. Abban, hogy HIV-fertőzött gyermekeket kitesznek az iskolából, vagy orvosok megtagadják fertőzött betegek kezelését, a félelem tükröződik. A 2. lecke arról szól, hogy a felvilágosítás nem elegendő, noha fontos elem a járvány feltartóztatásához, különösen, ha eljut az ún. célnépességekhez. A 3. leckében a kényszerítő jellegű intézkedések, vagyis a kötelező szűrések aránytalanul magas fajlagos költségeiről és a kötelező elkülönítés esetleges hozadékairól, az általuk okozott morális károkról szól. A 4. lecke tanulsága: tudnunk kell, a hatékony, a betegek életét meghosszabbító vakcina feltalálása a vírusátvitel problémáját nem oldhatja meg, hiszen a hosszú tünetmentes időszak alatt a fertőzés továbbterjed.

Mirko D. Grmek „A pandémia biológiai és társadalmi feltételei” c. tanulmánya a pandémia (világmeéretű járvány) okozta katasztrófa kialakulásának biológiai, társadalmi feltételeiről ír. Az AIDS terjedését a szakemberek vagy egy hirtelen nagyon fertőzőképesé vált vírusmutáció megjelenésével, vagy a XX. századra jellemző gyors szociális változásokkal (erkölcsi fellazulás, migráció, közlekedés fejlődése stb.) magyarázzák. A szerző ezek mellé emeli az általa *pathocönózisnak* nevezett tényezőt, melyen egy meghatározott népességet érintő valamennyi betegség gyakoriságának egyensúlyát érti. Az AIDS-vírus nagyon változékony, így gyakran képződhetnek régebben is nagy fertőzőképességű törzsek. Paradox módon ezek nem okozhattak járványt, mert hordozójukat megsemmisítették mielőtt az továbbadhata volna. A „szelíd együttélés”-re képes törzsek kialakulása, valamint az életképes retrovírussal fertőzött emberek életben tartása jelenti azt az atomrobbantáshoz hasonló készülődést, mely a járvány kitörését megelőzte. A terjedéséhez alkalmas típusú szexuális kapcsolatok tömeges előfordulása,

illetve a vérkészítmények használata olyan népséggel találkozott, melyben — a pathocönózis történelmi dinamikájából a mostani járványra következtetve — a „talaj” szinte előkészített volt. A szerző szerint a történelem során az egyes népcsoportokat mindig körülbelül fél tucat gyilkos kór tizedelte, s ha valamelyik eltűnt, jött helyette másik. Az utóbbi kétszáz évben ezek egyre idősebb korosztályokat érintettek. A fertőző betegségek visszavonulásával (például a XX. századra jellemző tüdősorvadás és egyéb tuberkulotikus betegségek előbb krónikussá „enyhültek”, majd szinte eltűntek) a halálozás, majd a morbiditás is erősen csökkent. Közben azonban fennmaradtak, és alkalmas körülmények között (háború, éhínség) újból tömeges járványokat okoztak (okoznak) régen nem tapasztalt betegségek kórokozói (kiütéses tifusz, kolera). Így maradhatott az AIDS sokáig a háttérben, és még a járvány kezdetén is nehezen — sokszor csak a boncolás során — vált felismerhetővé. (A betegség kifejlődését, a lappangási időt lerövidíti, ugyanakkor sok esetben elfedi, sőt kialakulását megelőzi a vírusos, bakteriális fertőzöttség, például a tuberkulózis). Akkor lobban fel igazán és jelentkezik járványként az AIDS, amikor a többi fertőző betegség már nem akadály számára?

A kötet címadó írásának szerzője *Pascal Hintermeyer*. „Az AIDS-gondolkodás” c. tanulmánya az AIDS-nek és annak a világnak a viszonyáról szól, melyben megjelent, és melyről úgy látja, meghatározó fontosságú korunk értelmezésében. A társadalom sebezhető és tehetetlen, önmaga megvédésére képtelen a váratlan egészségügyi vagy egyéb (terrorizmus, erdőtűz stb.) támadásokkal szemben. Metaforaként adódik az AIDS, amint kicsúszik a modernitás korlátaiból, és még csak nem is a legöregebbeket, legszegényebbeket sújtja leginkább. A halál, mely még kétszáz éve a társadalmi élet középpontjában állt, a róla való gondolkodás, felkészülés kitüntetett fontosságú volt az egyén életében is, mára orvosi ügy és higiéniai megfontolások tárgya lett. Amikor pedig — mint az AIDS esetében — nagyrészt fiatalokat sújt, az a gyógyító vállalkozás, a tudomány kudarca, és alig feldolgozható. A területi korlátok miatt csak jelezhetem, hogy a korábbi tanulmányokhoz képest e cikkben újabb történelmi-irodalmi párhuzamokat ismerhetünk meg, az ökológiai, illetve az AIDS-gondolkodás összevetése során pedig a közös tanulság, hogy: „... a szabályozás folyamatának fontosságát éppúgy tudomásul vegyük, mint törekenységét”. (65. old.)

Michael Pollak „Az AIDS és az igazság” c. írásában korunk szexuális forradalmára és annak főszereplőjére célozva az AIDS-t, „mint a szabadság

korának végét” említi. Ismertté vált a rizikócsoport, és bárki megtudhatja, fertőzött-e. Az AIDS által fenyegetett társadalom az egyéni szabadság és a társadalmi tolerancia, a veszélyhelyzetre való reagálás in vivo kísérleti terepévé vált, és félelmetes erővel kerülnek felszínre az amúgy is meglevő bizonytalanságok, feszültségek, a kezelésük megoldatlanságából fakadó és ennek kapcsán feltörő indulatok. A gyakorlat és a politika megoldandó dilemmája: hogyan lehet felesleges félelemkeltés nélkül érvényre juttatni a prevenciók politikát, illetve hogyan védhető egyszerre az emberi élet és az egyéni szabadság.

Françoise Moncomble „A koton filozófiája” c. írása szelíden ironikus hangon indul. A gumióvszer „rémuralmáról” szól, illetve arról, miként változott pár év alatt az Emanuelle jelképezte romantikus, abszolút szenvedély, a szerelem és bizalom talaján beteljesülő vágy a „fenntartással véghez vitt egygyeolvadás” kultúrájává. Azok, akik észérvekkel igyekeznek indokolni (hiszen a létünk függ tőle), illetve technikai vagy akár esztétikai részletkérdéssé emelik a koton használatát, megfélemlenek a bensőséges kapcsolatok kialakítása során hozzáfűződő lelki aggályokról, viszolygásról. Pontos és szellemes táblában, személyiségtípusonként foglalja össze a szerző, hogyan alakul az első együttlét az AIDS, illetve a koton használata jegyében.

Komoly, szomorú és nosztalgikus az írás a továbbiakban, amikor az egygyeolvadás modelljének válságáról ír, mely az érzelmek és a gyakorlat, a szavak szintjén is bekövetkezett abban a pillanatban, amikor e fordított sztriptíz elfogadásával, a romantikus struktúrától teljesen idegen, „politikai” döntés kockázatának vetjük alá magunkat. A továbbiakban a kapcsolatok alakulásának drámai képei, az érzelmi leépülés, a páros lét kiüresedése következnek, majd a magányossá válás stációi, a „helyettesítés” (vitaminkészítmények, testépítészet, tisztaságmánia stb. az idegenkedés és „kulturális onánia”) korszakának képét vázolja.

Jeffrey Weeks „Szeretlem fagyos légkörben” c. írása bevezetőjében számszerűen bizonyítja a veszélyt. (Az új esetek száma — az Egyesült Királyságról van szó — tízhavonként megkétszereződik.) A társadalom válaszait, az „új moralizmus” megjelenését — és főként a jobboldal reagálását — ismereti ezután, valamint a kormányzat lehetséges és megvalósult lépéseit és belső harcait a radikálisabb szexuális nevelési program bevezetése érdekében. Szól a küzdelem emberi nehézségekről, költségkihatásokról és hangsúlyozottan a lépten-nyomon megnyilvánuló diszkriminációról.

Geraldine Peacock „Szociális munka, AIDS és HIV-fertőzés” c. tanulmányában a szociális szolgál-

latok szerepéről ír, és a támogatás, a megfelelő finanszírozás és képzés megvalósulásáért érvel. Bemutatja a tájékoztatatlanságból, illetve a tájékoztatásból (és szándékos, szenzációhajhász félretájékoztatásból) eredő aggasztó jelenségek sorát. Az AIDS-probléma nem tekinthető (mert így meg sem oldható) kizárólagosan orvosi feladatként, a jelenség csak pszichológiai, szociális támogatással, aktív közösségfejlesztés révén kezelhető. Az agresszív reklámözön, a „Halálos vírus jár közöttünk” típusú, gyászzenével kísért szlogenek csak a rémületet és a zűrzavart növelték a szociális munkások között is. A nyelvhasználat (a szavak tettbe fordulása) és a szociális munka esélyei közti összefüggések, illetve a tapasztalat és a képzés, az együttműködés formáinak kiépülése révén hatékonyabbá váló és főként a koordinált gondozás területére koncentráló szociális ellátás jövője az írás legfontosabb célja és mondanivalója.

Pascal Hintermeyer „Az előre bejelentett halál kísérőjelenségei” c. írásának legszebb, legérdekesebb részei a szeropozitívnak bizonyult személyek belső átalakulásáról szólnak.

Patrick Wachsmann „Az AIDS avagy a félelem kezelése a jogállamban” c. tanulmányának alcíme is lehetne a benne idézett felmérés címe: „Terrorizmus és AIDS. A félelem évtizede”. Az adatok szerint Franciaországban a megkérdezettek 72 százaléka az AIDS-szet, 37 százaléka a terrorizmust tartotta az elmúlt tíz év világot átformáló „eseményének”. A liberális állam (ön)korlátozott lehetőségeit fontolgatva két betartandó alapelvről beszél: „... el kell kerülni a kivételes törvénykezést, és meg kell tiltani az államnak, hogy beleavatkozzék az állampolgárok személyes választásaiba”. (125. old.) Az egészség védelme arra kötelezi az államot, hogy biztosítsa az ismeretek és az eszközök eljuttatását az érdekeltekhez, a marginális vagy hátrányos helyzetűekhez is.

Ronald Bayer „AIDS, privátszféra és felelősség” c. írása az egészségkárosító szokásokkal szembeni állami felelősségvállalás, korlátozás lehetőségeiről, a vele kapcsolatos vita tanulságairól ír. A Rockefeller Alapítvány elnökének írásában a következő olvasható: „... a közösségi következményekkel járó önromboló viselkedésformákat tovább már nem lehet eltérni. Egész egyszerűen túl sokba kerülnek”. A homoszexuálisok fürdői körül fellángolt vita, mely végül ezek bezárásához vezetett, szimbolikus jelentőségű. A járványra vonatkozóan hatása nemigen volt, viszont a „meleg” politikai, orvosi és társadalmi szervezetek többségét védekező pozícióba kényszerítette, álláspontjukat — mindenfajta kényszerítő intézkedéssel szemben — tovább mereví-

tette. A kötelező szűrést a véradók, a szerv- és spermadonorok esetében tiltakozás nélkül bevezethették, a többi esetben (fegyveres szolgálat, külföldi kiküldetés, illetve biztosításhoz vagy bebörtönzéshez kapcsolódóan), ahol ez a kirekesztés, végszükségben a karantén eszközévé válhatott volna, és feltételezte (előre szankcionálta) a fertőzöttek adottságait, a fertőzés továbbadásának lehetőségét rejtő szexuális magatartását, elvetették. Fenyegetőzés helyett az önvédelemmel kapcsolatos személyes felelősségtudat erősítése a járható út, szögezi le a szerző.

Alain Sobel és Françoise Héritier-Augé „Az etikai elkötelezettség” c. írásuk elején a hagyományos járványokhoz képest eltérő sajátosságokból eredő következményekre hívják fel a figyelmet. Hangsúlyozzák, a HIV-fertőzés — mely megfordíthatatlan — a halálos betegség kitörésének csupán ígérete, olyan esszenciális életnedvek közvetítésével terjed, melyekre az identitásról, a rokonságról, a házasságról stb. alkotott egész emberi gondolkodásunk felépült. Most, a gyanakvás korában ezek a nedvek „zabálják fel” az embert és kapcsolatait. Ilyen körülmények közt „... az egyén és az ember megvetésére csábító kísértéssel szemben, a forrongó szenvedélyek és hatalmi harcok körülményei közt is az értelem, a tudomány és az ethosz szabályait kell alkalmazni, figyelmeztetett *François Mitterand* elnök 1989-ben. A szerzők alapvetőnek tartják az AIDS-nek a fertőző betegségek közti szerepeltetését, ami az esetek névtelen kezelését biztosítja. Ez feltétele a szeropozitívakkal való együttműködés kialakításának. Ha ugyanis a nemi betegségek közé sorolnák, a francia Egészségügyi Törvény szerint kényszerintézkedések (akár börtön) vonatkozhatnának rájuk a gyógykezelés elutasítása esetén. Indokoltnak látszik az immunológiai teszt eredményétől függő kivételes (térítésmentes) ellátás biztosítása; a véletlenül sérült egészségügyi személyzet megelőző kezelése azonban még több szempontból vitatott. Etikai problémák sora merül fel a betegeknek terápiás kísérletekben való részvételével, valamint HIV-pozitív férj esetén a nő donoros megtermékenyítésének engedélyezésével kapcsolatban.

Daniel Berra „AIDS — a jogi felelősség és a kártérítés kérdései” c. tanulmánya a jogi aspektust vizsgálja, és két tipikus esettel indít: az egyikben a munkáltatót azért kötelezték kártérítésre, mert nyilvánosságra hozta alkalmazottjának betegségét, a másik esetben a munkáltató azért a balesetért volt felelős, melynek következtében fertőzött vérből készült vörösvérsejt-koncentrátumot kapott a kártérítésért pert indító alkalmazott. Várható, hogy a napi munka során megfertőződött egészségügyi dolgozók is perelni fognak. Az okozott kár miatt azon-

ban felelősségre vonható lehet és így akár kártérítésre kötelezhető az az AIDS-beteg, aki a fertőzést tovább adja. A betegség nem vétség, de a (főként szándékosan vagy hanyagságból) felelőtlen veszélyeztetés más megítélés alá esik. Az amúgy is halálra ítélt beteg felelősségre vonása azonban további, nemkívánatos, megtorlásra alapozott társadalmi reakciókat indíthatna el. A szerző számos, a „próbaperek” során felmerült jogtechnikai nehézséget ismertet, és bemutat néhány kompromisszumos megoldást.

Az ismertetett fájdalmasan szép, izgalmas kötet összefoglalására talán *Jeffrey Weeks* — a borító hátoldalán is kiemelt — mondatai a legalkalmasab-
bak: „Az AIDS sokkal több orvosi problémánál. Vakító fényel világítja meg a modern világ bonyolultságát, ellentmondásait, megosztottságát és szűkségeit. Sok nehéz morális és politikai kihívást hordoz magában. Ma még túl korai lenne megmondani, hogy mit kezd ezzel a világ.”

Gábor Mária

SZERVEZETI HÍREK — KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Statisztikai Társaság (MST) 1994. szeptember 29. és 30. között tudományos ülést rendezett Balatonkenesén. A munkát a plenáris üléssel nyitották meg, amelyen *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke „Merre tart a magyar statisztika” címmel tartott bevezető előadást.

A tudományos ülés közös tematikája a település-politika és -fejlesztés volt. A megnyitót követő plenáris ülésen *dr. Enyedi György* akadémikus, az MTA Regionális Kutatások Központja kutató professzora „Új területi folyamatok Magyarországon”, *dr. Szaló Péter*, a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium helyettes államtitkára „A terület- és településfejlesztés kormányzati céljai és eszközei”, *dr. Horváth László*, a Veszprém megyei Közgyűlés elnöke „A területfejlesztés és az önkormányzatok” címmel tartott előadást.

Az első napon a szekcióüléseken folyt tovább a munka. A gazdaságstatisztikai szekció előadói és előadásai: *dr. Pukli Péter*, a KSH főosztályvezetője „A területi statisztikai munka szerepe a gazdaságstatisztikai felvételek eredményességében”, *Németh Ferenc*, a KSH főosztályvezetője „A mezőgazdasági statisztika és a területfejlesztés”, *Schwertner János*, a Munkaügyi Minisztérium tanácsosa „A munkanélküliség mint diffúziós jelenség”, *Horváth Csabáné*, a KSH Baranya megyei Igazgatósága igazgató-helyettese „Vállalkozások, vállalkozók Pécsen”, *Szabóné Grábics Ágnes*, a KSH Tolna megyei Igazgatósága osztályvezetője „A vállalkozások feltételei Tolna megye községeiben” voltak.

Az előbbiekkal párhuzamosan zajlott a társadalomstatisztikai szekció munkája. Ennek keretében hangzott el *Kamarás Ferenc*, a KSH osztályvezetője „A termékenység és a reprodukció területi különbségei”, *dr. Józán Péter*, a KSH főosztályvezetője „Epidémiás válság az Elbától keletre, egy zsákutcás modernizáció következménye”, *Hablicsek László*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos munkatársa „A korösszetétel területi külön-

ségei és várható alakulása 2010-ig”, *Mészáros Árpád*, a KSH Népszámlálás igazgatója „A népesség területi átrendeződése és települési koncentrációja”, *Illés Sándor*, a KSH Népeségtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa „A belső vándorlások volumenének és térbeli különbségeinek változásai 1980 óta” c. előadása.

A tudományos ülés második napján is az említett két szekcióban folyt tovább a munka. A gazdaságstatisztikai szekcióban a következő előadások hangzottak el: *dr. Illés Iván*, az MTA Regionális Kutatások Központja főigazgatója „A bankrendszer és a regionális fejlődés összefüggése”, *dr. Perczel György*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi docense „Egyes természeti erőforrások térbeli allokációja, hasznosítás és a környezet állapotának néhány összefüggése”, *Horváth Eszter*, a KSH főosztályvezetője „A NUTS-rendszer (Nomenclature des unités territoriales statistiques — Statisztikai területi egységek nomenklaturája) hazai megvalósításának lehetőségei és statisztikai feladatai” és *dr. Radics István*, a KSH Veszprém megyei Igazgatóság igazgatója „A Balaton szerepe az ország turizmusában”.

A társadalomstatisztikai szekció második ülésén *dr. Harcsa István*, a KSH főosztályvezetője „Területi különbségek a megélhetési viszonyokban”, *Kiss Tamás*, a Belügyminisztérium főtanácsosa „A kormányzati és az önkormányzati szerepmegosztás és eredményei a település- és területfejlesztésben”, *dr. Vavró István*, az Igazságügyi Minisztérium főosztályvezető-helyettese „A bűnözési gyakoriság területi különbségei”, valamint *Filepné dr. Nagy Éva*, a KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Igazgatóság osztályvezetője „A deviáns magatartási formák térségi jellemzői Magyarországon” címmel adtak elő.

A tudományos ülést plenáris ülés zárta, melyen *dr. Rácz Albert* társadalombiztosítási főtanácsos, a gazdaságstatisztikai szekció elnöke és *Kovács Tibor*, a KSH Budapesti és Pest megyei Igazgatóság főigazgatója, a társadalomstatisztikai szekció elnöke

foglalták össze a szekcióüléseken elhangzottakat. A konferencia a plenáris üléseken elnöklő *dr. Kupcsik József*, az MST elnöke, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem egyetemi tanára elnöki összefoglalójával és zárszavával fejeződött be.

Tudományos tanácskozást tartott 1994. szeptember 14. és 16. között a Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság és a Népjóléti Minisztérium Nemzetközi Családév Titkársága „Együtt a családért” címmel Budapesten.

Az első ülésnapon mintegy tíz előadás hangzott el a család- és gyermekvédelem legaktuálisabb kérdéseiről. A második napon gazdag tematikus programot hallgattak és vitáltak meg a résztvevők a legújabb szervezett gondozási módokról, a gyermekvállalás feltételeiről, valamint a kairói ENSZ Népesedési Értekezletről, melynek beszámolóját *dr. Klinger András*, a KSH elnökhelyettese tartotta. A záróülésen az Európai Közösség családpolitikájáról, az Európai Közösség Családszervezési Szövetségének (Confédération des Organisations Familiales de la Communauté Européenne — COFACE) szervezeti kérdéseiről tartott előadást és beszámolót *Vivie Papadimitriou*, illetve *William Lay*.

A tanácskozást kerekasztal vita zárta, *dr. Klinger András*, a KSH elnökhelyettese elnökletével.

Az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások (OKTK) Kollégiuma 1994. szeptember 6-án és 7-én Budapesten tartotta „Újabb fejlődési irányok a magyar gazdaságban, társadalomban és államelméletben” című konferenciáját.

A konferencia plenáris ülését *Keviczky László*, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára nyitotta meg, ezt követően a következő előadások hangzottak el:

Ehrlich Éva: Infrastruktúrák és szolgáltatások a magyar modernizációban. Tények, tendenciák, dilemmák.

Török Ádám: A gazdasági átalakulás és vállalati alkalmazkodás.

Lőrincz Lajos: A közigazgatás hazai fejlődésének fő irányai.

Enyedi György: A területfejlesztés új feltételek között.

Maróth Miklós: Oktatásügy a rendszerváltás után.

Cseh-Szombathy László: Társadalompolitikai törekvéseink és a magyar valóság.

Szabó János: A katonatársadalom az átmenet időszakában.

Marosi Ernő: Kulturális és történelmi emlékeink struktúrája: a források.

Hofer Tamás: Magyarságkutatás. Egy etnikum létformái és önmagáról alkotott elképzelései az évezred végén.

Glatz Ferenc: Politikai konszolidáció és szovjet rendszer. A Kádár-korszak kutatásainak eredményei.

A plenáris ülést *Maróth Miklós*, az OKTK Kollégium elnöke zárta be.

A második napon kilenc főirányba csoportosítva, szekcióüléseken folytatódott a munka. Az V. és a VI. főirány közös szekcióülése a Központi Statisztikai Hivatalban kapott helyet. Az ülést a főirányok vezetői, *dr. Pongráczné Hüttl Marietta*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatóhelyettese és *dr. Harcsa István*, a KSH főosztályvezetője vezették. E szekcióülés előadásai voltak:

Kemény István: Cigányság — peremhelyzet.

Gönczöl Katalin: Deviancia és a megelőzés dilemmái.

S. Molnár Edit: Családalapítás serdülőkorban.

Andorka Rudolf: A szegénység társadalmi jellemzői.

Farkas E. János: Lakáshelyzet és lakáspiaci folyamatok a '90-es évek elején.

Az előadásokat minden szekcióülésen felkért hozzászólások majd viták egészítették ki.

A regionális és városstatisztikusok 19. konferenciáját 1994. augusztus 30. és szeptember 1. között Helsinkiben rendezték meg. A konferencia első fele az egyenlőtlenség és a szegénység, valamint a migráció kérdéseivel foglalkozott. Ezt követően számos előadás hangzott el a földrajzi és a környezeti információs rendszer kapcsolatáról a statisztikával, valamint az új politikai-gazdasági szervezeteknek a regionális statisztikára gyakorolt hatásáról.

A magyar Központi Statisztikai Hivatal *dr. Hajnal Béla*, a KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Igazgatóság igazgatója képviselte, aki a „Kárpátok-Eurorégió szerepe a közép- és kelet-európai országokban” címmel tartott előadást.

Előadás a dán agrárpolitikáról. Az MTA Közgazdaságtudományi Intézet a PANNON Agrártudományi Egyetemen (Keszthely) együttműködve 1994. szeptemberében ötnapos látogatásra hívta meg *Aage Walter Jörgensen* dán agrárközgazdászt, a dániai Királyi Mezőgazdasági és Állatorvosi Egyetem (Koppenhága) professzorát, a Dán Mezőgazdasági Minisztérium Agrárgazdasági Kutató Intézet főosztályvezetőjét.

Jörgensen professzor Keszthelyen nagysikerű előadást tartott a végzős hallgatóknak „A dán agrárpolitika az Európai Közösség reformja után” címmel. Részletesen bemutatta a közös agrárpolitika fejlődésének főbb állomásait, majd elemezte az Európai Közösség agrárreformjának főbb elemeit az 1993 és 1996 közötti időszakban. Végezetül kitért a dán mezőgazdaság alkalmazkodása főbb kérdéseinek tárgyalására.

Az előadás után a professzor kerekasztal-beszélgetésen találkozott az egyetem Ph. D.-hallgatóival, és több agrárközgazdász intézményt is felkeresett.

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

KISH, L.:

TÖBB SOKASÁGOT ÉRINTŐ MINTAVÉTELI TERVEK

(Multipopulation survey designs: Five types with seven shared aspects.) — *International Statistical Review*. 1994. 2. sz. 167—186. p.

A reprezentatív mintavétellel foglalkozó szakirodalom számos olyan látszólag különböző célsokaságokra, változókra, időpontokra stb. vonatkozó terveket ismertet, amelyek némelyike között bizonyos közös vonások ismerhetők fel. Az e területeken szerzett módszertani tapasztalatok, eredmények tudatos alkalmazása hatékonyabbá teheti a felvételeket, a költségek csökkentését is beleértve. A tanulmány öt olyan felvételi tervvel foglalkozik, amelyeket az irodalom általában külön tárgyal. A szerző kimutatja az ezek közti hasonlóságokat, és felhívja a figyelmet a módszertani megoldások kölcsönös alkalmazásának előnyeire.

A szerző öt mintavételi tervvel foglalkozik:

— rendszeresen ismétlődő felvételek, amelyek lehetnek részben átfedő vagy teljesen elkülönülő mintán alapuló panelek; a panelek használata egyre jobban terjed az egyéni viselkedés tanulmányozásánál;

— egy felvétel különböző részeinek elemzése: tipikus példa egy országos felvételen belül az egyes régiók viselkedésének vizsgálata, bár a régiók a mintavételi terv szempontjából nem önálló egységek, sajátosságaik nem kapnak kellő figyelmet;

— a több országra kiterjedő felvételek eredményeinek összehasonlítása sem új dolog, de tudatos elemzésükre csak az utóbbi időben került sor;

— egyre inkább ráirányul a figyelem a minták kombinációjára, összevonására mind időben, mind térben;

— kontrollált megfigyelések, amelyek szemben a randomizált kísérletekkel nem elég ismertek a szakirodalomban, jóllehet számos területen alkalmazzák azokat.

A mintavételi terveknek a több célsokaságra (multipopulation) irányuló megközelítése a szerző szerint is új és szükséges, mert sok előnnyel járhat, szemben a szokásos megközelítéssel, amikor minden egyes célsokaság (single population) mintavételi tervét, elemzését stb. egyedileg, egymástól elkülönülten végzik.

A tanulmány a mintavételi terveknek egy másik szempontú megközelítését is tárgyalja, a mintavételi tervek hét aspektusát említi, melyek:

- definíciók, változók, célsokaságok;
- felvételi terv és mérési módszerek;
- lényegre törő, illetve bizonyos értelemben szubjektív elemzés;
- súlyozási eljárások;
- statisztikai elemzés;
- mintavételi terv és kiválasztás;
- a minta, illetve egyes részeinek nagysága.

A tanulmány alapvetően három célt tűz ki. Az első a felsorolt ötféle, több sokaságra kiterjedő mintavételi tervek vizsgálata. Másodszor a tanulmány azt a célt is szolgálja, hogy már az előkészítő fázisban, a mintavételi tervek elkészítésénél érvényesüljenek bizonyos szempontok, előnyök, ne csak az utólagos elemzés során próbálják meg „összehozni” az egyes felvételek eredményeit. Harmadszor pedig a többsokaságú mintavételi terveknél az előzőekben felsorolt hét szempont érvényesítésének lehetőségeit és nehézségeit tárja fel a tanulmány. A példaként említett Világtermékenységi Vizsgálat

* A *Statisztikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statisztikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikk-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

(World Fertility Survey — WFS) esetében a felvétel végrehajtását nagyon szigorúan és egységesen ellenőrizték, de a mintavételi módszereket országonként meglehetősen rugalmasan kezelték. Az Európai Közösségben végrehajtott munkaerő-felvételek (Labour Force Survey — LFS) viszont arra példák, hogy a minta nagyságára, a felvétel időpontjára nagy figyelmet fordítanak, míg a kérdőívek, mintavételi módszerek meglehetősen eltérők a különböző országokban.

A tanulmány a továbbiakban a felvételekkel együtt járó hibák két alapvető csoportját tárgyalja: a torzítást, amely általában magával az adatgyűjtéssel kapcsolatos, valamint a véletlen hibákat, amelyek főként a mintavételből adódnak. A kettőt együttesen tartalmazó átlagos négyzetes eltérés szétbontása útján válik a minták kezelése szemléletessé.

A tárgyalást az említett mintavételi tervekhez kapcsolódó néhány példa is illusztrálja. Azonos változóknak több — többé-kevésbé különböző — célsokaságon történő vizsgálatáról lévén szó, a figyelem természetesen a különbségek és a hányadosok, illetve azok bizonyos kombinációja időben, illetve térben történő elemzésének megbízhatóságára irányul.

A tanulmány további részében a szerző az említett hét aspektus problémáival foglalkozik. Ezek közül csak kettőt emelünk ki. A harmadikként említett lényegre törő elemzés szorosan összefügg a felvétel változóival, amelyeket meglehetősen önkényesen, fontosságuk szerint kezel. A mintavételi terv szinte mellékes. Ez a koncepció tehát eltér a statisztikai elemzéstől annyiban, amennyiben abban természetesen a mintavételi terv kap nagyobb hangsúlyt, az egyes változókat meglehetősen semlegesen kezelve.

Természetesen a kétfajta elemzés egymástól nem teljesen független. A lényeg az, hogy amíg a statisztikai elemzés alapja a különböző valószínűségek és statisztikák, addig a szubjektív megközelítés a vizsgálatot végzők számára fontos és a vizsgált terület szempontjából elsődleges szempontokat, mérőszámokat elemzi, hangsúlyozza. Erre példa lehet a felhasználónak az a döntése, hogy bizonyos esetben a mediánt, míg más esetben az átlagot használja, vagy válasszon a különböző regressziós formulák között, míg a már kiválasztott formula együtthatóinak meghatározása a rendelkezésre álló statisztikai adatok által már egyértelműen definiált. A példák folytathatók.

A minta nagyságát a költségek és a mintavételi terv függvényében kell meghatározni. A bonyolult, több populációra kiterjedő, több változó megfigyelé-

sét célzó felvételeknél rugalmasan kell eljárni. Ha ugyanis tekintetbe vesszük a becslési kívánt változók viselkedésének sajátosságait, arra a következtetésre jutunk, hogy az egyes változókat különböző nagyságú mintákon kell (illetve lehetséges) megfigyelni. Ennek a megjegyzésnek különösen a többcélú minták tervezésénél lehet nem jelentéktelen gyakorlati jelentősége.

A több sokaságra kiterjedő elemzések lényeges előnye lehet az, hogy bizonyos sajátosságok — mint például a mintavételi hiba — az időben ismétlődő felvételek esetében összevontan is kezelhetők. Ez elvégezhető fordítva is, az összevont sokaság részsokaságaira vonatkozóan a variancia megosztható, valamint jelentős előny adódhat abból is, hogy a tudatos tervezés a célszerű elosztás útján a költségek csökkentését is lehetővé teszi.

Nagyon sok időben ismétlődő felvételt hajtunk végre, de azok különböző sajátosságainak (panel, rotáció, részleges átfedés, teljesen különböző mintákon végrehajtott, nem azonos időközökben ismétlődő felvételek stb.) figyelembevételével történő együttes elemzés nagyon ritkán történik meg. Érdekes a gyakorlatban a tanulmány útmutatását követve ezeket a sajátosságokat az elemzéseknél kihasználni.

A tanulmány további részében a már említett kérdéseket egy-egy esetben a gyakorlat számára nagyon hasznos példán mutatja be a szerző. Ezek közül érdemes ismételtten megemlíteni a több országban végrehajtott felvételek kérdőíveinek, terveinek, mintái végrehajtásának stb. előzetes egyeztetése fontosságát.

Felhívja továbbá a tanulmány arra a gyakori, de legtöbbször nem kihasznált, nem kellően elemzett esetre a figyelmet, amikor a különböző, de egymással bizonyos pontokon összekapcsolható mintákon történő felvételek eredményeinek együttes elemzését (kumulált, guruló, időben ismétlődő felvételek összevont elemzése) is el lehetne, illetve kellene végezni.

További jól ismert tennivaló a minták többcélúvá alakítása. Tulajdonképpen minden esetben arról van szó, hogy jelentős haszon származhat abból, hogy ha akár a mintát, akár a témákat illetően több felvételt előre átgondoltan, együttesen, céltudatosan terveznénk meg, hajtanánk végre és elemeznénk.

Végül néhány szó esik az ellenőrző megfigyelésekről, amelyek mutatnak ugyan bizonyos hasonlóságot a már említett statisztikai megfigyelési módszerekkel, de inkább a tudományos kísérletezés, kutatás eszközei.

(Ism.: *Marton Ádám*)

MOORE, W:

AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉG
STATISZTIKAI PROGRAMJA

(Das statistische Program der Europäischen Gemeinschaft für 1993 bis 1997 — Statistik für die Europäische Union.) — *Wirtschaft und Statistik*. 1993. 11. sz. 799—805. p.

Az Európai Közösség Tanácsa 1993 júliusában keretprogramot fogadott el a statisztikai tájékoztatásra vonatkozó intézkedésekről az 1993-tól 1997-ig terjedő időszakokra. E program a korábbiaknál határozottabb követelményeket állít fel, bár lényegében továbbra is ajánlásként értelmezhető. Kialakítását az EUROSTAT és a tagállamok statisztikai hivatalai közötti együttműködés tette lehetővé. A munka kiinduló alapjául az Európai Unióról (EU) kötött szerződés szolgált, amely meghatározza az egységes statisztikai rendszer kereteit és az azzal szemben támasztható követelményeket. Az EU-szerződés az egységes európai belső piac megteremtésén túl a gazdasági és társadalmi élet, a tudomány és a kultúra számos területén ír elő feladatokat, amelyeknek teljesítése érdekében létre kell hozni a döntéshozó és végrehajtó szerveket, a megfelelő tanácsadó testületeket, továbbá biztosítani kell az infrastrukturális, jogi és igazgatási kereteket. Közép- és hosszú távra meg kell valósítani a nemzeti jogrendszerek és államigazgatási szervezetek összhangba hozását.

A szerződés végrehajtása során a statisztikai szolgálatokra többletfeladatok hárulnak és itt is előtérbe kerülnek az egységesítéssel kapcsolatos követelmények.

Az 1993—1997 évekre szóló statisztikai program a következő témák kiemelt kezelését írja elő:

- belső piac,
- szociálpolitika,
- gazdasági és pénzügyi unió,
- az EK-országok és más területek közötti kapcsolatok,
- a statisztikai technika és az emberi erőforrások fejlesztése.

A Maastrichtban létrejött szerződés alapján, két fontos feladat adódik: a belső piaccal kapcsolatos információbázis kidolgozása, valamint a gazdasági és pénzügyi unió előkészítését szolgáló információs rendszer alapjainak lerakása. A következő lépcsőfok lenne a legszélesebb értelemben vett szociális és munkaerőpiaci statisztika ügyének felkarolása.

Gondoskodni kell a továbbiakban a szakstatisztikák összehangolásáról a mezőgazdasági információ-rendszertől kezdve egészen a szolgáltatásokig. Mindehhez elengedhetetlen a kellő technológiai korszerűsítés végrehajtása.

Végül, de fontosságát tekintve nem utolsósorban említhető az Európai Közösséghez nem tartozó, de földrajzilag ehhez a régióhoz sorolható országok statisztikai hivatalaival való együttműködés elmélyítése, a közép- és kelet-európai államok statisztikai szervezeteit, sőt az egykori Szovjetunió utódállamainak intézményrendszerét is beleértve. Ennek az együttműködésnek lényeges eleme az Európai Közösség nomenklatúráinak, osztályozási rendszereinek a megismertetése és alkalmazásuk előmozdítása. Utalni kell például az Európai Közösség statisztikai programja keretében felülvizsgált ágazati osztályozásra (NACE Rev. 1.) és a termékjegyzékre. Nélkülözhetetlen feltétel természetesen mindehhez, hogy az Európai Közösségen belül megoldják az összehasonlítás alapját képező módszertani kérdéseket.

A szakmai tanácsadás és a döntések előkészítése céljából három bizottságot hoztak létre, a következők szerint:

- a Statisztikai Program bizottsága;
- a valuta- és pénzügyi kérdésekkel, valamint a fizetési mérleggel foglalkozó statisztikai bizottság;
- a gazdasággal és a társadalommal kapcsolatos statisztikai információkkal foglalkozó bizottság.

Az első két testület főként a statisztikai hivatalokkal, a második e mellett az érdekelt országok nemzeti bankjaival tartja a kapcsolatot, a harmadik testület tevékenységében pedig a statisztikai információk felhasználói játszanak meghatározó szerepet. A bizottságok állásfoglalásokat, ajánlásokat fogalmaznak meg, amelyek azonban nem kötelező erejűek.

A program terjedelmét mutatja, hogy annak katalógusa a különböző szakterületek vonatkozásában összesen 200 pontban sorolja fel az előírányzott tennivalókat. E pontok nagyrészt információs igényeket fogalmaznak meg. Az igények részletes kimutatása, továbbítása a tagországokhoz és a végrehajtás koordinációja az EUROSTAT feladatát képezi.

Az Európai Közösség statisztikai programját nemzetközi összefüggésben is vizsgálni kell. Az Európai Közösségnek mint az ENSZ regionális szervezetének kell működnie, tehát tekintetbe kell vennie az ENSZ valamennyi elvárását. Más nemzetközi szervezetek közül elsősorban az OECD-vel célszerű tevékenységét összehangolnia. A nemzetközi szervezetek igényeinek a koordinációja lényegesen enyhíti az érdekelt államok statisztikai intézményeire háruló terheket (a párhuzamos munkák elkerülésével, az értekezletekre, a munkacsoportokban való részvételre fordított idő csökkentésével stb.). Folya-

matos koordinációnak kell érvényesülnie a nemzetközi szervezetek között a statisztikai módszertan, valamint az osztályozási rendszerek fejlesztése tekintetében.

A közös program végrehajtása az Európai Unióban részt vevő valamennyi ország statisztikai tevé-

kenységét előmozdítja, és a közép- és kelet-európai országokban, a volt Szovjetunió utódállamaiban, valamint a fejlődő országokban működő statisztikai szolgálatokra is kedvező hatást gyakorol.

(Ism.: Fóti János)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BEECKMAN, M. M.—STRUIJS, P.:

A FOGALMAK ÉS DEFINÍCIÓK HATÁSA A GAZDASÁGSTATISZTIKÁRA

(The quality of economic concepts and definitions.)
— *Statistical Journal of the United Nations ECE*. 1993. 1. sz. 1—15 p.

A statisztika minősége nehezen értelmezhető fogalom. Az ENSZ-nek a statisztika szervezetére vonatkozó kézikönyve csak néhány általános irányelvet tartalmaz, tehát a statisztika outputjának minőségére semmiféle nemzetközi standard nem létezik. A szerzők kísérletet tesznek a minőség legfontosabb kritériumainak összefoglalására a statisztika felhasználóinak és készítőinek szemszögéből. Vizsgálják, hogy a definíciók és osztályozások megválasztása miképpen hat a gazdaságstatisztika minőségére, és bemutatják a nemzetközi gazdaságstatisztika kialakulófélben levő rendszerét.

A gazdaságstatisztika rendszere. Az ENSZ által kifejlesztett nemzetközi számlarendszer (System of National Accounts — SNA) és az Európai Gazdasági Közösség által ebből továbbfejlesztett European System of Accounts (ESA) általános és speciális statisztikai célokhoz is kitűnő keretet nyújt fogalmaival és definícióival. A piaccgazdaságban végbemenő gazdasági események lehetnek pénzügyi és reálfolyamatok. Az SNA és az ESA két alrendszere is e szerint különül el. Az egyik a szervezetek pénzügyi folyamatait, a másik a tevékenységek szerinti reálfolyamatokat követi nyomon. Az ún. „szervezeti” statisztika — melynek kategóriáit az SNA és az ESA tartalmazza — a gazdasági jelenségeket a gazdasági szereplők különböző csoportjai szerint vizsgálja. Ezzel szemben az ún. „tevékenységi” statisztika, melynek kategóriáit a Gazdasági Tevékenységek Standard Nemzetközi Osztályozása (International Standard Industrial Classification — ISIC) rögzíti, elvonatkozhat a gazdasági szereplőktől, és a reálfolyamatokat helyezi előtérbe.

A gazdaság valódi egységeiben a pénzügyi és reálfolyamatok párhuzamosan zajlanak, és értelmetlen lenne ezeket homogenitási vagy egyéb szempontok szerint megosztani.

A gazdaság szereplőit az SNA és az ISIC a tulajdonosság és a felügyelet típusa szerint intézményi egységeknek nevezi. A gazdaság legfontosabb ilyen egysége a vállalat, amely elkülönült pénzügyi és termelési szervezet. Tevékenysége nem feltétlenül homogén, ezért az ISIC a termelés elszámolására használja a KAU (Kind-of-Activity Units) elnevezést, amely a vállalat egy bizonyos tevékenységet végző része. A nemzetközi szervezetek által elkülönített vállalat típusokat az országok saját viszonyaikra alkalmazhatják, ám ezek definiálása nagymértékben befolyásolja a statisztika minőségét.

A gazdaságstatisztika legfontosabb feladata a különböző gazdasági kategóriákban — forgalom, felhasználás, munkaerőállomány, foglalkoztatás, beruházás, fogyasztás stb. — való adatszolgáltatás. Ezen fogalmak egy része a tevékenységi, más része a szervezeti, némelyek mindkét statisztikában használatosak. A nemzetközi szervezeteknek az ipar-, a foglalkoztatás- stb. statisztikára vonatkozóan is vannak ajánlásaik, melyek adaptálhatók a helyi viszonyokra. Az átfedések elkerülése érdekében rendkívül fontos az adatgyűjtések összehangolása.

A statisztikában bármilyen osztályozásnak a következő alapkövetelményeknek kell megfelelnie:

— a felállított kategóriák egymást kölcsönösen kizárók legyenek, fedjék a teljes megfigyelt jelenséget, amelynek minden része egy és csakis egy kategóriába sorolható legyen,

— a megfigyelés tárgyát az osztályozási kategóriák felállítása előtt kell definiálni.

Sokféle nemzetközi osztályozási rendszer működik. Az ágazati osztályozási rendszerek közül már volt szó az ENSZ rendszeréről (ISIC). Az Európai Gazdasági Közösség ágazati osztályozási rendszere, a (Nomenclature générale des Activités Economiques dans les Communautés Européennes — NACE) részletesebb, és kompatibilis az előzővel.

A termékosztályozásnak is több nemzetközi rendszere van. A vámnómenklatúra rendkívül pontos osztályozás. Elsősorban a külkereskedelmi statisztikában használt, és az importvámok kivetésének eszköze.

matos koordinációnak kell érvényesülnie a nemzetközi szervezetek között a statisztikai módszertan, valamint az osztályozási rendszerek fejlesztése tekintetében.

A közös program végrehajtása az Európai Unióban részt vevő valamennyi ország statisztikai tevé-

kenységét előmozdítja, és a közép- és kelet-európai országokban, a volt Szovjetunió utódállamaiban, valamint a fejlődő országokban működő statisztikai szolgálatokra is kedvező hatást gyakorol.

(Ism.: Fóti János)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BEECKMAN, M. M.—STRUIJS, P.:

A FOGALMAK ÉS DEFINÍCIÓK HATÁSA A GAZDASÁGSTATISZTIKÁRA

(The quality of economic concepts and definitions.)
— *Statistical Journal of the United Nations ECE*. 1993. 1. sz. 1—15 p.

A statisztika minősége nehezen értelmezhető fogalom. Az ENSZ-nek a statisztika szervezetére vonatkozó kézikönyve csak néhány általános irányelvet tartalmaz, tehát a statisztika outputjának minőségére semmiféle nemzetközi standard nem létezik. A szerzők kísérletet tesznek a minőség legfontosabb kritériumainak összefoglalására a statisztika felhasználóinak és készítőinek szemszögéből. Vizsgálják, hogy a definíciók és osztályozások megválasztása miképpen hat a gazdaságstatisztika minőségére, és bemutatják a nemzetközi gazdaságstatisztika kialakulófélben levő rendszerét.

A gazdaságstatisztika rendszere. Az ENSZ által kifejlesztett nemzetközi számlarendszer (System of National Accounts — SNA) és az Európai Gazdasági Közösség által ebből továbbfejlesztett European System of Accounts (ESA) általános és speciális statisztikai célokhoz is kitűnő keretet nyújt fogalmaival és definícióival. A piacgazdaságban végbemenő gazdasági események lehetnek pénzügyi és reálfolyamatok. Az SNA és az ESA két alrendszere is e szerint különül el. Az egyik a szervezetek pénzügyi folyamatait, a másik a tevékenységek szerinti reálfolyamatokat követi nyomon. Az ún. „szervezeti” statisztika — melynek kategóriáit az SNA és az ESA tartalmazza — a gazdasági jelenségeket a gazdasági szereplők különböző csoportjai szerint vizsgálja. Ezzel szemben az ún. „tevékenységi” statisztika, melynek kategóriáit a Gazdasági Tevékenységek Standard Nemzetközi Osztályozása (International Standard Industrial Classification — ISIC) rögzíti, elvonatkozhat a gazdasági szereplőktől, és a reálfolyamatokat helyezi előtérbe.

A gazdaság valódi egységeiben a pénzügyi és reálfolyamatok párhuzamosan zajlanak, és értelmetlen lenne ezeket homogenitási vagy egyéb szempontok szerint megosztani.

A gazdaság szereplőit az SNA és az ISIC a tulajdonosság és a felügyelet típusa szerint intézményi egységeknek nevezi. A gazdaság legfontosabb ilyen egysége a vállalat, amely elkülönült pénzügyi és termelési szervezet. Tevékenysége nem feltétlenül homogén, ezért az ISIC a termelés elszámolására használja a KAU (Kind-of-Activity Units) elnevezést, amely a vállalat egy bizonyos tevékenységet végző része. A nemzetközi szervezetek által elkülönített vállalat típusokat az országok saját viszonyaikra alkalmazhatják, ám ezek definiálása nagymértékben befolyásolja a statisztika minőségét.

A gazdaságstatisztika legfontosabb feladata a különböző gazdasági kategóriákban — forgalom, felhasználás, munkaerőállomány, foglalkoztatás, beruházás, fogyasztás stb. — való adatszolgáltatás. Ezen fogalmak egy része a tevékenységi, más része a szervezeti, némelyek mindkét statisztikában használatosak. A nemzetközi szervezeteknek az ipar-, a foglalkoztatás- stb. statisztikára vonatkozóan is vannak ajánlásaik, melyek adaptálhatók a helyi viszonyokra. Az átfedések elkerülése érdekében rendkívül fontos az adatgyűjtések összehangolása.

A statisztikában bármilyen osztályozásnak a következő alapkövetelményeknek kell megfelelnie:

— a felállított kategóriák egymást kölcsönösen kizárók legyenek, fedjék a teljes megfigyelt jelenséget, amelynek minden része egy és csakis egy kategóriába sorolható legyen,

— a megfigyelés tárgyát az osztályozási kategóriák felállítása előtt kell definiálni.

Sokféle nemzetközi osztályozási rendszer működik. Az ágazati osztályozási rendszerek közül már volt szó az ENSZ rendszeréről (ISIC). Az Európai Gazdasági Közösség ágazati osztályozási rendszere, a (Nomenclature générale des Activités Economiques dans les Communautés Européennes — NACE) részletesebb, és kompatibilis az előzővel.

A termékosztályozásnak is több nemzetközi rendszere van. A vámnómenklatúra rendkívül pontos osztályozás. Elsősorban a külkereskedelmi statisztikában használt, és az importvámok kivetésének eszköze.

Az ENSZ Központi Termékosztályozása (Central Product Classification — CPC) összekötő kapcsolás a termelési és a forgalmi szemléletű termékosztályozások között. A dologi jellegű termékeken kívül a szolgáltatásokat is egységes rendszerbe foglalja. Belőle fejlesztette ki a Közös Piac saját rendszerét (CPA).

A szervezetek foglalkoztatottak számán alapuló megfigyelésével a gazdasági demográfia foglalkozik. A népességgel kombinált megfigyelések különösen az idősorok alakulásának elemzésekor hasznosak. Feltárható, hogy az észlelt növekedés valószínű, vagy szervezeti változások (összeolvadás, átsorolás) eredménye.

A minőséget befolyásoló tényezők. A minőség kritériumait illetően el kell különíteni egymástól a statisztikusok és a felhasználók, sőt ez utóbbiak különböző csoportjainak igényeit.

Az adatok megbízhatóságának és aktualitásának összhangba hozása a statisztika nehéz problémája. A kettő közül a statisztikusok a megbízhatóságot részesítik előnyben. A pontosságot, konzisztenciát, objektivitást, a statisztika rendszerbe foglalását és a standardizálást tartják a minőség legfontosabb követelményeinek.

Az EUROSTAT és az UNSTAT (az Európai Közösség, illetve az ENSZ Statisztikai Hivatala) sokat áldoz a nemzetközi összehasonlításokra is alkalmas statisztika létrehozására és terjesztésére.

Az időbeli összehasonlítások feltételét a folytonosság teremti meg, amihez viszont az alapfogalmak és az osztályozások stabilitása szükséges.

A statisztikák valóságtartalma vagy nemzetközi összehasonlíthatósága a felhasználók számára is fontos ugyan, de náluk az aktualitás jóval nagyobb hangsúlyt kap, mint a pontosság.

A felhasználóknak két nagy csoportja van:

— a politikusok és a kutatók a gazdaságot mint egészet tekintik, főleg a nemzeti elszámolások adatait, makrogazdasági jelzőszámokat használnak, és számukra fontos az összehangolt statisztikai rendszer, a teljesség, a hosszú idősorok;

— az üzleti élet menedzserei, a piackutatók inkább a saját iparáguk vagy piacaik jövedelmezőségével összefüggő adatokra koncentrálnak, szeretik, ha átjárhatóság van a saját megfigyeléseik és a hivatalos statisztikák között, emellett fogalmaik, osztályozásaik és adataik naprakészsége is fontos.

A statisztikai rendszerek és definíciók megalkotásánál nem szabad megfélemlíteni az adatszolgáltatókról sem, mert a statisztikának elemi érdeke a velük való jó együttműködés.

Az adatszolgáltatás bizonyos fokig mindig kényszer. A megválaszolásra váró információk minimalizálása érdekében jó, ha az adatok könnyen leve-

zethetők az adott cég információs rendszeréből, és a kérdőívek jól megszerkesztettek. Ugyanakkor mindig garantálni kell egyéni adataik védelmét.

A statisztikai rendszer és a minőség. Egy statisztikai program tervezésénél elsődleges, hogy a késztermék összhangban legyen az igényekkel. Vannak a statisztikának területei (ipar-, mezőgazdasági statisztika), ahol nem lehet figyelmen kívül hagyni a tradíciókat, vannak viszont olyanok (szolgáltatások), ahol a hagyományoknak sokkal kisebb szerepük van.

A statisztika egyes területein saját osztályozás és standardok működhetnek egészen addig, míg meg nem jelennek a nemzetközi szabványok.

Rendkívül fontos a nemzetközi rendszerekkel való harmonizáció is. Ideális esetben a nemzeti statisztika a nemzetközinek integrált része. A különböző gazdasági és jogrendszer, az eltérő tradíciók és az intézményi különbségek ezt azonban csak részben teszik lehetővé.

Megbízhatóság nélkül jó statisztikáról hiábavaló beszélni. A statisztika annál inkább megbízható, minél kevésbé mesterségesek a felállított kategóriák, és a fogalmak minél inkább tükrözik a valós jelenségeket.

A döntéshozók számára különösen fontos aktualitást az előzetes becslésekkel lehet megoldani, amelyek később, a feldolgozás befejeztével a véglegessel helyettesíthetők.

(Ism.: Jávorszky Anikó)

HUNYA G.—VIDOVIC, H.:

A KELET-EURÓPAI ORSZÁGOK GAZDASÁGA

(Leichte Erholung folgt einer schweren Rezession. Die Wirtschaft der Oststaaten 1993/94.) — *WIFO Monatsberichte*. 1994. 5. sz. 288—304 p.

Bécsben működik a nemzetgazdaságok összehasonlítását végző WIW (Wiener Institut der Internationale Wirtschaftsvergleiche), amely Közép- és Kelet-Európa országcsoportjaira végzett konjunktúraelemzést a következő tagolásban: CEE 5 — Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovénia és Szlovákia; CEE 7 — az előbbi országok Bulgáriával és Romániával együtt; „Kelet-Európa” — az előbbi 7 ország Horvátországgal, Oroszországgal és Ukrajnával együtt.

A bécsi intézet egységes szerkezetben végezte el az 1990 és 1994 közötti időszak fontosabb nemzetgazdasági mutatóinak összehasonlítását, többek között a bruttó hazai termékre, az ipari termelésre,

Az ENSZ Központi Termékosztályozása (Central Product Classification — CPC) összekötő kapcsolás a termelési és a forgalmi szemléletű termékosztályozások között. A dologi jellegű termékeken kívül a szolgáltatásokat is egységes rendszerbe foglalja. Belőle fejlesztette ki a Közös Piac saját rendszerét (CPA).

A szervezetek foglalkoztatottak számán alapuló megfigyelésével a gazdasági demográfia foglalkozik. A népességgel kombinált megfigyelések különösen az idősorok alakulásának elemzésekor hasznosak. Feltárható, hogy az észlelt növekedés valószínű, vagy szervezeti változások (összeolvadás, átsorolás) eredménye.

A minőséget befolyásoló tényezők. A minőség kritériumait illetően el kell különíteni egymástól a statisztikusok és a felhasználók, sőt ez utóbbiak különböző csoportjainak igényeit.

Az adatok megbízhatóságának és aktualitásának összhangba hozása a statisztika nehéz problémája. A kettő közül a statisztikusok a megbízhatóságot részesítik előnyben. A pontosságot, konzisztenciát, objektivitást, a statisztika rendszerbe foglalását és a standardizálást tartják a minőség legfontosabb követelményeinek.

Az EUROSTAT és az UNSTAT (az Európai Közösség, illetve az ENSZ Statisztikai Hivatala) sokat áldoz a nemzetközi összehasonlításokra is alkalmas statisztika létrehozására és terjesztésére.

Az időbeli összehasonlítások feltételét a folytonosság teremti meg, amihez viszont az alapfogalmak és az osztályozások stabilitása szükséges.

A statisztikák valóságtartalma vagy nemzetközi összehasonlíthatósága a felhasználók számára is fontos ugyan, de náluk az aktualitás jóval nagyobb hangsúlyt kap, mint a pontosság.

A felhasználóknak két nagy csoportja van:

— a politikusok és a kutatók a gazdaságot mint egészet tekintik, főleg a nemzeti elszámolások adatait, makrogazdasági jelzőszámokat használnak, és számukra fontos az összehangolt statisztikai rendszer, a teljesség, a hosszú idősorok;

— az üzleti élet menedzserei, a piackutatók inkább a saját iparáguk vagy piacaik jövedelmezőségével összefüggő adatokra koncentrálnak, szeretik, ha átjárhatóság van a saját megfigyeléseik és a hivatalos statisztikák között, emellett fogalmaik, osztályozásaik és adataik naprakészsége is fontos.

A statisztikai rendszerek és definíciók megalkotásánál nem szabad megfélemlíteni az adatszolgáltatókról sem, mert a statisztikának elemi érdeke a velük való jó együttműködés.

Az adatszolgáltatás bizonyos fokig mindig kényszer. A megválaszolásra váró információk minimalizálása érdekében jó, ha az adatok könnyen leve-

zethetők az adott cég információs rendszeréből, és a kérdőívek jól megszerkesztettek. Ugyanakkor mindig garantálni kell egyéni adataik védelmét.

A statisztikai rendszer és a minőség. Egy statisztikai program tervezésénél elsődleges, hogy a késztermék összhangban legyen az igényekkel. Vannak a statisztikának területei (ipar-, mezőgazdasági statisztika), ahol nem lehet figyelmen kívül hagyni a tradíciókat, vannak viszont olyanok (szolgáltatások), ahol a hagyományoknak sokkal kisebb szerepük van.

A statisztika egyes területein saját osztályozás és standardok működhetnek egészen addig, míg meg nem jelennek a nemzetközi szabványok.

Rendkívül fontos a nemzetközi rendszerekkel való harmonizáció is. Ideális esetben a nemzeti statisztika a nemzetközinek integrált része. A különböző gazdasági és jogrendszer, az eltérő tradíciók és az intézményi különbségek ezt azonban csak részben teszik lehetővé.

Megbízhatóság nélkül jó statisztikáról hiábavaló beszélni. A statisztika annál inkább megbízható, minél kevésbé mesterségesek a felállított kategóriák, és a fogalmak minél inkább tükrözik a valós jelenségeket.

A döntéshozók számára különösen fontos aktualitást az előzetes becslésekkel lehet megoldani, amelyek később, a feldolgozás befejeztével a véglegessel helyettesíthetők.

(Ism.: Jávorszky Anikó)

HUNYA G.—VIDOVIC, H.:

A KELET-EURÓPAI ORSZÁGOK GAZDASÁGA

(Leichte Erholung folgt einer schweren Rezession. Die Wirtschaft der Oststaaten 1993/94.) — *WIFO Monatsberichte*. 1994. 5. sz. 288—304 p.

Bécsben működik a nemzetgazdaságok összehasonlítását végző WIW (Wiener Institut der Internationale Wirtschaftsvergleiche), amely Közép- és Kelet-Európa országcsoportjaira végzett konjunktúraelemzést a következő tagolásban: CEE 5 — Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovénia és Szlovákia; CEE 7 — az előbbi országok Bulgáriával és Romániával együtt; „Kelet-Európa” — az előbbi 7 ország Horvátországgal, Oroszországgal és Ukrajnával együtt.

A bécsi intézet egységes szerkezetben végezte el az 1990 és 1994 közötti időszak fontosabb nemzetgazdasági mutatóinak összehasonlítását, többek között a bruttó hazai termékre, az ipari termelésre,

a bruttó állóeszköz-beruházásra, a kivitelre, a behozatalra, a külkereskedelmi egyenlegre és az infláció alakulására vonatkozóan. Ennek kiegészítéseként a fizetési mérleg 3 mutatóját is elemzi a cikk: a konvertibilis valutákban fennálló adósságállományt, a jegybank valutatartalékát, valamint a külföldi közvetlen beruházások nettó értékét.

A táblázatos részben az 1993. évi adatok előzetesek, illetve becslések, ezekhez a bécsi intézet előrejelzéseket kapcsolt az 1994. évi konjunktúramutatókra. A CEE 5 országcsoporthoz bruttó hazai terméke a megelőző évihez képest 1990-ben 6,8, 1991-ben 10,4, 1992-ben pedig 2,4 százalékkal csökkent (Magyarország GDP-jére a dinamika: -3,5, -11,9 és -4,5 százalék). A CEE 7 csoportba sorolt Bulgáriában és Romániában a visszaesés ennél is erőteljesebb volt (-9,1, -11,7 és -7,7, illetve -5,6, -12,9 és -13,6 százalék). Az orosz és az ukrán gazdaság teljesítménye még meredekebben zuhant (a GDP változása: -2,0, -12,9 és -18,5, illetve -2,4, -12,4 és -14,6 százalék), és ez a tendencia 1993-ban tovább folytatódott (-12, illetve -14 százalék), az élénkülésnek semmi jele 1994-ben sem (-7, illetve -14 százalék).

A cikk az 1993. évi változásokat elemezve megállapítja, hogy megindult a GDP növekedése Lengyelországban (+4,0%) és Szlovéniában (+1,0%), lassult a visszaesés Csehországban (-3,5%), Magyarországon (-2%) és Szlovákiában (-4,1%), szerény, de határozott növekedést tartalmaznak 1994-ben az előrejelzések a lengyel (+4%), a cseh (+2%), a magyar (+1%), valamint a szlovén (+1%) gazdaságban. Tovább csökken 1994-ben a szlovák gazdaság (-2%) teljesítménye. A román gazdaság visszaesése megállt (1993-ban +1, 1994-ben -1%), lassult a bolgár GDP csökkenése (1993-ban -4,8 1994-ben -2%).

A szerzők a lengyel és a magyar ipari termelés 1993. évi növekedését olyan okokra vezetik vissza, mint a szabad kapacitások jobb kihasználása, a magánkézbe adott tulajdon révén felgyorsult szerkezetváltozás, a munkatermelékenység növekedése, a külföldi befektetők és beruházók tevékenysége (a növekedés az 1992. évihez képest 6,2, illetve 4 százalék). A cseh ipar élénkülését az segítette, hogy az alacsonyabb bérre alapozva növelték a kivitelt. A CEE 5 csoportban gyorsabb volt a jármű-, valamint a villamosipari és elektronikai gyártás fejlődése, mint a hagyományos nehézipari ágazatoké.

A mezőgazdasági termelés a 7 megfigyelt ország közül csak Lengyelországban és Romániában növekedett, a magyar agrártermelés például 1993-ban 6 százalékkal maradt el az előző évitől, és ez megmutatkozik a GDP csökkenésében, valamint az export

visszaesésében is. A román mezőgazdaság 1993. évi 12,4 százalékos termelésnövekedését, a kedvező időjárás mellett kedvezményes agrárhitel tette lehetővé.

Nőtt a lakosság fogyasztása 1993-ban a cseh, a lengyel és a szlovén gazdaságban, de a szerzők az ellentmondásokra is utalnak. Eszerint a reálbér csökkenése és 4 százalékkal bővülő GDP esetén a lengyel kiskereskedelmi forgalom gyors növekedése csak azzal magyarázható, hogy számottevők a statisztikailag meg nem figyelt jövedelmek, és a nem regisztrált árukivitel mellett jelentős a bevásárló turizmus is. (A cikk a német és az ukrán feketepiacok szerepét emeli ki). A szerzők megállapítják, hogy a szlovén reálbér-növekedés (1993-ban +14,4 százalék) elősegítette a termelés élénkülését és az import növelését. Stagnálást okozott a magyar kiskereskedelmi forgalomban a reálbérek (1993-ban csaknem 4 százalékpontos) csökkenése, és nem változott sem a közösségi fogyasztás, sem a beruházás volumene, vagyis alapvetően az export visszaesése okozta a GDP csökkenését. Románia kiskereskedelmi forgalma (a reálbérhez hasonlóan) több mint 10 százalékkal maradt el az 1992. évitől, de a statisztika megfigyelési körén kívüli fogyasztási elemek (az utcai kereskedelem, a közvetlen csere, a saját termelésből származó fogyasztás) ezen a képen valamit javítanak. Az orosz, az ukrán, valamint a bolgár és a román élelmiszer-kereskedelem a csökkenő forgalmi adatok szerint már nem lenne képes fedezni a lakosság szükségleteit.

Az állóeszközök beruházása 1993-ban a megfigyelt 7 országból négyben stagnált, Szlovákiában 2,4, Bulgáriában 9,0 százalékkal csökkent, ugyanakkor Szlovéniában 3,0 százalékkal nőtt a beruházások volumene. Az 1994-es előrejelzések szerint 5 százalékot meghaladó lesz a beruházások növekedése Csehországban, Lengyelországban, Magyarországon és Szlovéniában, stagnálás várható a bolgár, a román és a szlovák gazdaság beruházásaiban.

A munkanélküliség emelkedése lassult a megfigyelt országokban, és egyes gazdaságok még viszonylag alacsony rátával működnek. A tanulmány itt utal arra, hogy a cseh, az orosz és az ukrán gazdaságban nem érvényesül elég erős gazdasági nyomás a vállalatokra a felesleges munkaerő elbocsátására. A térségben egyedül Magyarországnak sikerült már némileg csökkentenie a munkanélküliséget. A szerzők szerint több mint tízszázalékos munkanélküli-arányra kell berendezkedni a megfigyelt országokban (a cseh gazdaság itt kivétel), és ez különösen a kevésbé fejlett földrajzi körzeteket és a lakosság alacsonyabb képzettségű rétegeit érinti súlyosan.

A fogyasztói árak előző évihez viszonyított százalékos változásával jellemzik a szerzők az infláció alakulását, amely 1990. és 1993. között Horvátországban, Oroszországban, Ukrajnában, Lengyelországban és Szlovéniában volt a legsúlyosabb. Az 1993. évi inflációra jellemző adatok: Lengyelországban 35,3, Szlovákiában 23,2 Szlovéniában 32,2, Csehországban 20,8, Magyarországon 22,5, Bulgáriában 72,9, Romániában 256,1, Horvátországban 1517,5, Oroszországban 930, Ukrajnában 3700 százalék. A cseh és a szlovák áremelkedésben annak is szerepe volt, hogy 1993. január 1-jétől vezették be az általános forgalmi adót.

A pénzpolitikát elemezve a szerzők kiemelik, hogy a román termelés élénkítése a lazított pénzpolitika következménye, de ez 1992-ben 210 százalékos, 1993-ban 253 százalékos áremelkedéshez vezetett, és elkerülhetetlenné tette az újabb stabilizálást. A horvát pénzromlás havi 20–30 százalékos volt, amíg (1993 októberében) nem indítottak radikális antiinflációs programot. Ennek kedvezők az első eredményei.

A külkereskedelmi és a fizetési mérlegek részletes vizsgálata alapján a szerzők rámutatnak az egyensúlyromlás fontosabb okaira: a magyar deficitet növelte, hogy az export zsugorodása mellett az import számottevően nőtt; a szlovák külkereskedelmi deficit fő oka az export visszaesése; a bolgár, a lengyel és a szlovén gazdaságban pedig sokkal gyorsabban nőtt az import, mint az export. Együtt vizsgálva, a 7 ország exportja 1993-ban nem nőtt az előző évihez képest, ugyanakkor importjuk több mint 10 százalékkal nőtt, és a CEE 7 csoport együttes deficitje mintegy 10 milliárd dollárra emelkedett. Országok szerint: a lengyel deficit 3,4, a magyar 3, a román 1,5, a szlovén 0,7, a szlovák 0,6 milliárd dollár. A deficit 3 fő okát jelöli meg a tanulmány:

- az exportképes áruk termelése csökkent;
- a fontosabb külföldi piacok a nyugati recesszió következtében szűkültek;
- egyes országokban olyan mértékben növekedett a belföldi kereslet, hogy emiatt az import erőteljesen nőtt, illetve kevesebb termék jutott exportra.

A nemzeti valuta stabilitását (1990 vége óta) egyedül Csehország volt képes megőrizni, a bolgár, a magyar, a lengyel és a szlovák valutát azért értékelték le, hogy meggátolják a kereskedelmi mérleg ennél is nagyobb romlását. A tanulmány említi például a magyar üzemek külföldi bér munkáinak visszaesését, az exportképes magyar agrártermékek hiányát.

Az említett 7 ország közzétett fizetési mérlegei együttesen 1992 végéig mintegy 6,2 milliárd dollár (kumulált) külföldi közvetlen beruházást tartal-

maznak, ez 1993 végéig 10 milliárd dollárra nőtt. Ennek több mint a fele (1993-ban 5752 millió dollár) Magyarországon valósult meg. Rávilágít a cikk a cseh gazdaság kuponos privatizációja miatti bizonytalanságokra, és arra a hatásra, amit a lengyel adósságok elengedése gyakorolt a befektetőkre. Érzékelhető a cseh, a lengyel és a magyar értéktözsdek kedvező hatása is.

Az összefoglaló elemzést országtanulmányok követik az említett tíz országról.

A lengyel gazdaság gyógyulóban van az átalakulás korábbi sokkhatásaiból, mérséklődött az infláció üteme, a bruttó hazai termék 1992 óta növekszik, élénkül a beruházás, az iparban javul a munka termelékenysége.

Most fizeti meg a szlovák gazdaság a szétválás árát, az összes kereslet nagymértékben csökkent, és ez a termelés visszaesésének egyik fő oka. Az ország devizatartalékai viszonylag szerények, az export visszaesése miatt nőtt a külkereskedelmi mérleg deficitje.

A szlovén gazdaságban a várt időpontnál korábban mutatkoznak a fellendülés jelei, sikeres az infláció elleni küzdelem, 1994-ben a kiskereskedelmi árak növekedése várhatóan 18,5 százalék lesz. Zavarja a gazdaság stabilizálását, hogy késik a privatizáció. A szlovén aktív népességnek 1992-ben 13,4, 1993-an 15,5 százaléka munkanélküli volt, az 1994-es előrejelzés 18 százalék.

Stabil maradt a kettéválás után a cseh gazdaság, bővült az export, megnőtt a külföldi tőke érdeklődése is. A munkanélküliségi ráta 1992-ben 2,6, 1993-ban 3,5 százalék volt, az 1994-es előrejelzés 7 százalék. Lassult a külföldi közvetlen beruházások bővülése, azonban a pénzügyi (portfólió) befektetések az előző évi 15 millióról 350 millió dollárra nőttek. Az ország bruttó külföldi adóssága, konvertibilis valutákban 1993 végén 8,7 milliárd dollárra nőtt, elsősorban a devizatartalékok növelése miatt (a kumulált érték az előző évben mindössze 1,2 milliárd dollár volt).

A magyar gazdaság felgyógyulásának korábbi jó esélyei veszélybe kerültek az export visszaeséséből adódó GDP-csökkenés miatt (ennek fő oka a nyugat-európai gazdaságok recessziója és a forint reálértékének felértékelődése). Kiemeli a szerző a magyar fizetési mérleg 3,5 milliárd dollárt meghaladó hiányát, amit nem volt képes ellensúlyozni a tekintélyes (összesen 2,3 milliárd dollár) közvetlen külföldi beruházás sem. A szerzők (az Állami Vagyongyűjtemény adatait idézve) megvonják az 1993 végéig elért privatizálás mérlegét: a korábbi állami tulajdonú vagyont 30 százaléka már magánkézbe került, 20 százalékat felszámolták, az ezután még

magánkézbe adható rész 30 százalék, és a fennmaradó egyötöd tartósan állami tulajdonban marad. Becslések szerint az 1993. évi magyar bruttó hazai termék több mint felét a magáncégek állították elő az összes foglalkoztatott 42 százalékát kitevő munkaerővel. A GDP egyhetedét külföldi érdekeltségű magyar vállalatok termelik. A befektetett tőke összetételében egyötödnyi az Egyesült Államok, egynegyednyi Németország, 12 százalék Ausztria, 6 százalék Franciaország, 5 százalék Olaszország részesedése. A magyarországi külföldi közvetlen beruházások 58 százalék az iparban, 16 százaléka a távközlésben, 7,5 százaléka az ingatlanügyletekben működik.

Folytatódik a *bolgár* gazdaság hanyatlása, és ennek okaként a szerzők a megszorító monetáris és költségvetési politika drámai hatásait (tőkehiány, a beruházások ellehetetlenülése) emelik ki. Ez a gazdaságpolitika fékezi a szükséges intézményi átalakításokat is.

A *román* gazdaságban súlyos árat fizetnek a termelés stabilizálásáért: elszabadult az infláció, a fogyasztói árak például 1993-ban 256, 1994-ben várhatóan 200 százalékkal nagyobbak, mint az előző évben. Kedvezményes hitelekkel ösztönözték a termelést, ennek hatására 1993 végére 10,2 százalékra csökkent a munkanélküliek aránya. Az ország külföldi adóssága 1993 végén 3355 millió dollárra nőtt, abban az évben az adósságszolgálat az áruexport 7,7 százalékának felelt meg, ugyanakkor 42 millió dollárra zsugorodtak az ország devizatartalékai (a Nemzetközi Valutaalap 1993-ban nem folyósított Romániának hitelt). Az IMF és Románia legújabb készenléti hitel megállapodása szigorú feltételeket rögzít, mint például: pozitív reálkamat, szigorúbb pénz- és bérlétszabályozás, a nemzeti valuta árfolyamának felszabadítása, az állami költségvetés áttekinthetővé tétele, a szerkezetátalakító program kidolgozása, a ráfizetéses ipari vállalatok szanálása.

Pénzszükéhez vezettek a *horvát* kormány inflációenyhítő intézkedései, ez a gazdaság sok területét megbénította. A gazdaság helyreállítása, fellendülése a súlyos politikai gondok megoldásától függ.

Az *orosz* gazdaság „mélyrepülése” 1990-ben kezdődött, és a helyzet 1993-ban sem javul, semmi jele a stabilizálódásnak. A bruttó hazai termék az 1994-es előrejezések szerint 7 százalékkal csökken, legalább 500 százalékos infláció mellett. Egy dollárért 1991-ben 1,75, 1992-ben 170,73, 1993-ban 928,25 rubelt fizettek átlagosan, és 1994-ben a dollár árfolyama legalább 2000 rubel lesz. Az átlagos havi reálbér fokozatosan csökken (1992-ben 6,8, 1993-ban 3,5 százalékkal).

Ukrajnát is sújtja a szovjet utódállamokra jellemző mély válság, itt is drasztikusan át kell alakítani a termelést, csökkenteni kényszerülnek az energiahordozók behozatalát, folytatódik a vágató infláció. A FÁK többi országával szembeni külkereskedelmi deficit legalább 10 százalékát teszi ki az ukrán GDP-nek. Megjelent a munkanélküliség. Becslések szerint a statisztikai megfigyelésbe nem tartozó „árnyékgazdaság” azonos nagyságú, mint a hivatalos. Erre utal, hogy míg az áramellátás indexe 1993-ban az előző évének 91 százaléka, a 207 legfontosabb ipari termék (természetes mértékegység) alapján meghatározott ipari termelési index mindössze 77,6 százalék. A nemzeti valutában (ez a karbovanyec) számított külkereskedelmi deficit az 1993. évi ukrán GDP egytizede. Az orosz kőolajszállítások (1993-ban 19,4 megatonna) 31,4 százalékkal kisebbek az 1992. évi mennyiségnél. A gazdasági bizonytalanság jele, hogy bár 52 millió fős Ukrajna belföldi piaca, eddig alig mutatkoznak a külföldi beruházók (az ukrain befektetés 1993 végén 370 millió dollár, vagyis egy főre csak 7 dollár jut), a beérkező tőke sokszorosát menekítik ki az országból.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

DEMOGRÁFIA — TÁRSADALOMSTATISZTIKA

ANDERSON, B. A.—KATUS, K.—SILVER, B. D.:

NÉPESEDÉSSTATISZTIKA A VOLT SZOVJETUNIÓ ORSZÁGAIBAN

(Developments and prospects for population statistics in countries of the former Soviet Union.) — *Population Index*. 1994. Tavasz. 4—20. p.

A Szovjetunió felbomlásával egy hosszú életű népesedésszisztematikus rendszer is megszűnt. Ez alkalmat ad az utódállamok kormányainak, hogy újragondolják a fogalmakat és eljárásokat, igazod-

janak a nemzetközi szabványokhoz és gyakorlatokhoz. A Szovjetunió sok esetben olyan meghatározásokat és adatgyűjtési módszereket használt, amelyek nem voltak alkalmasak a nemzetközi összehasonlításra. Ugyanakkor a szovjet állam az ország egészére érvényes definíciók használatával koordinálta a 15 köztársaság népesedésszisztematikus adatgyűjtéseit, elemzéseit és publikációit. Mára a helyzet megváltozott: az egyes utódállamok saját szabályozást, normákat és végrehajtási formákat alakíthatnak ki.

magánkézbe adható rész 30 százalék, és a fennmaradó egyötöd tartósan állami tulajdonban marad. Becslések szerint az 1993. évi magyar bruttó hazai termék több mint felét a magáncégek állították elő az összes foglalkoztatott 42 százalékát kitevő munkaerővel. A GDP egyhatedét külföldi érdekeltségű magyar vállalatok termelik. A befektetett tőke összetételében egyötödnyi az Egyesült Államok, egynegyednyi Németország, 12 százalék Ausztria, 6 százalék Franciaország, 5 százalék Olaszország részesedése. A magyarországi külföldi közvetlen beruházások 58 százalék az iparban, 16 százaléka a távközlésben, 7,5 százaléka az ingatlanügyletekben működik.

Folytatódik a *bolgár* gazdaság hanyatlása, és ennek okaként a szerzők a megszorító monetáris és költségvetési politika drámai hatásait (tőkehiány, a beruházások ellehetetlenülése) emelik ki. Ez a gazdaságpolitika fékezi a szükséges intézményi átalakításokat is.

A *román* gazdaságban súlyos árat fizetnek a termelés stabilizálásáért: elszabadult az infláció, a fogyasztói árak például 1993-ban 256, 1994-ben várhatóan 200 százalékkal nagyobbak, mint az előző évben. Kedvezményes hitelekkel ösztönözték a termelést, ennek hatására 1993 végére 10,2 százalékra csökkent a munkanélküliek aránya. Az ország külföldi adóssága 1993 végén 3355 millió dollárra nőtt, abban az évben az adósságszolgálat az áruexport 7,7 százalékának felelt meg, ugyanakkor 42 millió dollárra zsugorodtak az ország devizatartalékai (a Nemzetközi Valutaalap 1993-ban nem folyósított Romániának hitelt). Az IMF és Románia legújabb készenléti hitel megállapodása szigorú feltételeket rögzít, mint például: pozitív reálkamat, szigorúbb pénz- és bérlétszabályozás, a nemzeti valuta árfolyamának felszabadítása, az állami költségvetés áttekinthetővé tétele, a szerkezetátalakító program kidolgozása, a ráfizetéses ipari vállalatok szanálása.

Pénzszükéhez vezettek a *horvát* kormány inflációenyhítő intézkedései, ez a gazdaság sok területét megbénította. A gazdaság helyreállítása, fellendülése a súlyos politikai gondok megoldásától függ.

Az *orosz* gazdaság „mélyrepülése” 1990-ben kezdődött, és a helyzet 1993-ban sem javul, semmi jele a stabilizálódásnak. A bruttó hazai termék az 1994-es előrejezések szerint 7 százalékkal csökken, legalább 500 százalékos infláció mellett. Egy dollárért 1991-ben 1,75, 1992-ben 170,73, 1993-ban 928,25 rubelt fizettek átlagosan, és 1994-ben a dollár árfolyama legalább 2000 rubel lesz. Az átlagos havi reálbér fokozatosan csökken (1992-ben 6,8, 1993-ban 3,5 százalékkal).

Ukrajnát is sújtja a szovjet utódállamokra jellemző mély válság, itt is drasztikusan át kell alakítani a termelést, csökkenteni kényszerülnek az energiahordozók behozatalát, folytatódik a vágató infláció. A FÁK többi országával szembeni külkereskedelmi deficit legalább 10 százalékát teszi ki az ukrán GDP-nek. Megjelent a munkanélküliség. Becslések szerint a statisztikai megfigyelésbe nem tartozó „árnyékgazdaság” azonos nagyságú, mint a hivatalos. Erre utal, hogy míg az áramellátás indexe 1993-ban az előző évének 91 százaléka, a 207 legfontosabb ipari termék (természetes mértékegység) alapján meghatározott ipari termelési index mindössze 77,6 százalék. A nemzeti valutában (ez a karbovanyec) számított külkereskedelmi deficit az 1993. évi ukrán GDP egytizede. Az orosz kőolajszállítások (1993-ban 19,4 megatonna) 31,4 százalékkal kisebbek az 1992. évi mennyiségnél. A gazdasági bizonytalanság jele, hogy bár 52 millió fős Ukrajna belföldi piaca, eddig alig mutatkoznak a külföldi beruházók (az ukrain befektetés 1993 végén 370 millió dollár, vagyis egy főre csak 7 dollár jut), a beérkező tőke sokszorosát menekítik ki az országból.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

DEMOGRÁFIA — TÁRSADALOMSTATISZTIKA

ANDERSON, B. A.—KATUS, K.—SILVER, B. D.:

NÉPESEDÉSSTATISZTIKA A VOLT SZOVJETUNIÓ ORSZÁGAIBAN

(Developments and prospects for population statistics in countries of the former Soviet Union.) — *Population Index*. 1994. Tavasz. 4—20. p.

A Szovjetunió felbomlásával egy hosszú életű népesedésszisztematikus rendszer is megszűnt. Ez alkalmat ad az utódállamok kormányainak, hogy újragondolják a fogalmakat és eljárásokat, igazod-

janak a nemzetközi szabványokhoz és gyakorlatokhoz. A Szovjetunió sok esetben olyan meghatározásokat és adatgyűjtési módszereket használt, amelyek nem voltak alkalmasak a nemzetközi összehasonlításra. Ugyanakkor a szovjet állam az ország egészére érvényes definíciók használatával koordinálta a 15 köztársaság népesedésszisztematikus adatgyűjtéseit, elemzéseit és publikációit. Mára a helyzet megváltozott: az egyes utódállamok saját szabályozást, normákat és végrehajtási formákat alakíthatnak ki.

A Szovjetunióban a Központi Statisztikai Hivatal, amely 1987-ben az Állami Statisztikai Bizottság (Goszkomsztat) nevet vette fel, Moszkvából irányította a népszámlálásokat, és felelős volt az állami vezetés számára szükséges minden népesedési adatgyűjtésért. Ágazati statisztikai hivatalok működtek mind a 15 tagköztársaságban, ám ezek adatgyűjtései a moszkvai utasításokat követhették csak, és ugyanez volt érvényes az adatközlésekre is. Az adatgyűjtések és -közlések elsősorban a legfelső államvezetés ideológiai és politikai szándékainak megfelelően történtek, egyes esetekben azonban döntéselőkészítő szerepük is volt.

A statisztikai adatok publikálásának két szintje volt: egyes adatsorok nyilvános, mások viszont csak hivatalos használatra készültek. Az utóbbiak alkották a túlnyomó többséget. A titkosan kezelt információk közé tartoztak például az olyan halál- és születési statisztikák, amelyek az öngyilkosságok, emberölések, munkahelyi balesetek, kolera stb. adatait tartalmazták. A hivatali használatra készült kiadványok példányszáma általában igen alacsony volt. Ennek szélsőséges példája az 1985. évi észtországi 5 százalékos mikrocenzus összefoglaló jelentése, amely mindössze 56 példányban készült el. 1974-től az 1980-as évek közepéig tilos volt nyilvánosságra hozni kormegoszlásos táblákat, ideértve a korszpecifikus halandósági arányszámokat is. A nyilvános kiadványok erősen aggregált adatokat tartalmaztak, de a részletesebb információkat hordozó belső használatú kiadványok sem kerültek el a központi cenzúrázást.

Nem volt megoldott az egyének és más adatszolgáltatók védelme a statisztikai célból adott információk más irányú felhasználásával szemben. Egyes hivataloknak joguk volt gazdasági és pénzügyi információkat kérni a vállalatokról, vagy adatokat igényelni a személyekre vonatkozóan. Ezért a statisztikai hivatalok adatgyűjtéseit mind a mai napig a gyanú árnyéka és népszerűtlenség övezi az adatszolgáltatók részéről. A statisztikai hivatalokat a társadalom feletti ellenőrző funkciójuk miatt többnyire nem is statisztikusok, hanem pártfunkcionáriusok vezették, akiknek kevés statisztikai ismeretük és érdeklődésük volt. A jól képzett szakemberek a statisztikai hivatalok alacsonyabb pozícióit foglalták el. A Szovjetunióban ugyanakkor sok kiváló demográfus van, akik lehetőségeiknek megfelelően igyekeztek a népesedéssziszteika szakmai irányítását befolyásolni, így például az 1959., az 1970. és az 1979. évi népszámlálás előtt tartott szövetségi konferenciákon megvitatták a korábbi összeírások egyes hibái kiküszöbölésének lehetőségeit. Az 1980-as évek végétől kezdve lehetővé vált a

szovjet adatok hiányosságaival foglalkozó írások közlése is, és olyan addig tabu témák feldolgozásába is belefogtak, mint például a sztálini éra halál- és születési többletének vagy a második világháborús embervesztés tényleges mértékének vizsgálata, a válás, a prostitúció, a munkanélküliség, a kivándorlás stb.

Bár a moszkvai Központi Statisztikai Hivatalban, valamint az ukrán és a lett statisztikai hivatal mellett működő kutatóintézetekben sokat tettek a népesedési adatok minőségének és hozzáférhetőségének javításáért, az utódállamok statisztikai hivatalainak a következő súlyos problémákkal kell megküzdeniük:

1. a hivatalok állománya megszokta, hogy gyors, de színvonalatlan adatszolgáltatást produkáljon, nem voltak felelősek megfelelő időszakra vonatkozó, megadott kritériumok szerinti összehasonlító statisztikák készítéséért;
2. meg kell oldani az egyéni adatok védelmét, és nyilvánossá kell tenni a táblázásoknál alkalmazott definíciókat, valamint a számítási eljárásokat;
3. a statisztikai hivatalokban a hivatalnokokat statisztikusokkal kell felváltani, a statisztikusoknak pedig kapcsolatot kell biztosítani a politikusokkal.

Korábban a moszkvai utasítások mellett a helyi adatigények alig érvényesültek. Az adatokat tartalmazó számítógépszalagokat általában Moszkvába küldték feldolgozásra, de onnan a javítások utáni eredmények ritkán kerültek vissza a köztársasági hivatalokhoz. E hivatalok évtizedeken keresztül még az egyszerűbb demográfiai mutatók kiszámításáért sem voltak felelősek. Az Észt Statisztikai Hivatal például egyetlen egyszer, az 1959-es népszámlálási évre készített halandósági táblát, így a helyi demográfusok még az országuk népesedési mutatóinak időbeli összehasonlításához szükséges információkkal sem rendelkeztek. A túlzott centralizáció abban is megnyilvánult, hogy a helyi statisztikai hivatalok csupán a Központi Statisztikai Hivatallal tarthattak kapcsolatot, és egymás közötti együttműködésük minimális volt. A központi irányítás nem engedett teret a helyi kezdeményezéseknek. Ennélfogva e hivataloknak rendkívül nehéz most a függetlenné vált országok népesedéssziszteikai rendszerének kialakításában szükséges vezető szerepet betölteniük. Ugyanakkor viszont az is igaz, hogy a nagymértékű és szinte mindenre kiterjedő központosítás ellenére sem sikerült a demográfiai események — születések, halálozások, migráció — nyilvántartását teljes körűvé tenni.

Az adatfeldolgozás gépesítése idején a statisztikai hivatalokon belül önálló számítóközponti egységek jöttek létre. Az 1980-as években ezek létszáma meghaladta a statisztikai hivatalokét. A számí-

tóközpontok gazdasági státusa is eltért a hivatalokétól, amennyiben ez utóbbiak az állami költségvetésből finanszírozott kormányzervek voltak, az előbbieket viszont profitorientált szervezetek. Ez a szervezeti és pénzügyi elkülönülés számos probléma forrása lett: egyik fél sem ismerte igazán a másik munkáját; a hivatal papíron rendelte meg, a számítóközpont papíron szállította az eredményeket, nem volt komputerezett összeköttetés közöttük; az adatok javítása lassú és költséges volt, mivel a hibák csak akkor derültek ki, mikor a táblákat a statisztikusok megkapták; a javításokra idő és pénz hiányában néha nem is került sor. Az elkülönült hosszú ideig tartó fennmaradásának egyik magyarázata, hogy a volt Szovjetunióban és utódállamaiban a legutóbbi időkig kevés mikroszámítógépe volt mind a számítóközpontnak, mind a statisztikusoknak.

Az egykori Szovjetunió minden tagállama új népesedési problémákkal szembesül, és számos kérdést kell önállóan megoldania az állampolgárság, a vándorlás, a családpolitika, a lakásügy, a munkae-rő, az egészségügy stb. terén. Az átmeneti gazdasági helyzetnek megfelelően új osztályozási rendszereket kell kidolgozni például a foglalkozásokra és az iskolai végzettségekre vonatkozóan. Szükségessé vált a nemzetközi normákhoz való igazodás. Olyan országokban kell most megoldani a munkanélküliség mérését, amelyekben korábban nem volt nyilvántartott munkanélküliség. Új adatokra van szükség olyan területeken, mint a vállalatok alakulása, az abortusz és a fogamzásgátlás, a lakásalomány és a lakáshelyzet részletes megismerése, az életszínvonal és a megélhetési költségek.

A szovjet időszak népmozgalmi és népszámlálási statisztikai fontos kiindulópontját jelentik az időbeli összehasonlításoknak. Számos viszonylatban azonban csupán aggregált adatok állnak rendelkezésre, sőt egyes köztársaságokban még az aggregált adatok megbízhatósága is kérdéses, például a csecsemőhalandóság, az öregkori halandóság, a kormegoszlás, a belső vándorlás, a halálok statisztikáiban. A korábban titkosan kezelt adatok szabaddá tétele sem old meg minden problémát. Ezeket ugyanis alapos elemzéseknek kell alávetni a teljeskörűség és a megbízhatóság szempontjából. Ugyanakkor új adatgyűjtések tervét is ki kell dolgozni.

A volt szovjet köztársaságok némelyike népeség-nyilvántartási rendszer bevezetését tervezi, de ez egyiküknek sem sikerülhet rövid idő alatt. Ehhez javítaniuk kell a népmozgalmi nyilvántartás pontosságán, amihez a helyzetüknek megfelelő szabályozás, illetve törvény szükséges. A népeség-nyilvántartás megvalósítását nem annyira a statisztikai

hivatalok, inkább a munkájukat féltő számítóközpontok szorgalmazzák. Oroszországban egyesek a regiszter adatainak felhasználásában a népszámlálás költségkímélő alternatíváját is látják, ám ezt az orosz demográfusok erősen vitatják. Viták folynak arról is, hogy az időbeli összehasonlíthatóság érdekében inkább megőrizték-e a szovjet korszakban alkalmazott fogalmakat, vagy a nemzetközi osztályozásokat vegyék át. Ezekben a kérdésekben hasznos lehet az országok együttműködése.

A népesedési kérdések — és ezen belül a népeség-nyilvántartás új rendszerének kialakítása — politikai szempontokat is érintenek. Felmerül például a nemzetiség és az anyanyelv, illetve beszélt nyelv kategóriáinak problémája, amelyeknek adatait a Szovjetunióban a változó politikai irányzatok is befolyásolták. Egyes volt tagországokban most vitatják e kategóriák dokumentumokon való nyilvántartását, pedig a demográfiai magatartás és a szociális igények vizsgálata ezek ismerete nélkül alig lehetséges. Több országban a függetlenné válással megváltozott a hivatalos államnyelv, ami az adatok minőségét is befolyásolhatja az ilyen államok oroszok által lakott körzeteiben. Egészen más, de ugyancsak politikai jellegű kérdés a statisztikai hivatalok és más kormányzervek együttműködése az oktatási, egészségügyi, foglalkozási és vándorlási adatok gyűjtése területén. Egyes utódországokban a népesedéstatisztikai és az egészségügyi statisztikai információk összekapcsolása, személyi azonosító szám alkalmazása, a születési nyilvántartás más ismérvekkel való kibővítése segíti az adatok hasznosítását. Az új lehetőségek kiaknázásához azonban arra is szükség van, hogy a politikai döntéshozók a megfelelő kérdésekben figyelembe is vegyék a demográfusok és más szakemberek megállapításait. A politikai dimenzió harmadik vonatkozását jelentik az állampolgárságra, a lakóhelyre, a külföldiekre, a menekült státusra vonatkozó eltérő definíciók, valamint a háborúk és tömegkatasztrófák idején fellépő tömeges népességmozgások. Az 1989. évi népszámlálásnál például problémákat okozott a teljeskörűség szempontjából a polgárháborúk okozta népvándorlás Azerbajdzsán, Örményország, Grúzia és Tadzsikisztán egyes területein, vagy az örményországi földrengés. Természetes ráadásul az is, hogy az ilyen eseményektől sújtott országokban a politikusok kevésbé tartják fontosnak a népesedéstatisztikai feladatokat. Egyébként is, a gazdasági nehézségek idején nehézségbe ütközik a népesedéstatisztika autonómiájához szükséges források előteremtése. Ezért is olyan fontos az a döntés, hogy bizonyos feltételek mellett a volt Szovjetunió minden országa részesülhet az ENSZ Fejlesztési Prog-

ramja (United Nation Development Programme — UNDP), illetve Népesedési Támogatása (United Nations Funds for Population Activities — UNFPA) által biztosított összegekből.

A felsorolt problémákat jól illusztrálják a Szovjetunió utolsó, 1989. évi népszámlálásával kapcsolatos nehézségek. Ennek a korábbi módszereket követő, de a lakásokra vonatkozó kérdéseket is tartalmazó összeírásnak az első elemző publikációját az Orosz Statisztikai Hivatal adta ki 1992-ben. Ugyanakkor — állítólag papírhány miatt — még 1994 elején is alig lehetett népszámlálási kiadványokhoz jutni. Nem tisztázott még a Fák Statisztikai Hivatala és az Oroszországi Föderáció Statisztikai Hivatala közötti munkamegosztás a népszámlálási adatok közzététele terén. Ugyanakkor egyes volt tagországok az eredeti népszámlálási mágnesszalagok egyetlen kópiájával sem rendelkeznek. Bár egyre több intézmény és kutatóhely jut személyi számítógépekhez, az adatok közzétételének hatékony ösztönzése nélkül az adatfelhasználók továbbra is információhiányban fognak szenvedni. Szerencsére jó példák is akadnak. Orosz demográfusok megkezdtek évenkénti jelentések közzétételét Oroszország népesedési helyzetéről, bár továbbra is nehézségeket okoz a más országokkal való összehasonlítás. A legtöbb országban új probléma a mintavételes összeírások alkalmazása, mivel a Szovjetunióban korábban ezekkel csak a Központi Statisztikai Hivatal foglalkozott. A nemzetközi normákhoz való csatlakozás is jelentős változásokat eredményez, így például a csecsemőhalandóság Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization — WHO) szerinti meghatározásának bevezetése Oroszország esetében várhatóan 15—20 százalékos növekedést fog hozni ezekben az adatokban. Nem könnyű tehát az új országokat a világ statisztikai életébe bekapcsolni, de számos tanulsággal is szolgál, hogy hogyan alakulnak a volt szovjet köztársaságok társadalmi, gazdasági, politikai és népesedési folyamatai.

(Ism.: *Rózsa Gábor*)

FRIEDL, H. P.:

OSZTRÁK FELMÉRÉS AZ EGÉSZSÉGRŐL

(Fragen zur Gesundheit: Risikofaktoren und Gesundheitsbewusstsein. Ergebnisse des Mikrozensus Dezember 1991.) — *Statistische Nachrichten*. 1994. 6. sz. 479—489. p.

A halandósági viszonyok javítására tett erőfeszítések napjainkban a hagyományos gyógyító munka

mellett egyre inkább a betegségek megelőzésére összpontosulnak. A megelőzés sikeréhez nélkülözhetetlen egyrészt az egészséget veszélyeztető különféle kockázati tényezők elterjedtségének, előfordulási gyakoriságának, másrészt a lakosság egészséggel kapcsolatos magatartásának, tájékozottságának az ismerete. E két témakörhöz nyújt alapvető információt az a kérdőíves felvétel, amelyet Ausztriában végeztek az 1991. évi mikrocenzus keretében, s amely a 15 éves és idősebb népességre terjed ki.

A kockázati tényezőkön belül a kutatók négy csoportot tanulmányoztak részletesen: a krónikus betegségek — így a magas vérnyomás, a cukorbetegség, a reumatikus panaszok és az érrendszeri megbetegedések — előfordulását, az elhízást, a dohányzást, továbbá a különféle stresszforrásokat (például munkahelyi konfliktusok, nehéz fizikai munka). Valamennyi tényező esetében vizsgálták a nem, az életkor, a foglalkozás, az iskolai végzettség és a településtípus hatását, ezenkívül regionális összehasonlítást is végeztek.

Az eredmények szerint Ausztriában a 15 éves és idősebb népességre számítva a cukorbeteg aránya 2,8, a magas vérnyomásban szenvedők 8,6 a reumatikus panaszokkal küszködők pedig 7,0 százalék, míg az érrendszeri betegségek gyakorisága 4,8 százalék. Ezek az arányok minden betegségfajta esetében a nőknél magasabbak, mint a férfiaknál, itt azonban figyelembe kell venni, hogy a nők átlagéletkora magasabb, márpedig a krónikus betegségek gyakorisága az életkorral párhuzamosan meredeken emelkedik. A foglalkozási különbségeket nézve szembevetve a mezőgazdaságban dolgozók igen rossz egészségi állapota: ebben a csoportban a magas vérnyomásúak aránya 13,2, a reumatikus betegségekben szenvedők pedig 12,3 százalék. Érdekes módon a település nagysága, illetve agrárjellege nem befolyásolja lényegesen a krónikus betegségek előfordulását, ami közvetve arra utal, hogy a mezőgazdasági keresők említett kedvezőtlen helyzete nem a lakóhelynek, hanem magának a foglalkozásnak tulajdonítható.

Az elhízás mértékét a kutatók az ún. testtömeg-indexszel mérték, ami nem más mint a testsúlynak és a testmagasság négyzetének a hányadosa. E mutató szerint a 20 éves és idősebb lakosságban a férfiak 26,4, míg a nők 21,0 százaléka tekinthető túlsúlyosnak, ezen belül a kövérség előfordulási gyakorisága az életkorral párhuzamosan emelkedik, csupán a legidősebbek körében tapasztalható némi csökkenés, ami vélhetőleg a betegségek hatásának tulajdonítható. Az iskolázottabbak körében kisebb az elhízottak aránya, s hasonlóan kedvező hatása van az urbanizációnak is: Bécset leszámítva

ramja (United Nation Development Programme — UNDP), illetve Népesedési Támogatása (United Nations Funds for Population Activities — UNFPA) által biztosított összegekből.

A felsorolt problémákat jól illusztrálják a Szovjetunió utolsó, 1989. évi népszámlálásával kapcsolatos nehézségek. Ennek a korábbi módszereket követő, de a lakásokra vonatkozó kérdéseket is tartalmazó összeírásnak az első elemző publikációját az Orosz Statisztikai Hivatal adta ki 1992-ben. Ugyanakkor — állítólag papírhiány miatt — még 1994 elején is alig lehetett népszámlálási kiadványokhoz jutni. Nem tisztázott még a Fák Statisztikai Hivatala és az Oroszországi Föderáció Statisztikai Hivatala közötti munkamegosztás a népszámlálási adatok közzététele terén. Ugyanakkor egyes volt tagországok az eredeti népszámlálási mágnesszalagok egyetlen kópiájával sem rendelkeznek. Bár egyre több intézmény és kutatóhely jut személyi számítógépekhez, az adatok közzétételének hatékony ösztönzése nélkül az adatfelhasználók továbbra is információhiányban fognak szenvedni. Szerencsére jó példák is akadnak. Orosz demográfusok megkezdtek évenkénti jelentések közzétételét Oroszország népesedési helyzetéről, bár továbbra is nehézségeket okoz a más országokkal való összehasonlítás. A legtöbb országban új probléma a mintavételes összeírások alkalmazása, mivel a Szovjetunióban korábban ezekkel csak a Központi Statisztikai Hivatal foglalkozott. A nemzetközi normákhoz való csatlakozás is jelentős változásokat eredményez, így például a csecsemőhalandóság Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization — WHO) szerinti meghatározásának bevezetése Oroszország esetében várhatóan 15—20 százalékos növekedést fog hozni ezekben az adatokban. Nem könnyű tehát az új országokat a világ statisztikai életébe bekapcsolni, de számos tanulsággal is szolgál, hogy hogyan alakulnak a volt szovjet köztársaságok társadalmi, gazdasági, politikai és népesedési folyamatai.

(Ism.: *Rózsa Gábor*)

FRIEDL, H. P.:

OSZTRÁK FELMÉRÉS AZ EGÉSZSÉGRŐL

(Fragen zur Gesundheit: Risikofaktoren und Gesundheitsbewusstsein. Ergebnisse des Mikrozensus Dezember 1991.) — *Statistische Nachrichten*. 1994. 6. sz. 479—489. p.

A halandósági viszonyok javítására tett erőfeszítések napjainkban a hagyományos gyógyító munka

mellett egyre inkább a betegségek megelőzésére összpontosulnak. A megelőzés sikeréhez nélkülözhetetlen egyrészt az egészséget veszélyeztető különféle kockázati tényezők elterjedtségének, előfordulási gyakoriságának, másrészt a lakosság egészséggel kapcsolatos magatartásának, tájékozottságának az ismerete. E két témakörhöz nyújt alapvető információt az a kérdőíves felvétel, amelyet Ausztriában végeztek az 1991. évi mikrocenzus keretében, s amely a 15 éves és idősebb népességre terjed ki.

A kockázati tényezőkön belül a kutatók négy csoportot tanulmányoztak részletesen: a krónikus betegségek — így a magas vérnyomás, a cukorbetegség, a reumatikus panaszok és az érrendszeri megbetegedések — előfordulását, az elhízást, a dohányzást, továbbá a különféle stresszforrásokat (például munkahelyi konfliktusok, nehéz fizikai munka). Valamennyi tényező esetében vizsgálták a nem, az életkor, a foglalkozás, az iskolai végzettség és a településtípus hatását, ezenkívül regionális összehasonlítást is végeztek.

Az eredmények szerint Ausztriában a 15 éves és idősebb népességre számítva a cukorbeteg aránya 2,8, a magas vérnyomásban szenvedők 8,6 a reumatikus panaszokkal küszködők pedig 7,0 százalék, míg az érrendszeri betegségek gyakorisága 4,8 százalék. Ezek az arányok minden betegségfajta esetében a nőknél magasabbak, mint a férfiaknál, itt azonban figyelembe kell venni, hogy a nők átlagéletkora magasabb, márpedig a krónikus betegségek gyakorisága az életkorral párhuzamosan meredeken emelkedik. A foglalkozási különbségeket nézve szembevetve a mezőgazdaságban dolgozók igen rossz egészségi állapota: ebben a csoportban a magas vérnyomásúak aránya 13,2, a reumatikus betegségekben szenvedők pedig 12,3 százalék. Érdekes módon a település nagysága, illetve agrárjellege nem befolyásolja lényegesen a krónikus betegségek előfordulását, ami közvetve arra utal, hogy a mezőgazdasági keresők említett kedvezőtlen helyzete nem a lakóhelynek, hanem magának a foglalkozásnak tulajdonítható.

Az elhízás mértékét a kutatók az ún. testtömeg-indexszel mérték, ami nem más mint a testsúlynak és a testmagasság négyzetének a hányadosa. E mutató szerint a 20 éves és idősebb lakosságban a férfiak 26,4, míg a nők 21,0 százaléka tekinthető túlsúlyosnak, ezen belül a kövérség előfordulási gyakorisága az életkorral párhuzamosan emelkedik, csupán a legidősebbek körében tapasztalható némi csökkenés, ami vélhetőleg a betegségek hatásának tulajdonítható. Az iskolázottabbak körében kisebb az elhízottak aránya, s hasonlóan kedvező hatása van az urbanizációnak is: Bécset leszámítva

a település nagyságának és agrárjellegének csökkenésével a kövérség előfordulása is mérséklődik. Érdekes módon Ausztria keleti részében (Burgenland, Alsó-Ausztria) lényegesen magasabb a súlyfelesleggel rendelkezők aránya (12,5, illetve 10,9 százalék), mint a nyugati tartományokban (Tiroiban például csupán 4,5 százalék).

Ami a dohányzást illeti, a 15 éves és idősebb népesség 27,5 százaléka jelenleg is cigarettázik, további 15 százalék pedig korábban dohányzott. Az erős dohányosok — a naponta 20-nál többet is elszívók — aránya 7,4 százalék. A férfiak körében a nőkhöz viszonyítva magasabb mind a jelenleg, mind pedig a korábban cigarettázók aránya. Ugyanakkor azonban az időbeli változást tekintve a helyzet a nők esetében tűnik kedvezőtlenebbnek: 1986 és 1991 között a férfiak között „csupán” 6 százalékkal, a nőknél viszont 17 százalékkal emelkedett a dohányzók aránya. Az életkor előrehaladtával a dohányzás gyakorisága csökken, s ez nem egyszerűen a leszokást tükrözi, hiszen az idősebbek között azok aránya is magasabb, akik sohasem gyújtottak rá. Hasonló csökkenés tapasztalható a nagyvárosok felől a falvak felé haladva: míg Bécsben a lakosság 33,9 százaléka dohányzik, addig az erősen agrárjellegű kistelepüléseken ez az arány csupán 20,6 százalék.

A vizsgált stresszforrások közül a megkérdezetteknek 28,2 százaléka említett legalább egyet, közel 2 százalékuk pedig hármat vagy annál is többet. A

stressz előfordulása általában nagyobb a férfiak, mint a nők körében, bár a nők valamivel többször említettek három vagy annál is több stressztényezőt. Az egyes korcsoportok közül — érthető módon — a munkavállaló korúak (ezen belül is elsősorban a 25—44 évesek) között leggyakoribb a stressz. Az egyes stresszfajták közül az emberek főként az idő szorítására panaszkodnak, sorrendben ezt követi a nehéz fizikai munka és a munkahelyi konfliktus.

Az egészséget veszélyeztető kockázati tényezők mellett a felmérés által érintett másik nagy témakör az egészséggel kapcsolatos magatartás, illetve tájékozottság volt. Ezen a témakörön belül két különböző kérdést vizsgáltak a kutatók: egyrészt azt, mit tesznek a megkérdezettek egészségük megóvása érdekében, másrészt azt, milyen forrásokból merítik az egészséggel kapcsolatos információkat. Az adatok szerint a 15 éves és idősebb népesség 47,2 százaléka igyekszik úgy alakítani táplálkozását, hogy az elősegítse a különféle betegségek megelőzését. Csaknem ugyanekkora azok aránya, akik rendszeres testmozgással őrzik egészségüket.

Ami végül az egészséggel kapcsolatos információk forrását illeti, a megkérdezetteknek csaknem fele az újságokból, közel 40 százaléka pedig a rádióból és a televízióból meríti ilyen irányú ismereteit. Sorrendben ez után következnek az orvosok (30%) és a rokonok, illetve ismerősök (15%) mint információforrások.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

A NEMZETKÖZI STATISZTIKAI INTÉZET
FOLYÓIRATA

1994. ÉVI I. SZÁM

Waksberg, J.: Megnyitó megjegyzések: első Morris Hansen előadás.

Smith, T. M. F.: Mintavételes felvételek, 1975—1990.

Marsh, C.—Dale, A.—Skinner, C.: Hozzáférés a brit censusból származó mikroadatokhoz.

Dekker, A. L.: Számítógépes módszerek népszámlálási adatok feldolgozásához.

Tam, S. M.—Green, B. W.: Egy új módszer az 1991-es ausztrál népesség- és lakásösszeírás feldolgozására.

Astin, J. A.: Statisztikai kérdőívek kitöltése az iparban: csak teher vagy tiszta haszon?

Diggle, P. J. és mások: A páronkénti interakciós pontfolyamatok paraméterbecsléseiről.

Andrews, D. W. K.—Pollard, D.: Bevezetés a központi határtételektől függő sztochasztikus folyamatokba.

Barndorff-Nielsen, O. E.—Sørensen, M.: Az aszimptotikus likelihood elmélet bizonyos szempontjainak áttekintése sztochasztikus folyamatokra.

A SVÉD KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1993. ÉVI 4. SZÁM

Chen, B. C.—Creedy, R. H.—Appel, M. V.: Az automatikus tevékenység- és foglalkozáskódolás hibaellenőrzése.

Iachan, R.—Dennis, M. L.: Többszörös keretmódszer a hajléktalan személyek és az átmeneti népesség mintavételéhez.

a település nagyságának és agrárjellegének csökkenésével a kövérség előfordulása is mérséklődik. Érdekes módon Ausztria keleti részében (Burgenland, Alsó-Ausztria) lényegesen magasabb a súlyfelesleggel rendelkezők aránya (12,5, illetve 10,9 százalék), mint a nyugati tartományokban (Tiroiban például csupán 4,5 százalék).

Ami a dohányzást illeti, a 15 éves és idősebb népesség 27,5 százaléka jelenleg is cigarettázik, további 15 százalék pedig korábban dohányzott. Az erős dohányosok — a naponta 20-nál többet is elszívók — aránya 7,4 százalék. A férfiak körében a nőkhöz viszonyítva magasabb mind a jelenleg, mind pedig a korábban cigarettázók aránya. Ugyanakkor azonban az időbeli változást tekintve a helyzet a nők esetében tűnik kedvezőtlenebbnek: 1986 és 1991 között a férfiak között „csupán” 6 százalékkal, a nőknél viszont 17 százalékkal emelkedett a dohányzók aránya. Az életkor előrehaladtával a dohányzás gyakorisága csökken, s ez nem egyszerűen a leszokást tükrözi, hiszen az idősebbek között azok aránya is magasabb, akik sohasem gyújtottak rá. Hasonló csökkenés tapasztalható a nagyvárosok felől a falvak felé haladva: míg Bécsben a lakosság 33,9 százaléka dohányzik, addig az erősen agrárjellegű kistelepüléseken ez az arány csupán 20,6 százalék.

A vizsgált stresszforrások közül a megkérdezetteknek 28,2 százaléka említett legalább egyet, közel 2 százalékuk pedig hármat vagy annál is többet. A

stressz előfordulása általában nagyobb a férfiak, mint a nők körében, bár a nők valamivel többször említettek három vagy annál is több stressztényezőt. Az egyes korcsoportok közül — érthető módon — a munkavállaló korúak (ezen belül is elsősorban a 25—44 évesek) között leggyakoribb a stressz. Az egyes stresszfajták közül az emberek főként az idő szorítására panaszkodnak, sorrendben ezt követi a nehéz fizikai munka és a munkahelyi konfliktus.

Az egészséget veszélyeztető kockázati tényezők mellett a felmérés által érintett másik nagy témakör az egészséggel kapcsolatos magatartás, illetve tájékozottság volt. Ezen a témakörön belül két különböző kérdést vizsgáltak a kutatók: egyrészt azt, mit tesznek a megkérdezettek egészségük megóvása érdekében, másrészt azt, milyen forrásokból merítik az egészséggel kapcsolatos információkat. Az adatok szerint a 15 éves és idősebb népesség 47,2 százaléka igyekszik úgy alakítani táplálkozását, hogy az elősegítse a különféle betegségek megelőzését. Csaknem ugyanekkora azok aránya, akik rendszeres testmozgással őrzik egészségüket.

Ami végül az egészséggel kapcsolatos információk forrását illeti, a megkérdezetteknek csaknem fele az újságokból, közel 40 százaléka pedig a rádióból és a televízióból meríti ilyen irányú ismereteit. Sorrendben ez után következnek az orvosok (30%) és a rokonok, illetve ismerősök (15%) mint információforrások.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

A NEMZETKÖZI STATISZTIKAI INTÉZET
FOLYÓIRATA

1994. ÉVI I. SZÁM

Waksberg, J.: Megnyitó megjegyzések: első Morris Hansen előadás.

Smith, T. M. F.: Mintavételes felvételek, 1975—1990.

Marsh, C.—Dale, A.—Skinner, C.: Hozzájárás a brit censusból származó mikroadatokhoz.

Dekker, A. L.: Számítógépes módszerek népszámlálási adatok feldolgozásához.

Tam, S. M.—Green, B. W.: Egy új módszer az 1991-es ausztrál népesség- és lakásösszeírás feldolgozására.

Astin, J. A.: Statisztikai kérdőívek kitöltése az iparban: csak teher vagy tiszta haszon?

Diggle, P. J. és mások: A páronkénti interakciós pontfolyamatok paraméterbecsléseiről.

Andrews, D. W. K.—Pollard, D.: Bevezetés a központi határtételektől függő sztochasztikus folyamatokba.

Barndorff-Nielsen, O. E.—Sørensen, M.: Az aszimptotikus likelihood elmélet bizonyos szempontjainak áttekintése sztochasztikus folyamatokra.

A SVÉD KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1993. ÉVI 4. SZÁM

Chen, B. C.—Creedy, R. H.—Appel, M. V.: Az automatikus tevékenység- és foglalkozáskódolás hibaellenőrzése.

Iachan, R.—Dennis, M. L.: Többszörös keretmódszer a hajléktalan személyek és az átmeneti népesség mintavételéhez.

Hofman, L. P. M. B.—Keller, W. J.: Számítógéppel támogatott felvételek irányítása Hollandiában.

Citteur, C. A. W.—Willenborg, L. C. R. J.: Közhasznú adatállományok használatának jelenlegi gyakorlata a statisztikai hivataloknál.

Carlson, B. L.—Johnson, A. E.—Cohen, S. B.: A személyi számítógépek használata szórásbecslésre.

Wilson, J. R.—Reiser, M.: Hipotézisek transzformációja felvételi adatokkal történő homogenitási teszthez.

POPULATION

A FRANCIA DEMOGRÁFIAI INTÉZET
FOLYÓIRATA

1993. ÉVI 5. SZÁM

Bozon, M.—Lerdon, H.: A szexualitás társadalmi tényezői.

Bajos, N.—Spira, A.: A szexualitásra vonatkozó interdiszplináris vizsgálat előkészítése.

Giami, A.: A szexualitás epidemiológiai megközelítése. A vizsgálat kérdőíve.

Riandey, B.—Firdion, J.-M.: Magánélet és telefonos kikérdezés a szexualitási vizsgálat példája.

Firdion, J.-M.: A hívási sorrend és a házastárs jelenlétének hatása egy telefonos kikérdezéses felvételnél.

Bozon, M.: Belépés a felnőtt szexualitásba: az első kapcsolat és következményei.

Messiah, A.—Mouret-Fourme, E.: Homoszexualitás, biszexualitás: a szexuális adatok és koherenciavizsgálatok.

Spencer, B.: A szexuális magatartás normatív összefüggései és a megelőzési stratégiák kiválasztása.

Béjin, A.: A női önkielégítés: példa egy be nem vallott gyakorlat becsülésére és elemzésére.

Ferrand, A.—Mounier, L.: Beszélgetések a szexualitástól: a bizalmi kapcsolatok vizsgálata.

Ducot, B.—Spira, A.: Magatartások az AIDS megelőzésére: prevalencia és favorizáló körülmények.

Moatti, J.-P.—Beltzer, N.—Dab, W.: A HIV-fertőzéssel kapcsolatos veszélyes magatartások elemzése.

1993. ÉVI 6. SZÁM

Coeffic, N.: Az 1990. évi népszámlálás utóellenőrzése. A teljeskörűség mérése.

Roualt-Galdo, D.: Az aktív népességre vonatkozó népszámlálási és éves munkaerő-felmérési adatok eltérései és ezek okai.

Eggerix, T.—Begeot, F.: Az 1990-es évek európai népszámlálásai. Az egyes országok gyakorlatának különbözőségétől az adatok nemzetközi összehasonlíthatóságáig.

Chenu, A.—Tabard, N.: A társadalmi-foglalkozási átalakulások Franciaországban, 1982—1990.

Baccaini, B.—Courgeau, D.—Desplanques, G.: A belső vándorlás Franciaországban, 1982—1990. Összehasonlítás az előző időszakokkal.

Baccaini, B.: Vonzó és taszító régiók 1982—1990-ben. Összehasonlítás 1975—1982-vel és a különböző korcsoportok sajátosságai szerint.

Le Jeannic, T.: A vándorlások szerepe Île-de France megye népesedésében.

Mandinier, C.: A tengeren túli megyékből származó népesség.

Gaymu, F.: Milyen 60 évesnek vagy idősebbnek lenni Franciaországban 1990-ben?

Tribalat, M.: A bevándoroltak és a letelepedésükhöz kapcsolódó népesség az 1990. évi franciaországi népszámlálásban.

Marchand, O.: A nők gazdasági aktivitása az 1990-es évek elején.

Molinié, A. F.: Ágazatok és korok.

Lavertu, J.: A gyermekek és a családi környezet az 1990. évi népszámlálásban.

Desplanques, G.: A termékenységi különbségek mérése csak népszámlálási adatok segítségével.

1994. ÉVI 1. SZÁM

Courgeau, D.: A csoporttól az egyénig: a vándorlási magatartások példája.

Brunetti, P. A.—Morabia, A.—Campana, A.: A reprodukív magatartás biometriai vizsgálata.

Joachim Marcus—Steiff, J.—Lelièvre, E.: Párkapcsolatok és házasságon kívüli termékenység Nagy-Britanniában. Összehasonlítás Franciaországgal.

Bartiaux, F.: A születésszám csökkenése és a házasságkötések Olaszországban, 1930—1950.

H. Martin Laourou: A benini halandóság becslése.

Bideau, A.—Brunet, G.—Heyer, E.—Plauchu, H.: A vérrokonság szerepe a népesség struktúrájában.

Tribalat, M.: Bevándorlási krónika.

Gourbage, Y.—Lassalle, D.: Az előreláthatatlan egyiptomi termékenység.

Daniel Courgeau, D.—Keilman, N.—Lelièvre, E.: Hányadosbecslés aggregált adatok segítségével.

Statistische Nachrichten

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI
STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1994. ÉVI 2. SZÁM

Zeidler, S.: Müvelődés és szabadidő (1992. decemberi mikrocenzus).

Friedl, H. P.: Egészségügyi statisztika, 1992.

Haydn, R.: Társadalombiztosítás: foglalkoztatottak és nyugdíjasok, 1993.

Obermayer, U.—Stefanits, H.—Thaler, E.: Törvényes nyugdíjbiztosítás.

Dungler, H.: Kiadások újonnan épített lakásokra.

Janik, W.: A magán gépkocsival, garázzsal és parkolóval rendelkező háztartások felszereltsége.

Rohrböck, G. J.: Készletmérleg, 1992/93.

Göttl, F.: Mezőgazdasági holdingokra vonatkozó felvételek, 1993. Főbb eredmények.

Meraner, A.: Gyümölcsstermelés.

Skolarz, G.: Turista szálláshelyek, ágyak és az ágyak foglaltsági aránya, téli szezon 1992/93-ra és nyári szezon 1993-ra.

1994. ÉVI 3. SZÁM

Wild, H.: Népmozgalmi statisztika, 1993. (Előzetes adatok.)

Friedl, H. P.: Rákelfordulási statisztika, 1992.

Stübler, W.: Egészségügyi kiadások az OECD-országokban, 1960—1991.

Egyeztetett minimálbér-index, 1993.

Fogyasztóiár-index, 1993.

Gross, I.: Magánháztartások számára és által nyújtott segítség.

Dungler, H.: Lakásépítési költségek és finanszírozás, 1992.

Gerhold, S.: Anyagmérleg: tisztítószeres 1992-ig.

Haupt, L.: Teljes állatállomány-összeírás 1993. december 3-án.

Haupt, L.: Baromfistatisztika, 1993.

Mazanek, R.: 'Gewerbe'-statisztika — Éves felvétel 1991-ben.

Skolarz, G.: Turizmus az 1993-as naptári évben.

Schürer, A.: Kereskedelmi légi szállítás az osztrák repülőtereken.

Kniesz, J.: Vagyonadóstatistika 1989-ben.

Pinsolitsch, M.: A decemberi és az éves külkereskedelem 1993-ban.

PRZEGLĄD STATYSTYCZNY

A LENGYEL KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG
STATISZTIKAI SZAKOSZTÁLYÁNAK
FOLYÓIRATA

1993. ÉVI 2. SZÁM

Kolupa, M.: A Hellwig-hipotézis egy bizonyítása.

Michalski, T.: Korlátolt mátrixok, elmélet és alkalmazások.

Welfe, A.—Zaton, W.: A Newton-módszer alkalmazása ökonometriai modellek szimulálására.

Syczewska, M.: Idősorok kointegrálása. Egy alkalmazási példa.

Bolt, T. W.: Strukturális változások aggregálási és ökonometriai elemzése.

Walaszek-Babiszewska, A.: Egy adott komponens tartalmának valószínűség-eloszlása ásványi mintákban.

Matloka, M.: Ellentmondásos kanonikus lineáris programozási probléma.

Stanek, K.: A külföldi adósság csökkentési problémája; mennyiségi szempont.

A CSEH STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1994. ÉVI 2. SZÁM

Fellegi, I.: Tervezés és prioritások megállapítása a Kanadai Statisztikai Hivatalnál.

Voknérová, O.: Szabványos termékosztályozás.

Blagonvavová, Z.: Mikrocenzusok Németországban; helyettesíthetetlen információforrások.

1994. ÉVI 3. SZÁM

Zeuthen, H. E.: Kapcsolat az adatszolgáltatókkal és a felhasználókkal: a dán tapasztalat.

Kozák, J.: Üres változók használatának lehetőségei idősorok elemzésében.

Pelej, J.: GDP-kiadások összehasonlítása Ausztria és a korábbi Csehszlovákia között.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

A LENGYEL TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGÁNK FOLYÓIRATA

1993. ÉVI 2. SZÁM

Kedelski, M.: Demográfiai csökkenés Lengyelországban (1981—1992).

Zamorski, K.: A lengyelországi demográfiai átmenet kezdetei.

Józwiak, J.: A népesség reprodukciós értéke — fogalmak és alkalmazások. Lengyelország esete.

A lengyel népesedés alakulásának kilátásai.

Jagielski, A.: Gondolatok a lengyelországi népesedés alakulására vonatkozó előrejelzésekről: tudomány és költészet között.

Dzieno, K.—Drzewieniecka, K.: Lengyelország demográfiai helyzete (a Népesedésügyi Kormánybizottság 1992. évi jelentése).

1993. ÉVI 3. SZÁM

Frenkel, I.: A vidéki népesség aktivitása, 1988—1992.

Iglicka, K.: A termékenység átalakulása Lengyelországban és néhány más európai országban.

Józwiak, J.—Okólski, M.: A demográfia fogalma a lengyel kézikönyvekben.

Józwiak, J.: Demográfiai tantárgyak a közgazdasági felsőoktatásban.

Rydzewski, P.: Az elváltak újrakházasodása.

Makowska, K.: Egyes települések vándormozgalma, 1971—1988.

TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT, MOSZKVA

1993. ÉVI 5. SZÁM

Az orosz állami statisztika 10 éve.

Az orosz szövetségi állami statisztika 75 éve.

Oroszország társadalmi-gazdasági helyzete.

Maszlova, I.—Baranyenkova, T.: A munkaerőpiaci tendenciák módszertani tanulmányozása és elemzése a munkanélküliségi göcök tekintetében.